KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI YAYINLARI : 934

Ruşen Eşref Ünaydın

Necat BİRİNCİ

TÜRK BÜYÜKLERİ DİZİSİ : 95

KÜLTÜR VE TURİM BAKANLIĞI YAYINLARI: 934

RUŞEN EŞREF ÜNAYDIN

Necat BİRİNCİ

TÜRK BÜYÜKLERİ DİZİSİ : 95

Kapak Düzeni : Saim ONAN

ISBN 975-17-0199-6
© Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1988

Onay : 2.5.1988 tarih ve 928.1-1690 sayı.
Birinci Baskı
Baskı Sayısı : 15.000
Sevinç Matbaası — ANKARA

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ V

I. RUŞEN EŞREF ÜNAYDIN — HAYATI VE ESERLERİ 1

II. RUŞEN EŞREF ÜNAYDIN ÜZERİNE İNCELEMELER 17

1 — Ruşen Eşref'in İlk Mülâkatlarına Göre Mustafa Kemal Paşa 17

2 — İstanbul Sevgisi 31

A — İşgal Altındaki İstanbul 31

B — Çeşmeler 47

C — Boğaziçi 58

3 — Ruşen Eşref'in Millî Mücadele Yazılarında Tarihî Muhteva 65

III. RUŞEN EŞREF ÜNAYDIN'DAN SEÇMELER 72

Topkapı Sarayı Harem Dairesi 72

Lâle Devri'nde Sâdâbâd Akşamları 83

Zevkimize Dair 89

Bıraktığım İstanbul - Bulduğum İstanbul ... 96

Eyüp Sultan'da Ramazan Gecesi 101

Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'le Mülâkat 105

Karacahisar 123
Yakup Kadri Beyle Mülâkat 129
Bayrağımız 140
Azim ve İman 142
Üç Türbe 147
Hırka-i Saâdet Dairesinde Teravih 151
Süleymaniye'de 153
Mimar Sinan'ın Kabrini Ziyaret 160
Damla Damla'dan 164
Yalılar 167
Ziya Gökalp 174
Atatürk'e Dair Bir Hatıra 179

ÖNSÖZ

Ruşen Eşref Ünaydın ilk defa, merhum Hocam Prof. Dr. Mehmet Kaplan'ın başkanlığında, bir ekiple yürüttüğümüz "1918-1938 yılları arası Türk fikir ve edebiyat hayatı" projesi çalışmaları sırasında dikkatimi çekti. O ana kadar sadece türünde klasik hâle gelmiş Diyorlar ki adlı eseri ile tanıdığım Ruşen Eşref, kısa bir araştırma sonunda denemeden hatırata, hikâyeden mensur şiire, çocuk şiirlerinden röportaja kadar çok değişik türde eser vermiş, usta bir gazeteci-yazar olarak varlığını gösterdi.

Bilhassa Millî Mücadele yıllarında yazdığı yazılar, bize bu günkü nesillerin millî ruh ve varlığını, Türklük gurur ve şuurunu canlı tutacak ve besleyecek kudrette göründü.

Ruşen Eşref'in İstanbul'a çok ayrı bir dikkat ve sevgi ile baktığını gördük. Onun nazarında İstanbul Türk'ün güzellik adına yarattığı her şeyin bir hulâsası idi. Pek çok yazısında bu güzelliğin kaynaklarını ve ortaya konuş şekillerini izaha çalıştı. Yahya Kemal'den dinlediklerini kendi sanat tarihi kültürü ile birleştirerek yazıp yayımlaması, ona, bu sahada kalem oynatanların başında gelme şerefini kazandırıyor.

Ruşen Eşref'in bir önemli tarafı da Mustafa Kemal Paşa'yı Anafartalar Kahramanı olarak ilk defa Türk okuyucusuna tanıtmış olmasıdır. Anadolu'ya geçtikten sonra da Millî hareketin esas ve gayelerini yine Mustafa Kemal Paşa'dan ilk defa o öğrenmiş ve Türk milletine duyurmuştur.

Ruşen Eşref bütün yazılarında Türkçe'yi bir kuyumcu dikkati ve inceliği ile işlemeye çalışmış ve kendine has bir üslup meydana getirmeyi başarmıştır. O ele aldığı her konuyu, aynı zamanda dili geliştirme ve imkânlarını kullanma alanında bir vasıta olarak görmüştür. Ancak mensur şiirlerinde, çok daha hassas davrandığını gördük. Bu dikkati tercümelerinde de göstermekten geri durmamış, bu faaliyeti de dilin gelişmesinde bir vasıta olarak kullanmıştır.

Çok yakın bir geçmişe ait bu dil ustasının edebiyat araştırmalarının dışında kalmasına üzülmemek mümkün değildir. Çünkü bu usta kalemden çıkan yazılar, bize millî zevk ve varlığımızı zenginleştirecek, vazgeçilmesi mümkün olmayan metinler olarak göründü. Türkçe'yi de ince bir zevk ve derin bir güzellik endişesi ile kullanmıştı.

Bu özellikleri ile dikkatimizi çeken muharriri yeni nesillere tanıtmak gayesi ile daha önce, bilhassa İstanbul, Boğaziçi, Millî Mücadele ve millî kültürümüz etrafında yazdığı yazılardan bazılarını bir araya getiren bir kitap yayınlamıştık. Bu ilk çalışmadan sonra muharririn ele aldığı konulardan bazılarını inceleme konusu yaptık. Bunlardan birkaçını buraya almayı uygun gördük.

Elinizdeki kitabı üç bölümde düzenledik : I. bölümde yazarın hayatı ve eserleri üzerinde durulmuştur. II. bölümde ise Ruşen Eşref Ünaydın'ın yazılarında önemle işlediği bazı konular hakkında yaptığımız incelemelere yer verdik. III. bölüm ise kitabın antoloji kısmını meydana getiriyor.

Bu çalışmanın gayesi Ruşen Eşref Ünaydın hakkında okuyucuya toplu bilgi vermektir. Onu bütün yönleri ile ortaya koymak çok ayrı bir çalışmanın konusudur.

Fatih,
Nisan 1988

Necat BİRİNCİ

1. RUŞEN EŞREF ÜNAYDIN - HAYATI VE ESERLERİ

(18 Mart 1892 - 21 Eylül 1959)

İstanbul'da doğdu. Aslen Sivaslı olup Hicri 1088 (1677 - 1678) yılında Selanik'e bağlı Köprülü'ye nakletmiş olan Vâizzadeler ailesindendir[1].

Elimizdeki şecereye göre, Vâizzadeler ailesinin bilinen en eski üyesi, Köprülü'ye göç eden Şeyh Ahmed Efendi'dir. Bir şeyh olan bu zat, şecerede kayıtlı

"Tamâm oldu ibâdethane-i Ahmed"

tarih mısraından öğrendiğimize göre, Köprülü'ye gittiği yıl orada bir cami yaptırmıştır.

Şeyh Ahmed Efendi'den sonra, yerine oğlu Abdülvahab Efendi şeyh oldu. Bu zatın üç oğlu olmuştur : Mehmed Molla, Şeyh Hacı Abdullah Efendi ve Şeyh Ali Efendi. Aile bu noktada tabii olarak üç kola ayrıldı. Ruşen Eşref, Şeyh Ali Efen-

(1) Ruşen Eşref'ten bahseden bütün kaynaklar Vâizzadeler ailesini Malatyalı olarak gösterir. Ancak Ruşen Eşref'in amcazadesinin oğlu Mehmet Tuna Ünaydın'dan aldığımız "Sivas'tan 1088 tarihinde Köprülü'yü teşrif eden Şeyh Ahmed Efendi hazretlerinden sonra tevellüd eden esamiyi gösterir" kaydını taşıyan şecereye göre Vâizzadeler ailesi aslen Sivaslıdır. Ancak bu ailenin bir kolunun da Malatya'ya göç etmiş olabileceği düşünülebilir.

di kolundan gelir. Şeyh Ali Efendi'nin iki oğlu Şahab Efendi ile Şemseddin sıra ile şeyhlik makamında bulundular. Ancak Ruşen Eşref'in büyükbabasının babası olan Şeyh Şahab'dan sonra, ailenin bu kolunda şeyhlik görülmez. Bu makam Şeyh Şahab'ın kardeşi Şeyh Şemseddin kolundan devam etti ve iki batın sonra sona erdi veya şecereye bu hususta kayıt düşülmedi.

Şeyh Şahab Efendi'nin beş oğlundan biri olan Ruşen Efendi'nin oğlu ve Ruşen Eşref'in babası Eşref Ruşen Bey 1865 yılında Bosna'da doğmuş ve altı yaşında İstanbul'a getirilmiştir. İlk tahsilinden sonra girdiği Askerî Rüştiye'yi ve arkasından 1893 yılında Askerî Tıbbiye'yi hekim yüzbaşı olarak bitirdi. Genç hekim II. Abdülhamid'in yaverlerinden ağabeyi Tevfik Paşa'nın yardımı ile Berlin'e gönderildi. Orada deri ve zührevî hastalıklar üzerinde ihtisas yaparak memlekete döndü. Çeşitli hastahanelerde hekimlik yapan Eşref Ruşen Bey 1919 yılında vefat etti.

1892 yılında doğan Ruşen Eşref, beş, altı yaşlarında annesini kaybetmiştir. Babasının Almanya'ya gitmesi üzerine yalnız kalan çocuğun yetiştirilmesini amcası Tevfik Paşa üzerine aldı. Ruşen Eşref 1900 yılında girdiği Galatasaray Sultanisi'ni 1911'de Türkçe ve Fransızca bölümlerinden diploma alarak bitirdi. 1914 yılında da İstanbul Darülfünûnu Edebiyat Fakültesi'nden mezun oldu. Aynı yıl öğretmenlikle çalışma hayatına başlayan Ruşen Eşref 1920 yılına kadar sırası ile Galatasaray Sultanisi'nde, Askerî Baytar Mekteb-i Âlîsi'nde, Darülmuallimîn-i Âliye'de Türkçe, Fransızca dil ve edebiyat öğretmenliği yaptı. Aynı yıllarda İstanbul'daki yabancı okullardan Rus, İngiliz, High School, Alman Lisesi ve Robert College'de Türkçe öğretmenliği vazifesinde de bulundu.

Ruşen Eşref'in yazı hayatı da öğretmenlik hayatı ile birlikte başladı. 1914 yılından itibaren imzası sıra ile Servet-i Fü-

nûn, Donanma, Türk Yurdu, Talebe Defteri mecmualarında ve Vakit gazetesinde sık sık görülmeye başladı.

1916 -1918 yılları arasında "Eskiler", "Ziyaretler", "Edebî Ziyaretler ve Mülâkatlar" başlıkları altında çıkan röportajları ile üne kavuşan muharrir 1918 yılında Yeni Mecmua'nın "Çanakkale" özel sayısında neşrettiği "Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal ile Mülâkat"la bu büyük Türk askerini ilk defa Türk okuyucusuna tanıttı.

Ruşen Eşref, 1918 yılı baharında, devrin bahriye nazırı Cemal Paşa'nın davetlisi ve Vakit gazetesinin muhabiri olarak Batum'a gitti. Bu gezi ile ilgili intibalarını "Anadolu Kıyılarında" başlığı altında neşretti. Bu yazılarda Zonguldak'tan Batum'a kadar Karadeniz sahillerinin bazı vilayetleri hakkında çeşitli bilgiler verdi. Bilhassa Rus işgal kuvvetlerini ve Ermenilerin Trabzon'un çevresinde yaptıkları mezalimi anlattı. Aynı yılın sonbaharında, bu defa Yeni Gün muhabiri olarak güney ve kuzey Kafkasya'ya gönderilen muharrir, bu yolculuğunu konu alan yazılarını da "Kafkasya'da Bir Cevelân" başlığı altında, birkaç bölüm halinde yayımladı. Bu yazılarda da Baku merkez olmak üzere Kafkasya'nın sosyal ve siyasî durumu hakkında bilgiler verdi, intibalarını anlattı.

Muharrir 1919 yılı sonlarına doğru Tasvir-i Efkâr muhabiri olarak Sıvas ve Amasya'ya gitti ve henüz başlamak üzere olan Anadolu'daki Millî Mücadele'nin liderlerinden Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey ile ilk röportajları gerçekleştirdi. Bu arada yakından gördüğü Anadolu hakkındaki duygu ve düşüncelerini, Anadolu'nun o zamanki durumunu ve Anadolu insanlarını, "Anadolu Müşâhade ve Tahassüsâtı" başlığı altında anlatan bir seri makale yazdı. Henüz kitap haline gelmemiş olan bu yazılar, İstiklâl Savaşı başlangıcındaki Anadolu'yu vermeleri bakımından önemlidir.

Ruşen Eşref hasta olan babasının ağırlaşması üzerine İstanbul'a döndü. Ancak babasının vefatından sonra burada

çok kalmadı. 1920 sonlarına doğru Anadolu'daki millî hükümetin daveti üzerine tekrar Anadolu'ya geçerek İnebolu üzerinden Ankara'ya gitti. Böylece Millî Mücadele'ye fiilen katılmış oldu. I. İnönü zaferi'nden sonra toplanan Londra konferansına katılan Türk murahhasları heyeti içinde matbuat müşaviri olarak bulundu. Bu seyahatin mahsulü de Hakimiyet-i Milliye gazetesinde çıkan "Sen Ceymis Günleri" adlı bir seri yazıdır.

1921'den sonra Hakimiyet-i Milliye'nin harp muhabiri olarak batı cephesinde bulunan muharrir, bu devrede yazdığı yazıları da adı geçen gazetede yayımladı. Kuvvetli bir tarih şuuru ve millî bir heyecanla yazılan bu yazılarda zaferin mutlaka kazanılacağı inancı ısrarla işlenmiştir.

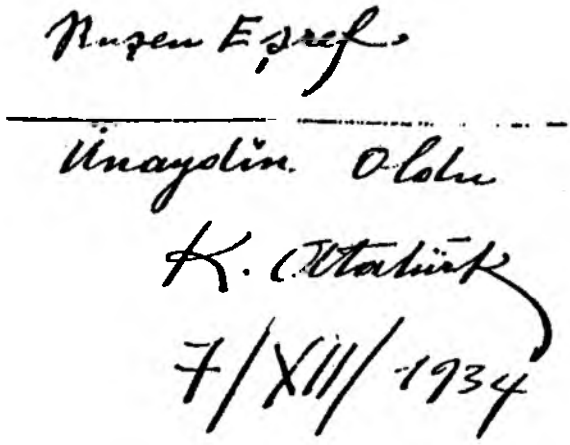
Ruşen Eşref daha sonraları uzun yıllar hizmet vereceği hariciyedeki vazifesine 1922 yılında Buhara elçiliği başkâtipliği ile başladı. Ancak Ankara'dan Baku'ya kadar gidebildi. Buradan ileriye geçme imkânı bulamadı. Baku'da altı ay kadar bekledikten sonra geri dönmek zorunda kaldı.

Zaferden sonra Lozan'a gönderilen sulh heyetine basın müşaviri olarak katılan Ruşen Eşref, 1923 yılında ikinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Afyonkarahisar milletvekili olarak girdi. 1923 - 1933 yılları arasında üyesi bulunduğu Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde riyaset divanı kâtipliği, Maarif Encümeni mazbata muharrirliği ve hariciye encümeni üyeliği yaptı.

Anadolu Ajansı'nın kurucu idare meclisi üyelerindendir. İstanbul'da toplanan milletlerarası ajanslar kongresine Türkiye murahhası olarak katıldı. 1928'de de harf inkılâbı komisyonu üyeliğine seçildi. 1932'de toplanan Türk Dili Tedkik Cemiyeti'nin umumi kâtipliğini yaptı.

1933'de Cumhurbaşkanlığı umumi kâtipliğine tayin olunması üzerine Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeliğinden ve Türk Dili Tedkik Cemiyeti'ndeki vazifesinden ayrıldı.

1934 yılında soyadı kanununun çıkması üzerine Mustafa Kemal Atatürk, Ruşen Eşref'e "Ünaydın" soyadını verdi. Bu durumu, Atatürk'ün el yazısı ve imzası ile tespit eden vesika aşağıdadır.

Ruşen Eşref
Ünaydın Olsun
K. Atatürk
7/XII/1934

1934 nisanında Tiran, aynı yılın sonuna doğru Atina, 1939'da da Budapeşte elçiliklerine, daha sonra, 1943'de Roma, 1944'de Londra, 1945 sonlarına doğru da Atina büyük elçiliklerinde bulundu.

Ruşen Eşref nihayet 1952 yılında emekli oldu. Ömrünün son yıllarını Büyük Ada'da geçirdi. 21 Eylül 1959 tarihinde vefat etti.

ESERLERİ :

A) Telif Eserleri :

1. **Diyorlar ki,** (Edebî mülâkatlar : 1916 - 1918. İstanbul 1918, 340 s.; Yeni yazı ile sadeleştirilmiş neşri : Hazırlayan : Şemsettin Kutlu, Millî Eğitim Bakanlığı, kültür yayınları, İstanbul 1972, 352 s).

Muharririn 1916 - 1918 yılları arasında, devrin ünlü şair ve edipleriyle yaptığı mülâkatları ihtiva eder. Bu mülâkatlar daha önce Servet-i Fünûn, Donanma, Türk Yurdu mecmuaları ile Vakit gazetesinde neşrolunmuştur. Mülâkat yapılan sanatkârlar eserdeki sıraya göre şöyledir : 1. Abdülhak Hâmid, 2. Nigar Hanım, 3. Samipaşazade Sezaî, 4. Halid Ziya, 5. Cenab Şahabeddin, 6. Hüseyin Cahid, 7. Süleyman Nazif, 8. Rıza Tevfik, 9. Mehmed Emin, 10. Halide Edib, 11. Hamdullah Suphi, 12. Ziya Gökalp, 13. Köprülüzade Mehmed Fuad, 14. Ömer Seyfeddin, 15. Refik Halid, 16. Fazıl Ahmed, 17. Ahmed Haşim, 18. Ali Kemal.

Eski edebiyat, Tanzimat edebiyatı, Servet-i Fünûn edebiyatı ve Millî edebiyat hakkında olmak üzere başlıca dört ana konuyu ihtiva eden mülâkat soruları, mülâkat yapılan şahıslara göre ayrı ayrı biçim ve şartlarda sorulduğu için çok zengin cevaplar alınmış ve bu cevaplar sayesinde de Diyorlar ki edebiyatımızda röportaj tarzının ilk ve en başarılı örneği olma özelliğini de bugüne kadar taşımıştır.

2. **İki Saltanat Arasında,** (İstanbul 1918, 42 s.) : Sultan Reşad'ın ölümünü, Sultan Vahideddin'in cülus ve kılıç alayını tasvir eden küçük bir eserdir. İçindeki yazılar daha önce Vakit gazetesi ile Talebe Defteri mecmuasında neşrolunmuştur.

3. **Tevfik Fikret,** (Hayatına dair hatıralar, İstanbul 1919, 155 s.) : Tevfik Fikret, Ruşen Eşref'in hayatı boyunca derin bir hayranlık duyduğu iki şahsiyetten biridir. (Diğeri Mustafa Kemal Atatürk'tür.) Ruşen Eşref, Tevfik Fikret hakkında birçok

yazı yazmıştır[2]. Bu eser Galatasaray Sultanisi'nden hocası olan şair hakkında daha önce yazdığı yazıları bir araya getirir. Muharrir bu yazılarında Fikret'i şair ve eğitimci olarak inceler. Hususi hayatına ait bazı özellikleri tanıtır. Hayatının son günlerini, hastalığını ve ölümünü anlatır.

4. Geçmiş Günler, (İstanbul 1919, 173 s.; 2. baskı, İstanbul 1924, 102 s.) : Bu eseri 1914 yılından itibaren çeşitli mecmua ve gazetelerde yayımladığı yazılar arasından yaptığı seçmelerle meydana getirmiştir. Eser 1. Tarihten Yapraklar, 2. Fikir ve Şair Âleminde, 3. Birkaç Musahabe, olmak üzere üç bölümden meydana gelmiştir. İlk bölümde Sâbâdâd. Topkapı Harem Dairesi ve İstanbul yangınlarıyla ilgili yazılar yer alır. İkinci bölümde Cenab Şahabeddin, Rıza Tevfik, Selim Sırrı, Süleymanpaşazade Sâmi, Nigar bint-i Osman Hammefendi ile yapılmış mülâkatlar vardır[3]. Üçüncü bölüm sıra ile "Rüyada Taaşşuk", "Tramvaylarda", "Zevkimize Dair I-IV" ve "Bir Mübâhese" olmak üzere yedi yazıyı ihtiva eder.

Eserin birinci ve üçüncü bölümlerindeki yazılarda eski medeniyetimizin kaybolan özellikleri, hayat tarzı ve zevk anlayışı teferruatlı bir şekilde anlatılmıştır.

5. İstiklâl Yolunda, (Ankara, 1922; Muharririn yeniden gözden geçirerek ve bazı kısımlarını sadeleştirip ilaveler yaparak hazırladığı 2. baskı Türk Tarih Kurumu Yayınları arasında çıktı. (Ankara, 1960, 126 s.) : Ruşen Eşref'in, bilhassa İstiklâl Savaşı sırasında çoğu Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde neşrolunmuş, millî his ve heyecan, kahramanlık konularını tarih şuuru içinde işleyen yazılarını bir araya topladığı eserdir. Bu eserdeki yazılar Millî Mücadele'nin bütün alevini ve heyecanını ihtiva eder. Bu yazılarda Türk askerinin istiklâle doğru nasıl adım adım başarı ile yürüdüğünü ve bu yürüyüşün, milletin ruhunda nasıl bir heyecan

(2) Selma Yazoğlu'nun, kendisi ile yaptığı mülakatta söylediğine göre, Ruşen Eşref ilk yazısını, Tevfik Fikret'in La Dans Serpantine adlı şiiri üzerine yazmıştır.Tevfik Fikret kitabının ilk yazısı da budur.

(3) Bu mülakatlar Diyorlar ki'ye alınmamıştır.

uyandırdığını takip etmek mümkündür. Ruşen Eşref bu yazılarla Türk milletine, onun bağrından çıkan orduya ve o ordunun komutanlarına, yaptıkları işin yüceliğini, tam bir tarihî perspektif içinde göstermiştir.

İstiklâl Yolunda Millî Mücadele'yi kazanan fikir ve duyguyu, iman ve iradeyi öğrenmek isteyenler için çok bereketli bir kaynak mahiyetindedir. İçindeki yazıların bazıları bu gün için bir nevi tarihî vesika değeri taşır.

Ayrılıklar, (İstanbul 1923, 135 s.) Ruşen Eşref Ünaydın'ın mütareke yıllarında İstanbul üzerine yazdığı ve çeşitli gazetelerde yayımladığı, şehir monografisi türündeki yazılarını bir araya getiren ve muharririne "İstanbul seyyahı", "çeşmeler kâşifi" gibi ünvanlar kazandıran eseri.

Mütareke yıllarında, Anadolu'ya geçmeyip İstanbul'da kalan yazar ve şairler, işgal altındaki şehirde, daimî bir gurbet içinde yaşadılar. Bu duygunun tesirinden kurtulmak için, İstanbul'un tenha, İslâmî ve tarihî havanın hâkim olduğu semtlerine doğru hemen her gün saatler süren gezintiler yapmışlar ve yazılarında çoğu zaman bu semtlerdeki dinî ve tarihî atmosferin ilham ettiği duyguları anlatmışlardır.

Ruşen Eşref, bu mahiyette yazı yazan muharrirlerin başında gelir. O, gerek işgal altındaki İstanbul'da kaldığı müddet içinde ve gerekse Anadolu'ya geçtikten sonra kaleme aldığı yazılarla, asırlar içinde kurup geliştirdiğimiz medeniyetin, mimarî eserler başta olmak üzere, çeşitli sanat dallarındaki şaheserlerini anlatmaya çalıştı. Bunu yaparken de, asırlar içinde bu şehirde zamanla şekillendirip zenginleştirdiğimiz hayat tarzını, dinî ve millî değerlerimizi dile getirdi. Bir zamanların ülkeler açan kahramanlarına karşı milletimizin, asırlarca artarak devam eden sevgi, hürmet ve hayranlığını ifade etti.

Ruşen Eşref bu yazıları sadece bir mâzi duygusu ile kaleme almadı. O, bu yazılarla, verilmekte olan Millî mücadelenin kahramanlarına tarihimizden canlı örnekler getirmek istedi.

Ruşen Eşref'in, Anadolu'ya geçtikten sonra İstanbul üzerine yazdığı ilk yazı Tevhid-i Efkâr gazetelerinde çıkan "İstanbul'u Tahayyül"dür. Gazete bu yazıyı, Ruşen Eşref'in Hasretler genel başlığı altında kaleme alacağı bir dizi yazının ilki diye takdim etti.

Bu serinin ilk yazısı olarak yayınlanan "İstanbul'u Tahayyül"ün, daha sonra Ayrılıklar'a ilk sırada girmesi, bu eserin isminin önce Hasretler olarak düşünüldüğünü göstermektedir. Hattâ Hasretler ismi basında kitap ilanı olarak da yer aldı[4]. Bu durum Ayrılıklar'ın son anda düşünüldüğünü gösteriyor. Yazarın, son anda Ayrılıklar ismini bulması, gerek işgal altında ve gerekse zamanın tahribatı ile kaybolan değerlerimize karşı duygularını dile getiren yazıları bir araya toplayacak eser üzerinde ne derece şuurla düşünüp isim aradığına bir delil olarak gösterilebilir.

Eserde sıra ile İstanbul'u tahayyül, Kadının ah ü vâhı, Neferin hıçkırığı, Suya hasret, Evkaf müzesi, Sokaklarda, Edirnekapı camii, Eyüp Sultan, Avdet, bıraktığım İstanbul-bulduğum İstanbul, İftar, Davulcunun manileri, Eyüp Sultan'da ramazan gecesi, Bayezid sergisi, Hırka-i saâdet dairesinde teravih, Kadir gecesi mevleviler, Ayasofya camiinde bayram namazı, Kurban bayramı tahassüsleri, Süleymaniye'de, Mimar Sinan'ın kabrini ziyaret, İstanbul çarşısı, İstanbul'un caddesi, Yol üstü birkaç çeşme I, II, III., İstanbul'un cûşişi adlarını taşıyan yirmi dört yazı yer alır.

Bütün bu yazılarda işlenen ortak duygunun temelinde, zaman içinde yarattığımız ve geliştirip zenginleştirdiğimiz maddî ve manevî medeniyetin sahip çıkıldığı takdirde, her devir ve şartta millî varlığımızı koruyacak derecede zengin olduğu inancı vardır.

7. Damla Damla, (Mensur şiirler, İstanbul 1928, 127 s.; 2. baskı : İstanbul 1929, 132 s.; 3. baskı : İstanbul 1947, 127 s.) : Bu eserdeki yazılar önce Milliyet gazetesinde 6 Teşrinievvel 1928 - 27 Teşrinievvel 1928 tarihleri arasında neşrolunmuştur.

(4) Yeni İnci, nr. 8, Mart 1339/1923, s. 17.

Tefrika bittikten sonra kitap haline getirilen eser yeni Türk harfleriyle basılan ilk eser olma özelliğini taşımaktadır.

Damla Damla kitap haline geldikten sonra devrin önde gelen muharrirleri eseri şekil ve muhteva olarak değerlendiren pek çok yazı yazmışlardır. Abdülhak Şinasi bir makalesinde "yeni harflerle ilk intişar eden bu kitap garbın müterakki matbaalarında basılanlar kadar temiz ve cazip bir tarzda basılmıştır" diyerek Damla Damla'yı önce şekil olarak değerlendirir. Yakup Kadri'nin Erenlerin Bağından adlı eserinden sonra bu türde yazılmış en başarılı örnek olarak kabul ettiği eseri, "vezin ve kafile eksikliği duyulmayan uzun bir şiir" gibi görür. Ona göre muharrir eserinin "ilk kısımlarında dünyanın ve vücutların güzelliklerini, tabiatın, şefkatin ve aşkın, hulâsa hayatın hazlarını mest ve çâlâk şekilde terennüm eder. Sonra bu kadar güzel hayatın, bu kadar hızlı ve kısa olmasının verdiği elemi tesirli bir şekilde bildirir. Ölüme karşı bir teselli arar ve bulur gibi olur".

İbrahim Necmi bu eseri, Halid Ziya ile başarılı örneklerine kavuşan mensur şiirin yeni ve dikkate değer misalleri olarak görür. Ona göre eserin her sahifesi âdeta bir duygu ve hikmet damlasıdır. Eserin şekli, muhtevası ve ismi arasında tam bir uygunluk vardır.

Hasan Âli "Damla Damla"da fânîlik ve bâkîlik arasında ezilen bir ruhun feryadı var gibidir" demektedir.

Eser üzerinde düşüncelerini söyleyen herkes, Damla Damla'nın Ömer Hayyam rubailerine bağlanabileceği noktasında birleşirler.

Ruşen Eşref daha sonra yine Damla Damla ismi altında ve aynı mahiyette yazılar yazdı. Ancak bunlar henüz bir araya getirilmedi.

8. **Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal ile Mülâkat,** (İstanbul 1930, 91 s.; 2. baskı : İstanbul 1933, 107 s.; 3. baskı : İstanbul 1953, 80 s.) : Eser daha önce Yeni Mecmua'nın Çanakkale nüsha-i mümtazesi'nde neşrolunmuştur (c. III, 1918, s. 130-

143). Mustafa Kemal Atatürk'ü Türk okuyucularına ilk defa tanıtması bakımından büyük ehemmiyet taşıyan eser Çanakkale savaşlarını bu büyük kahramanın ifadesi ile vermesi bakımından da önem taşır. Eser Bedri Rahmi Şaman tarafından Mustafa Kemal über die Dardanellen Kampfe im Welt Kriey adı ile Almanca'ya çevrilmiştir. (Leykam Varlay 1933).

9. Türk Dili Tedkik Cemiyeti'nin Kuruluşundan İlk Kurultaya kadar, (Hatıralar, Ankara 1933, 52 s.; 2. baskı : Ankara 1943, 80 s.).

10. Boğaziçi -Yakından-,, (İstanbul 1938, 148 s.) : Bu eserdeki yazılar daha önce Milliyet gazetesi ile Muhit mecmuasında çıkmıştır. Ancak muharrir kitabını meydana getirirken yazıları yeniden gözden geçirmiş, onları yeniden işlemiş, üzerlerinde bazı değişiklikler yapmıştır. Yazıların çoğu Boğaziçi'nin muhtelif yer ve saatlerini tasvir eder ve kendisine has hayatın yaşandığı bu beldeye ait hatıra ve intibalara dayanır.

Eserin bu özelliği üzerinde duran Ahmet Cevdet, onun bir "intibalar müzesi" olduğunu söyler. Ayrıca "bu eserde güzellik meftunu bir muhayyilenin Boğaz etrafındaki bütün ihtizazları zaptetmiş" olduğunu belirtti.

Eserin dili üzerinde de duran muharrir, "burada Türkçe'nin tekâmülünün açık şekilde görüldüğü", "dilden hiç bir fedakârlıkta bulunmadan, getirilmesi mümkün ne kadar sadelik varsa bunların arandığına" işaret etti.

Eserin aynı özellikleri üzerinde duran Nahit Sırrı, Yusuf Akçura ve Yaşar Nabi gibi tenkitçiler de Boğaz'dan alelâde bir lisanla bahsetmenin mümkün olmayacağını, Ruşen Eşref'in de bu şuurda olduğunu yazdılar.

Ruşen Eşref eserine yazdığı "Önce" isimli uzun önsözde bir de "Boğaziçi - Uzaktan" isimli bir eser daha hazırlamakta olduğunu söylerse de bu eser neşrolunmamıştır.

11. Atatürk, (Tarih ve Dil Kurumları - Hatıraları - Ankara 1953, 70 s.).

12. Atatürk ve Millî Tesânüt, (İstanbul 1954, 88 s.).

13. Atatürk'ü Özleyiş, (Hatıralar, Ankara 1957, VIII + 166 s.).

14. Atatürk'ün Hastalığı, (Prof. Dr. Nihad Reşad Belger'le Mülâkat, Ankara 1959, 51 s.).

15. Sur La Litterature Turque, (Budapeşte 1943, 73 s.). Ruşen Eşref'in Budapeşte'deki Túráni Társaság (Turan Cemiyeti) da, Türk edebiyatı üzerine verdiği bir konferansın kitap hâline getirilmiş şeklidir. Aynı konferans Budapeşte parlamento binasında da tekrarlanmıştır.

16. Sur La Civilisation de la Crèce Antique, (Atina 1950, 45 s.).

17. Çanakkalede Savaşanlar Dediler ki, (Ankara, 1960, 57 s.) Eser daha önce 1918 yılında Yeni Mecmua'nın Çanakkale nüsha-i mümtazesi'nde çıkmıştır.

Muharririn ayrıca kitap haline gelmemiş çocuk şiirleri vardır.

B) Tercümeleri :

1. Andersen Masalları, (İstanbul 1920, 108 s.): Bu masallar önce "Çocuk Hikâyeleri" adı altında Talebe Defteri mecmuasında çıkmıştır.

2. Çoban Şiirleri, Virgilius'tan tercüme, (İstanbul 1929, 309 s.) : Bu eser 1928 yılında Türk Yurdu Mecmuasında tefrika edilmiştir.

3. Fransa'da Ârî dillere tekaddüm eden lehçenin Turanî menşei. Leon Cahun'un bir konferansından tercüme, (İstanbul 1930,).

4. Âdemoğlu, Emillel Ludwing'den tercüme (İstanbul 1930, 321 s.).

5. Napoleon, Emile Ludwing'den tercüme, (İstanbul 1931, 867 s.).

6. Beyaz Geceler, Dostoyevski'den tercüme, (İstanbul 1934.).

7. Düello, Alexandr Kuprin'den tercüme, Hakimiyet-i Milliye gazetesinde tefrika edilen eser, kitap halinde basılmamıştır.

Muharirin ayrıca İvan Turgenief, Leon Tolstoy ve Maksim Gorki'den yaptığı bir çok hikâye tercümesi mecmua koleksiyonları arasında kalmıştır.

C) Okul Kitapları :

1. Mekteplere Yeni Kıraat, 6 cilt, Mithat Sadullah ve Necmeddin Sadık ile birlikte, (İstanbul 1920).

2. Cumhuriyet Kıraati, 8 cilt, Mithat Sadullah ve Necmeddin Sadık ile birlikte, (İstanbul 1927-1930).

3. Seçme Yazılar, Yakup Kadri ve Falih Rıfkı ile birlikte (İstanbul 1928). Yeni harflerle vücude getirilmiş ilk okuma kitabıdır.

4. Okuma Kitapları, Hasan Ali, Reşat Nuri, Falih Rıfkı, Celal Sahir ve Mithat Sadullah ile birlikte.

Ruşen Eşref, yurt dışındaki vazifesi sırasında, her nasılsa elimizden çıkmış, kültürümüzle ilgili vesikaları, bizzat kendi imkânlarıyla toplayabildiği kadar toplayıp bunları Topkapı Sarayı Müzesi'ne hediye etmiştir. Bu vesikalar müze yetkilileri tarafından Ruşen Eşref Ünaydın Arşivi, (İstanbul 1958) adlı bir kitapta toplanmıştır.

*
**

Tarihten sosyal konulara, hikâyeden mensur şiire, hatıradan denemeye kadar bir çok türde eser veren Ruşen Eşref'in yazılarında intiba önemli yer tutar. O, gören, gördüğünü bütün teferruatıyla anlatmasını bilen bir muharrirdir. Ele aldığı konu ile ilgili hiç bir özellik gizli ve gölgeli kalmaz. Her şey tefer-

ruatlı bir resim gibi renklenir, aydınlanır. Diyorlar ki'de konuşulan şahısların dışında evler, odalar, elbiseler, kısaca bütün mekân ve mekânın içindekiler ustaca çizilmiştir. Sağlam bir tahkiye üslubu vardır. Fakat o sadece gördüğünü etraflı bir şekilde tasvir eden ve olayları başarılı bir şekilde anlatan bir muharrir değildir. Ruşen Eşref müşâhedesine konu olan mekân veya başka bir şeyin mevcut durumunu usta bir şekilde çizdikten sonra, o mekân veya objenin uyandırdığı duyguları da verir. Bu durum hemen hemen bütün yazılarında görünür. Sâdâbâd'ın harap durumunu anlatırken, Harem dairesini gezerken, seyrettiği mekân hakkındaki tarih bilgisiyle hayâlini çalıştırır ve mekân içinde önceden yaşanmış hayatı bütün canlılığıyla yeniden yaşar, o hayatı tasvir etmeye çalışır. Anadolu ve Kafkaslarda yaptığı seyahatleri anlatan yazılarında, İstiklâl mücadelesini konu alan heyecan dolu makalelerinde, Boğaziçi manzaralarını çizdiği denemelerinde hep bu özellik görülür.

Ruşen Eşref dili ham malzeme olarak kullanmaz. Dilin üzerinde düşünür ve kelimeleri anlatmak istediği duygu ve düşünceye göre seçerek kullanır. Bu seçişin en başarılı örneklerini Damla Damla ve Boğaziçi - Yakından - kitaplarında buluruz. Bu eserlerde bazı his ve fikirler, itina ile seçildiği açık bir şekilde görülen kelimelerin meydana getirdiği cümlelerle verilir. Hele Damla Damla'da bu titizlik yer yer yazarın ifadesini "önce var olup, kendine bend edip, sonra hayal olacağına, ardın sıra gelen gibi sen de önce yok olaydın da sonra onun yerine müebbed sen kalaydın!" cümlesinde görüldüğü gibi, muğlâk bir hâle sokar. Bu eserde sanatkârın üslubu işleme endişesi en ileri seviyeye varır.

Ruşen Eşref'in yazılarında üslup kaygusu muhtevadan önce gelir. Anlatılan mekân veya eşya sıfatlarla bir yağlıboya tablo gibi renklendirilir. Hiç bir kelime tek başına kullanılmaz. Onda tam bir sıfat üslubu görülür.

Ruşen Eşref çeşitli imajlar yapmaktan hoşlanan bir sanatkârdır. İmaj yerinde kullanılmazsa üsluba bir ağırlık verir. Bazen bu ağırlık bayağılığa kadar düşer. Ruşen Eşref imaj-

ları yerinde ve ustaca kullanmıştır. Çoğu zaman tek bir varlık, çok çeşitli tavsiflerle verilmiştir. Aşağıdaki örnekler, muharririn bu konuda gösterdiği cehdi açıkça ortaya koymaktadır :

"Geriliyor gibi dallar. Omuz omuza tutunmuş gibi dallar. Uçacak kanatlar gibi açık dallar. Altlarında oturdunuz mu size yar özleten ses duyuran, rüya gördüren dallar. Bazılarında kuşlar, meyveler gibi görünen dallar."

"İncecik sazlarla birbirine kavuşturulmuş kadife sırtı yapraklarının lülemsi yuvaları ortasından bembeyaz tepeleri güvercin gerdanları gibi çıkan manolyalar. Kolalanmış gibi katı ve parlak yapraklı manolyalar."

Bir çok yazısında bir kaç çizgi ile son derece başarılı resimler çizmesini başaran Ruşen Eşref, muhtevanın taşıdığı duygu ile ruhumuzu besler, içimizi, artık uzakta kalmış bir dünyanın hasreti ile doldurur.

Ruşen Eşref 1933 yılında Nobel edebiyat mükâfatına aday gösterilmiştir. Bu mükâfata aday gösterilmesi, bir devrede çok ve sevilerek okunduğunun işaretidir.(*)

(*) 5. Cumhuriyet, 11 Ocak 1933.

BİBLİYOGRAFYA

A. Ansiklopedi - Edebiyat tarihi ve kitaplar :

İbrahim Alaeddin Gövsa, **Türk Meşhurları** (tarihsiz), s. 393.

Nihat Sami Banarlı, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, c. II. İstanbul 1979, s. 1241.

İsmail Habib, **Ebedî Yeniliğimiz**, İstanbul 1932, s. 480-483.

Mustafa Nihat Özön, **Son Asır Türk Edebiyatı Tarihi**. İstanbul 1945, s. 434-435.

Necat Birinci, **Ruşen Eşref Ünaydın'dan Seçmeler**, Ankara 1982, 361 s.

B. Makaleler :

Reşat Nuri, Geçmiş Günler, **Şâir Nedim**, nr. 12, 3 Nisan 1919, s. 189-191.

Abdülhak Şinasi, Damla Damla, **Milliyet**, nr. 1002, 26 Teşrinisani 1928.

M. Alahaddin, Ruşen Eşref'le, **Milliyet**, nr. 1005, 29 Teşrinisani 1928.

Yusuf Akçura, "Damla Damla", **Muhit**, nr. 12, Teşrinievvel 1929, s. 894-895.

Ahmed Cevat, "Ademoğlu", **Muhit**, nr. 18, Nisan 1930, s. 1388-1392.

Nahit Sırrı, "Ruşen Eşref'in Kitabı", **Ülkü**, nr. 68, İlkteşrin 1938, s. 187-188.

Yaşar Nabi, "Ruşen Eşref'in Boğaziçi'si", **Ülkü**, nr. 69, İkinciteşrin 1938, s. 275-280.

Ruşen Eşref Ünaydın, **Türk Dili**, nr. 92, 1 Mayıs 1959, s. 428-434.

Orhan Hançerlioğlu, "Ruşen Eşref Ünaydın", **Türk Dili**, nr. 98, 1 Kasım 1959, s. 69-71.

Uluğ İğdemir, "Ruşen Eşref Ünaydın", **Belleten**, c. XXIII, nr. 92, Ekim 1959, s. 627-639.

S. N. Üzergin, "Ruşen Eşref Ünaydın", **Yeni Yayınlar Dergisi**, C. V, nr. 4. Nisan 1960, s. 151-153.

II. RUŞEN EŞREF ÜNAYDIN ÜZERİNE İNCELEMELER

1 — RUŞEN EŞREF'İN İLK MÜLÂKATLARINA GÖRE MUSTAFA KEMAL PAŞA

Yaşanılan olaylara belli bir zaman arahğından bakıldığında, her şeyi cereyan ettiği andaki gibi görmek mümkün değildir. Geçmişte yaşanılan zaman, bu zamanın içinde cereyan etmiş olaylar, bu olayları yaratan insanlar, bütün gizli açık, bilinen bilinmeyen, renkli, büyüleyici, heyecanlı, tehlikeli, acı ve tatlı günleri ile tarih olmuştur. Artık geçmiş zamana ait her şey elde edilen vesikaların aracılığı ile yeni nesillere, çoğunlukla kuru bir bilgi halinde öğretilmeye çalışılır. Üstelik bu öğretimde en önemli vasıta, bir araştırmacının ilgi alanı, vesikalar üzerindeki dikkati ve tasarrufu ile araştırmadaki asıl gayesidir. Yeni nesiller, tarihi *bu araştırmaların vardığı sonuçlara göre öğrenir ve değerlendirirler.*

Türk tarihinin yakın devirlerde cereyan etmiş en önemli iki olayı, hiç şüphe yok ki I. Dünya Harbi ile İstiklâl Harbi'dir. Devlet ve millet hayatımızda köklü ve kalıcı değişikliklere sebep olan bu iki harp, Türk milletine çok değerli bir asker ve devlet adamı *kazandırmıştır : Gazi Mustafa Kemal Atatürk.*

I. Dünya Harbi'nin başta Çanakkale olmak üzere hemen her cephesinde askerî sevk ve idaredeki kudretini ispatlayan, Millî Mücadele sırasında, millet nazarında Türklüğün timsali hâ-

line gelen[1] ve Cumhuriyet yıllarında ise devlet adamlığı ile "Atatürk devri" denecek bir devir yaratan Gazi Mustafa Kemal Atatürk için bu güne kadar bir çok yazı yazılmış, eserler meydana getirilmiş, o devri aydınlatacak pek çok vesika yayımlanmıştır.

Ancak bu çahşmaların önemli bir kısmı, yukarıda işaret edildiği gibi, araştırmacıların dikkatleri aralığından gelen bilgilerdir ve çoğunlukla 1923 yılından sonrasına aittir. Oysa Mustafa Kemal Paşa'nın şahsiyetinin hangi millî - destanî hadiseler içinde yoğrulduğunu, bu millete ilk defa nasıl tanıtıldığını, hangi şartlarda milletin önüne düştüğünü ve hangi şartlarda ülkeyi düştüğü gaileden, milletin desteği ile istiklâle doğru götürdüğünü bilmek gerekir[2].

I. Dünya Harbi sonunda çeşitli cephelerde gösterdiği emsalsiz başarılarla askerî kabiliyetini ispat etmiş, kendi camiasında tanınmış bir kumandan olan Mustafa Kemal Paşa'yı Türk okuyucusuna ilk defa Ruşen Eşref tanıttı[3].

Daha cereyan ederken dünya harp tarihi içinde önemli bir yer alacağı söylenen Çanakkale savunmasının hemen arkasından batılı bir çok gazete ve dergide, harbe katılan İngiliz, Fransız komutan ve subaylar tarafından yazılmış, kendi aleyhlerinde de olsa, Türklerin bu harpte gösterdikleri kahramanlık ve şecaati öven pek çok yazı çıktı.

---

(1) Yahya Kemal, "Eser" **İleri**, nr. 1114, 5 Mart 1337/1921.

(2) Bu konuda bu güne kadar yapılmış en geniş çalışma Prof. Dr. Mehmet Kaplan'ın başkanlığında ve aralarında bu satırların yazarının da bulunduğu bir komisyonun, hiç bir yoruma yer vermeden, devrin basınından seçtiği yazıları bir araya getiren **Devrin Yazarlarının kalemiyle Millî Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal** (I-II, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1981, 1180 s.) adlı eserdir.

(3) Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal ile Mülâkat. **Yeni Mecmua** - Çanakkale nüsha-i mümtazesi, c. III, 1918, s. 130-143. Bu mülâkat daha sonra Ruşen Eşref tarafından kitap halinde yayımlanmıştır (İstanbul 1930; 3. baskı, İstanbul 1953).

Devrinin tanınmış yazar ve şairleri ile yaptığı mülâkatların birden üne kavuşturduğu Ruşen Eşref, kahraman askerlerimizin yarattığı bir destan olan Çanakkale savaşlarının basınımızda yeterince yer almadığına dikkat etti. Kendi askerimizin kahramanlıklarını yabancılardan öğrenmeyi gazeteciliğimiz açısından eksiklik olarak gördü ve Çanakkale savaşlarını yapan ve kazanan askerlerimizi millete tanıtma ihtiyacını duydu. Bu yolla millet, kendisi için hayatlarını hiçe sayan insanları tanıyacaktır.

Yazar, ilk olarak bu savaşların her gününe büyük ve etkili bir faaliyetle katılan, askerî dehası ile savaşın kaderi üzerinde doğrudan rol oynayan Mustafa Kemal Paşa'yı ziyaret etti. Ruşen Eşref'in Mustafa Kemal Paşa ile mülâkatı, her oturumu on iki saatten az olmamak üzere üç gün sürdü. Bu süre içinde genç Paşa, Ruşen Eşref'e Çanakkale savaşlarının, kendisinin bizzat kumanda ettiği ve şahidi olduğu safhalarını bütün ayrıntıları ile anlattı.

Mülâkat için ziyaret ettiği şahsiyetleri bulundukları mekân içinde ustalıkla tasvir etmesini bilen Ruşen Eşref, Mustafa Kemal Paşa'yı da Harbiye Nezareti'nin, kendisine ayrılan ve duvarlarında Harbiye Mektebi talebeliğinden, Hareket Ordusu yürüyüşünden, Balkan Harbi günlerinden, Trablus muharebesinden hatıralarını taşıyan resimlerle süslü dairesinde şöyle anlattı :

"Cumba tavanlarına ve pencere kenarına varıncaya kadar kanepeleri, koltukları bile halılar, seccadeler ve kilimler altında koyulaşmış bir çok göigeli, geniş odada Mustafa Kemal Paşa'nın siması Rembrandtvâri bir tablo mevzuunu andırıyordu. Genç bir simada bu kadar engin bir mâna gördüğümü hatırlamıyorum : Işıklarla gölgelerin dalgaları arasında sebat, tevekkül, tevazu, vekar, mülâyemet, huşûnet, safvet, zekâ. Bütün bu zıt şeylerin toplandığı sarışın ve gayet sevimli bir yüz."

Çalışma masasının üzerinde Balzac'm **Colonel Chabert**'ini, Maupassant'ın **Boule de Suif**'ini, Lavedan'ın **Servir**'ini gören yazar, Paşa'nın yorgunluğunu edebî eserlerle gidermeye çalıştığını düşündü. Esasen o, harp sahalarında kalın paltolar, çizmeler için-

de uykusuz geceler geçiren bu genç Türk kumandanının salonlarda bek maharetle vals eden, sohbeti aranan nazik, terbiyeli ve zeki bir insan olduğunu daha önceden duymuştur.

Mustafa Kemal Paşa, Ruşen Eşref'e savaşın muhtelif safhalarını yığın yığın not defterlerinden, raporlardan faydalanarak, çeşitli haritalar üzerinde açıklamalar yaparak anlattı. Ruşen Eşref, bu genç kumandanın anlattığı olaylara bağlı olarak yüzünün aldığı yeni ifadelerden ve sesinin tonundan, yaşanılan savaş günlerinin tehlikesini sezmeye çalıştı. Ancak Paşa, haritaları sakin sakin karıştırır, anlattıklarına delil olarak gösterdiği raporları, yazara verebileceği notları soğukkanlılıkla seçer. Ruşen Eşref yine de "memlekete Çanakkale harbinde unutulmaz hizmetler eden muhakemesi süratli, kararları kat'î genç kumandanın yüzünden... Türkiye'nin mukadderatını tayin edecek boğuşmaya doğru gittiğimizi heyecanla" hissetti.

Mustafa Kemal Paşa'nın anlattığı savaş sahneleri arasında Ruşen Eşref'in dikkatini en çok çekenler ve üzerinde önemle durdukları, Paşa'nın askerlik dehasını gösterenler ve savaşın cereyan şekli üzerinde etkisi olanlardır. Yazar bunlardan birisini Mustafa Kemal Paşa'nın ağzından şöyle anlattı :

"Ben kuvvetlerimi bırakmışım, efrat on dakika istirahat etsin diye. Düşman da bu tepeye gelmiş. Demek ki düşman bana benim askerlerimden daha yakın ve düşman benim bulunduğum yere gelse kuvvetlerim pek fena bir vaziyete duçar olacaktı. O zaman, artık bu, bilmiyorum, bir muhakeme-i mantıkiye midir, yoksa sevk-i tabiî ile midir, bilmiyorum; kaçan efrada :

— Düşmandan kaçılmaz dedim.

— Cephanemiz kalmadı dediler.

— Cephaneniz yoksa süngünüz var, dedim. Ve bağırarak bunlara süngü taktırdım. Aynı zamanda Conkbayırı'na doğru ilerlemekte olan piyade alayıyla cebel bataryasının yetişebilen efradının "marş marş"la benim bulunduğum yere gelmeleri için yanımdaki emir zabitini geriye saldım. Bu efrat süngü takıp yere

yatınca düşman efradı da yere yattı. Kazandığımız an bu andır."

Ruşen Eşref, Mustafa Kemal Paşa ile sadece Çanakkale'de savaşan ve başarı kazanan bir kumandanı konuşturmak için mülâkat yapmadı. Muhatabını her cephesi ile tanımak ve onu Türk okuyucusuna tanıtmak istiyordu. Sorduğu sorulardan pek çoğu Mustafa Kemal Paşa'nın savaştaki maddî faaliyetleri kadar ruh hâlini de aydınlığa çıkaracak mahiyetteydi. Paşa'nın, savaşın bir safhasında, üstün düşman kuvvetlerini siperlerinden söküp atan Türk birliklerinin harekâtını teknik bilgilerle anlatması sırasında, yazarın, bu kuvvetlerimizdeki moral gücü üzerine sorduğu soru, buna güzel bir örnek teşkil eder. Paşa'nın cevabı da hem kendi ve hem de kumanda ettiği askerin ruh yüksekliğini göstermektedir.

"Bu öyle alelâde bir taarruz değil, herkesin muvaffak olmak veya ölmek azmiyle harekete teşne olduğu taarruzdur. Hattâ ben, kumandanlara şifahen verdiğim emirlerde şunu ilâve etmişimdir :

"— Size ben taarruz emretmiyorum, 'ölmeği emrediyorum. Biz ölünceye kadar geçecek zaman zarfında yerimize başka kuvvetler ve kumandanlar kaim olabilir."

Ruşen Eşref, bu genç Paşa'da gördüğü "ruh azminin", "bir gaye uğrunda fedakârlık arzusunun", ülkenin hızla sürüklendiği tehlikeli günler için kurtuluş ışığı olduğu kanaatine vardı.

Savaşın her anı üzerinde önemle duran, her söylediğini raporlarla, not defterlerindeki bilgilerle delillendirmeye çalışan Paşa, kazanılan zaferi de bir tarih şuuru ile yorumlamaktan geri kalmaz. Üstün düşman kuvvetlerine karşı gösterilen önemli bir başarıyı Ruşen Eşref'e anlatırken, erinden her kademedeki subayına kadar askerini çok iyi tanıyan bir kumandanın, işaret ettiği vasıftaki askerlerle neler yapabileceğini göstermek ister.

Mustafa Kemal Paşa, emri altındaki askeri sadece tanımakla kalmıyor, onu harekete getirecek manevi gücü de çok iyi biliyordu.

Anburnu savaşları sırasında verdiği aşağıdaki emir bunun açık delilidir :

"Benimle beraber burada muharebe eden bilcümle askerler katiyyen bilmelidir ki, uhdemize tevdi edilen namus vazifesini tamamen ifa etmek için bir adım geri gitmek yoktur. Hâb ve istirahat aramanın, bu istirahatten yalnız bizim değil, bütün milletimizin ebediyyen mahrum kalmasına sebebiyet verebileceğini cümlenize hatırlatırım. Bütün arkadaşlarımın benimle hemfikir olduklarına ve düşmanı tamamen denize dökmedikçe yorgunluk âsârı göstermeyeceklerine şüphem yoktur."

Mustafa Kemal Paşa, yukarıdaki emirle ateş hattına giren askerin durumunu da anlatmaktan geri durmaz. O, kan ve barut kokusu içinde tamdığı Türk insanının azmine, fedakârlığına hayrandır. Onun taşıdığı yüksek ruha karşı duyduğu hayranlığı Ruşen Eşref'e, aynı zamanda başarılı bir tahkiye üslubu örneği olan şu ifade ile anlattı :

"Mütekabil siperler arasında mesafemiz sekiz metre... Yani ölüm muhakkak, muhakkak... Birinci siperdekiler, hiç biri kurtulmamacasına kâmilen düşüyor. İkincidekiler onların yerine gidiyor. Fakat ne kadar şâyân-ı gıpta bir itidal ve tevekkülle biliyor musunuz! Öleni görüyor, üç dakikaya kadar öleceğini biliyor. Hiç ufak bir fütur bile göstermiyor. Sarsılmak yok. Okumak bilenler ellerinde Kur'ân-ı Kerim, cennete girmeğe hazırlanıyorlar. Bilmeyenler kelime-i şahâdet çekerek yürüyorlar. Bu, Türk askerlerindeki ruh kuvvetini gösteren şâyân-ı hayret ve tebrik bir misaldir. Emin olmalısınız ki Çanakkale muharebesini kazandıran, bu yüksek ruhtur."

Ruşen Eşref, o güne kadar resmî tebliğlerden, bazı küçük hikâye ve şiirlerden ve bir de düşman subaylarının yayımladığı hatıralardan öğrendiği Çanakkale savaşını, genç bir Türk paşasından dinleyince, heyecanını tutamadığı gibi, bu genç paşaya karşı kendisinde uyanan hayranlığı da ifadeden geri durmaz :

"Bu ifadelerin ruhunuza verdiği temiz ve ulvî tesiri anlamak için o mert, pervasız sesi kulaklarınız benim gibi duymalıydı.

Gözleriniz onun mavi gözlerindeki kuvvetli parıltıyı görmeli, azimkâr asker çehresindeki mânayı okumalıydı. İçinde, dram sahnelerindeki kahramanlıklarına müelliflerinin iare ettiği büyük gürültülü kelimeler olmayan, o kuvvetli cümleler! Ben onları günlerce hatırımda ve kulaklarımda sakladım. Bu genç adama karşı bir meclubiyet hissettim."

Paşa'nın bütün savaş boyunca içinde bulunduğu ruh hâlini ifade eden şu cümle, yazarın "meclubiyet"ini daha da artırır.

"Ben vatanım mahvolduktan sonra yaşamamaya karar verdiğim için kemâl-i iftiharla her mesuliyeti deruhte ettim."

Burada kararlı bir insanın irade gücünü sezmemek mümkün değildir.

*
**

Cereyan hâlindeki olayların zaman içinde alacağı yeni ve şekli önceden kestirmek çoğunlukla mümkün değildir. Ruşen Eşref de bu mülâkatla farkında olmadan çok önemli, hattâ tarihî bir hizmet ve görevi yerine getirmiş olduğunun farkında olmaz. Bu görev, Çanakkale savaşlarının bütün safhalarını bir Türk paşasından dinleyip halka anlatmak değil, I. Dünya Harbi sonunda düşülen felâketli günlerden kurtulabilmek için milletin vatan sathında, ayrı ayrı bölgelerde, ayrı ayrı gayelerle başlattığı millî mukavemet hareketlerini bir noktada toplayacak ve Türk'ün iradesi şeklinde düşman karşısına dikecek bir zekâya ihtiyaç duyduğu anda, önceden böyle bir kabiliyeti millete göstermiş ve tanıtmış olmasıdır.

Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkmasından sonra Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde önceden başlamış olan millî mukavemet hareketleri, onun etrafında birleşir, Teşkilât-ı Milliye adı altında planlı, programlı, disiplinli ve tek merkezden yönetilen, ülkenin kaderine bütünü ile sahip çıkan bir hareket halini alır.

Artık İstanbul ve dünya göz ve kulaklarını Teşkilât-ı Milliye tarafına çevirmiştir. İstanbul basınında hemen her gün Mustafa

Kemal Paşa ve başlattığı millî hareket hakkında çeşitli haberler, yazılar ve yorumlar çıkmaktadır. Ancak bunların hiç biri bizzat hareketi başlatanlarla konuşulup, bu hareketin mahiyet ve gayesi öğrenilerek kaleme alınmış değildir.

Millî hareketin ne olduğu, maksat ve gayesinin nelerden ibaret bulunduğu konuları üzerinde Mustafa Kemal Paşa ile yüz yüze ilk mülâkatı gerçekleştiren yine, onu "Anafartalar kumandanı" olarak Türk okuyucusuna tanıtan Ruşen Eşref oldu.[4]

Tasvir-i Efkâr gazetesi muhabiri olarak Anadolu'ya geçen Ruşen Eşref, Mustafa Kemal Paşa ile ilk mülâkatı Amasya'da yaptı. Anlattığı her olay, şahıs ya da mekânı tarihî bir zemine oturtma âdetinde olan ve böylece ele aldığı konulara tarihî bir derinlik kazandırmaya çalışan Ruşen Eşref, Amasya'ya, içinde yalnız "cengâver ve fâtihlerin" yaşadığı bir "kurûn-ı vustâ" kalesine girer gibi girdiklerini kaydettikten sonra Yavuz Sultan Selim gibi, Gazi Osman Paşa gibi tarihimize gurur veren insanların bir süre de olsa yaşadığı böyle bir şehirde, şimdi de "şu acıklı günlerimizdeki millî hareketin nâmdar simalarını görmek"le derin bir heyecan duyar. Hele Mustafa Kemal Paşa'nın çalışmaları yürüttüğü evin, Yavuz Sultan Selim'in doğduğu sarayın yanıbaşında oluşu, ona Türk tarihine yeni bir yön ve veche veren bir padişahın hatırası ile Türk'ün hâlihazır kaderi üzerinde rol oynayan bir dehayı aynı anda ve bir arada düşünmek imkânı verdi[5].

---

(4) Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'le Mülâkat, Tasvir-i Efkâr, nr. 2910, 2912, 2916, 23, 25, 29 Teşrinisani 1919. Gerçi Ruşen Eşref'in Amasya'da gerçekleştirdiği mülâkattan bir süre önce Mustafa Kemal Paşa'ya İstanbul'dan telgrafla bazı sorular sorulmuş ve alınan cevaplar mülâkat şeklinde yayımlanmıştır. Ancak bunlar Ruşen Eşref'in mülâkatı kadar geniş, mânâlı ve millî hareketi açıklayıcı mahiyette değillerdir. (Bu mülâkatlar için bk. Tasvir-i Efkâr, nr. 2873, 18 Teşrinievvel 1919; nr. 2881, 25 Teşrinievvel 1919; bkz. s. 94-111).

(5) Yahya Kemal, Yavuz Sultan Selim ile Mustafa Kemal Paşa'nın yaptıkları arasında daima bir benzerlik bulur. Bizzat Mustafa Kemal Paşa da Anadolu'da girişt ikleri hareketin mahiyetini Yavuz Sultan Selim'in

Ruşen Eşref binaya girdiği zaman Mustafa Kemal Paşa vatanın her tarafından gelmekte olan telgrafları anında okuyup cevaplandırmak üzere telgraf odasındaydı. Paşa, yazarı bu faaliyet içinde kabul etti. Ruşen Eşref bu anı şöyle anlatıyor :

"Sert ve kalın sesi dışarıdan duyuluyordu. Şişesi isli bir ufak lâmbanın ışığında telgrafçı, gocuğuna bürünmüş... makineyi acele tıkırdatıyordu. Paşa da biraz eğilmiş, makineyi, bir insan dinler gibi dinliyordu. Geniş ve bol paltonun içinde vücudunu daha dolgun gördüm. Bizi büyük bir iltifatla karşıladı. Kendisini böyle merasimden azade, iş başında görmek heyecanımı artırdı.

— Maşallah faaliyet yaramış, toplamışsınız, dedim.

Güldü.

— Sahih? Yok canım, sakın öyle sanmayınız! Bu palto Rauf'undu, dedi.

Mustafa Kemal Paşa, Ruşen Eşref'le konuşmaya, gurbette kalmış bir insanın yeni rastladığı bir tanıdığına şehrinden haber sorması gibi, İstanbul'dan haberler sorarak, kamu oyundan, basından, ahbaplarından, evinden, kısaca İstanbul'a ait ne varsa hepsinden haber sorarak başladı.

Yazar bir yandan Mustafa Kemal Paşa'nın ard arda sorduğu soruları cevaplandırmaya çalışıyor, diğer yandan da vatanın ve milletin geleceğini tayin edecek faaliyetleri başlatmış ve devam ettirmekte olan bu genç asker hakkında düşündüklerini kaydediyordu.

"Alelâde yaratılışta olmayan kimseler insana çok düşünceler veriyor. İlk şerefini ordularımızın haysiyeti mevzû-i bahs olan sahalarda kazanmış bu adam bir yeni millet fikri uğruna rütbelerinden, nişanlarından, rahatından vaz geçti. Böyle kasabalarda sadece yaşıyor, çalışıyor, didiniyor. Bu gün bu isim ve bu

---

"Bu seferler, bu at koşturmalar beyhude değil! Biz gönülleri toplu bulundurmak için perişan oluyoruz" mealindeki Farsça beyti ile izah eder (**Hâkimiyet-i Milliye**, nr. 29, 13 Mayıs 1920).

şahıs Şark meselesinde her milletin zihnini işgal ediyor. Kendisini böyle iş başında ta yakından görebilmek, bütün fikirlerini ve hislerini bizzat kendi ağzından işitmek seyahat yorgunluğumu unutturuyordu."

Mustafa Kemal Paşa'yı böyle basit döşenmiş ve yegâne tefrişi ortadaki masa olan bir odada ve iş başmda görmek yazarı heyecanlandırdı. Masanın üzerindeki, yurdun her tarafından gelmiş telgraflar, kâğıt yığmları, yırtılmış müsveddeler ve temize çekilmiş telgraf metinleri, odadakilerin yoğun bir faaliyet içinde olduklarını gösteriyordu. Bütün açık ya da katlı şekilde duran Times, Temps gibi önemli yabancı ve bir çok İstanbul gazetesi, bu merkezin dünyayı yakından takip etmeye çalıştığını göstermekteydi.

Faaliyetleri Mustafa Kemal Paşa ve ona yardım eden Rauf Bey birlikte yürütüyorlardı. Ruşen Eşref bu dekor içinde iki Türk askerini şöyle tasvir eder :

"Rauf Bey insanın üzerinde çok açık yürekli, neşeli, sıhhati yerinde, parlak gözlü genç ve saf bir şehir çocuğu tesiri bırakıyor... Lâcivert kostüm giymiş, saçlarını her vakitki gibi ortadan ayırmıştı. Fakat Paşa, bir eski validen ariyeten aldığı genişçe bonjurun içinde biraz da zayıflamış, arkaya doğru taradığı sarı saçları yüzüne daha sert bir ifade vermiş. Kaşlarının arasında ve açık alnında çizgiler eskisinden daha çok. Mavi gözleri eskisinden daha asabî bakıyor."

Ruşen Eşref'in bütün isteği, millî hareketin maksat ve gayesini, bu hareketi başlatan ve yönetenlerden öğrenmekti. Bunun için Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'in İstanbul hakkında sorduğu soruları cevaplandırdıktan sonra, bu iki askere kendi sorularını yöneltir. Rauf Bey konuşmak istemez. Ancak Mustafa Kemal Paşa, başlattıkları meşrû ve haklı hareketin maksat ve gayesini Türk milletine ve bütün dünyaya ancak basın yolu ile duyurabilecekleri inancındadır. Rauf Bey'in "Konuşmam" demesine karşılık o :

"— Konuşmak lâzım birader.... Efkâr-ı umumiye her şeyi açık bilmelidir... Keşke hepsi gelseydi de şüphelerini izale etseydi; işi kavramaya çalışsaydı!" cevabını verir.

Mustafa Kemal Paşa, hareketin başından beri gazetecilerin daima kendileri ile birlikte olmasını, Anadolu'da halk tarafından nasıl benimsendiklerini ve Anadolu insanının, başlatılan millî hareketi nasıl hararetle desteklediğini görmelerini arzu etmekteydi. Bu yolla, başta İstanbul olmak üzere bütün milletçe millî hareketin mahiyetinin anlaşılacağına ve hareket etrafında uyandırılmak istenen şüphelerin dağılacağına inanmaktaydı.

Ruşen Eşref, sorularını şu altı nokta etrafında toplar :

1. Maceraperestlik ve isyana kalkışma iddiaları?
2. Millî hareketin millet nazarındaki yeri?
3. Millî hareketin bir fırka hareketi olup olmadığı?
4. Başlatılan harekette şahsî menfaatin yeri var mıdır?
5. Millî hareketin sebebi?
6. Kalkınma için neler düşünüldüğü?

Bu altı soruya Mustafa Kemal Paşa'nın verdiği cevapları, hiç değiştirmeden aşağıya alıyoruz :

1. "Fakat durup dururken macera yaratmaya, maceraperest olmaya bilmem ki lüzum ve ihtiyaç var mıdır? Bu maceraperest denen insanların rütbeleri mi eksikti? Şahsiyetleri mi haleldar olmuştu? Aç mı kaldılardı? Yoksa şahsî istikballeri küsûfa mı uğramıştı? Hayır, değil mi ya? Her şeyleri yerli yerindeydi. O halde, bilhassa bir harp yorgunluğundan sonra istirahate muhtaç bir kimsenin böyle kalkıp da maceralar, galeler yaratmaya ihtiyacı yoktu. Halbuki milletin ve memleketin istikbal ve şerefi mevzû-i bahs oluyordu. Bu mesele her düşüncenin fevkindedir. Millet ve memleket sayesinde kazanılan rütbe ve refahın bir ehemmiyeti, bir kutsiyeti vardır. Biz bunlardan ancak yine bu aziz millet ve memlekete borçlu olduğumuz son bir vazife-i namusu ifa için ayrıldık. Memleketin kendi hayatını kurtarmak, kendi

meşrû hakkını müdafaa etmek için çıkardığım sese iştirak etmek her kendini bilen vatandaşın vazifesidir. Eğer bu millet, bu memleket parçalanacak olursa, umumi şerefsizliğin enkazı altında şunun bunun şahsî şerefi de parça parça olur. Biz umumi şerefi kurtarabilmek için harekete gelen millete ruhumuzla iştirak ettik. İştirakimize mâni olacak şahsî rütbeleri, mevkileri ve umumi şerefi kurtarmaya matuf bir gaye uğruna feda ittik. Milletin hakk-ı hayat ve istikbalini talep etmesi bir kaç kişi tarafından, âleme, güya hükümete karşı bir isyan mahiyetinde yutturulmaya çalışıldı. Bir iki kişiyi de müşevvik olarak gösterdiler. Halbuki geçtiğiniz yerlerde bizzat görmüşsünüzdür. Nüfûz-ı hükûmet, kavânin-i hükûmet her yerde muti değil midir?".

2. "Eğer konuştunuzsa ahalinin arzusu nedir? Bizzat kendi ağzından duymadınız mı? Şu halde bu şahsi bir isyan, bir siyaset manevrası telâkki edilemez. Değil mi ya? Bu hareket milletin bir arzusudur, hattâ bir ihtiyacıdır. Bu arzu ve ihtiyacı tevlit eden şey de eşhas değil, bizzat hâdisattır. Devletin vahdet ve istikbalini tehdit eden nâ - meşrû birtakım ihtirasât, topraklarımıza, hiç bir hakka müstenit olmaksızın vuku bulan taarruzat karşısında millete, birleşmek lüzumunu duyurmuştuk. Böyle bir harekete macera demek, bu hareketi takdir edenleri macera-perestlikle telkip etmek gafillik, garazkârlık değil midir? Fakat böyle şahsî şeylerle uğraşılacak vakitlerde değiliz. Böyle bir takım âdi, bayağı şeylere zamanın nezaketi müsait değildir. Bence muhalefet şâyân-ı hürmettir. Çünkü o da bir tetebbu, bir içtihat mahsulüdür. Fakat edilecek itirazlar makul ve meşrû sebeplere müstenit olmazsa muhalefet mübtezel olur."

3. "Böyle bir zamanda fırka manevrası yapmak caiz mi? Memleket olmazsa fırka kaç para eder. Evvelâ memleket selâmete çıkmalı ki fırkalar da ondan sonra bir siyasî, bir içtimaî esasa, çtihada itina ederek teşekkül edebilsin. Fırka manevrası demek ne demek? Bu bir fırka manevrası olsaydı Sivas Kongresine memleketin her köşesinden, Ferit Paşa kabinesinin gayet sıkı tedabir-i nümânaatkârânesine rağmen müntahap mümessiller iştirak eder miydi? Anadolu'nun arzu ve ihtiyacına tevafuk etmeyen hareket

Anadolu'nun ta göbeğinde barınmak, muzaheret görmek mümkün müydü? Hiç bir tarafta cebir ve tehdit alâimi görülmüş mü? Karşıya geçip de gözlerini yumarak, kim bilir hangi hasis ve merdut menafi uğruna bühtan savuranlardan bir ikisi kongreye iştirak etseydiler, fırkalarına, içtihatlarına bakılmaksızın aynı memleketin lüzumlu ve faydalı evlâdı gibi şükranla kabul edildiklerini göreceklerdi. İtirazları kemâl-i hulûs ile dinlenecekti. Memleketin umûmen hakkını talep etmesine fırka manevrası denir mi? Demek doğru mudur?".

4. "Hırs-ı cahtan anlaşılan mâna hükûmette bir nezaret işgal etmekse onun için böyle şeyler yapmaya hacet yoktu. İstanbul'da oturup çalışmak o maksada vusul için daha kolaydı. Fakat millete hizmet etmek için en sâlim vasıtanın her türlü zahirî alâyişten vaz geçip ancak sîne-i millette bulunmakla manevî mükâfatı maddî mükâfata tercih etmekle kabil olacağını takdir etmek için yalnız nezaret mevkii tutmak icap edeceğini düşünmedim. Hırs-ı cah dedikleri bu ise bende ve arkadaşlarımda böyle bir şey yoktur. Bunu herkesin alenen bilmesini isterim. Deruhte ettiğimiz vazife çok mukaddestir. Onun kutsiyetine bir takım ihtirasât-ı şahsiye ile halel getirildiğini hiç bir zaman arzu etmeyiz. Bizim istediğimiz şey bu güne kadar hakkından mahrum yaşatılan, mevcudiyeti ehemmiyete alınmayan milletin hayata, refaha müstahak bir kuvvet olduğunu hükümetimize ve hükümetlere anlatmaktadır."

5. "Mağlubiyetimizin pahasını çok ağır ödedik. Elimizden karyeler, vilâyetler değil, ülkeler alındı. Fakat son lokmasını da ağzından kapmak için bir memleketin hayatına kıymak canice bir harekettir. Öldürülen bir adamınsa, kendisini son nefesine kadar cesaretle, mertlikle müdafaa etmesi tabiî ki zarurîdir. Bu sözlerim, yeniden o mücadeleye gireceğimiz ve girmek istiyoruz mânasını tazammun etmez. Değil mi?".

6. "Tabiîdir ki hariçten gelecek sermayeye, irşada, usûl-i sa'ye ihtiyacımız vardır. Fakat bu; hududumuza, istikbalimize nihayet verecek bir siyaset tarzı demek olamaz. Buna muavenet edecek insaniyetkâr menbalara biz de taahhüdât-ı mukabele ile

vahdetimiz ve istiklâlimiz dahilinde samimiyetle merbut oluruz. Arzuya ve meşruiyete müstenit bir mukarenet de hem daha müsbit ve hem daha payidar!.. Sira türlü tarz-ı tesviye milletimizin haysiyetini ve istikbalini rahnedar etmez."

Buraya kadar Ruşen Eşref'in ilk iki mülâkatından hareket ederek, yazarın Mustafa Kemal Paşa hakkmdaki görüşleri ile Mustafa Kemal Paşa'nın çeşitli konular üzerindeki fikirlerini belirtmeye çalıştık.

Bu mülâkatların bizce en önemli tarafı, Mustafa Kemal Paşa'yı ilk zamanlarında ve iş başında göstermeleridir. Daha sonraki devrelerde gerek Ruşen Eşref ve gerekse başka yazarlar tarafından Mustafa Kemal'le yapılmış pek çok mülâkat vardır. Bu şekilde yapılmış mülâkatların yayımlanması ve incelenmesi, hiç şüphe yok ki bu eşsiz Türk asker ve devlet adamını daha iyi anlamamıza ve yeni nesillere anlatmamıza yardımcı olacaktır.

2– İSTANBUL SEVGİSİ

A. İŞGAL ALTINDAKİ İSTANBUL

Eserlerini 1915'ten sonraki kan ve barut kokulu yıllarda yazmaya başlayan, çöken İmparatorluğun verdiği ıstırapla yeniden doğuşun heyecanını bir arada yaşayan muharrirlerimizden Ruşen Eşref'in yazılarında İstanbul önemli bir yer tutar.

Yahya Kemal vatanı, "Bir iklimin manzarası, mimârisi ve halkı arasında halis ve tam bir âheng varsa, orada gözlere bir vatan tablosu görünür."[1] şeklinde tarif eder ve vatana örnek olarak da Fetih'ten itibaren beş yüz yıla yakın bir müddet Osmanlı İmparatorluğunun payitahtı olarak kalmış ve bu müddet içinde Türk zevk ve yaratıcılığının her sahada en mükemmel eserleriyle imar edilmiş, süslenmiş İstanbul'u gösterir.

Coğrafyanın verdiği şartlara uygun bir şekilde mabetlerle, saray, konak ve yalılarla, medrese, imârethâne, çarşı ve çeşmelerle, çeşitli mesire yarleri ile, Fetih'ten itibaren Türkleştirilen bu beldenin Türk edebiyâtına aksi Dede Korkut hikâyeleri ile başlar ve Fetih'ten sonra, her devrin, kendi özelliklerini aksettiren eserleriyle, zamanımıza kadar devam eder[2].

Yahya Kemal'in 1912 yılından itibaren görülmeye başlayan yazılarında İstanbul, o ana kadar rastlanmayan, çok ayrı

(1) **Aziz İstanbul**, İstanbul 1969, s. 5.

(2) Bu konuda bk. Mehmet Kaplan, **İstanbul** (Türk edebiyâtında İstanbul), **İslâm Ansiklopedisi**, c. 5. II., s. 1214/157 - -1214/168; İsmail Hâmi Danişmend, **Destan ve Divan edebiyâtında İstanbul**, İstanbul, 1941; Asaf Hâlet Çelebi, **Divan şiirinde İstanbul**, İstanbul 1953.

bir anlayışla yer aldı. Bu anlayışın esâsını "Türk İstanbul" terkibinin ifade ettiği mânâ teşkil eder.

Belli bir şehri ve o şehrin sosyal hayat ve san'at eserleri dahil bütün özelliklerini anlatan edebiyat türünün Divan edebiyatı devresindeki şeklini **Şehrengizler** teşkil eder. Başta İstanbul olmak üzere Bursa ve Edirne hakkında bu çeşit eserler yazılmıştır. Surnâmelerde ve bazı kasidelerin nesib bölümlerinde bu konulara temas edilmiştir. Tanzimat'tan sonraki devrede başta Çaylak Tevfik ve Ahmed Râsim olmak üzere İstanbul üzerine eser veren muharrirler vardır. Ancak şehir edebiyâtını, Anadolu vilâyetlerini de içine alacak şekilde yaygınlaştıran muharrirlerin arazında Ruşen Eşref'in önemli bir yeri olduğunu kaydetmek yerinde olur. Daha 1919 yılında Anadolu'da Millî Mücâdele'yi başlatmak üzere olan Mustafa Kemal ve arkadaşları ile ilk röportajları gerçekleştirmek için yollara düşen Ruşen Eşref, Amasya, Sivas, Konya ve Niğde gibi şehirleri, bu şehirleri birbirine bağlayan yolları, bu yollarda şâhidi olduğu hâdiseleri ve bu hâdiselerin kahramanları olan Anadolu insanının duygu ve düşüncelerini ilk defa başarıyla anlatmıştır. Bu yazılar, Faruk Nâfiz'in meşhur "Han duvarları" şiirinin ilk nesir şekilleri ve Reşat Nuri'nin **Anadolu Notları** ile İsmail Habib Sevük'ün şehir yazılarının ilk müjdecileridir.

Ancak biz Ruşen Eşref'i bir şehir muharriri olarak asıl İstanbul hakkında yazdıklarıyla tanıyacağız. Ruşen Eşref, İstanbul'da bulunduğu veya İstanbul'dan uzakta olduğu zamanlar, zihnen hep bu şehirde kalmış, 1918 yılından itibaren yazdığı yazılarda en tenha köşelerinden başlayarak onun ifade ettiği mânâyı kavramaya, Türk zevk ve imanının şekillendirdiği bu şehrin sırrını çözmeye çalışmıştır. Ruşen Eşref yazılarını bir araya getirdiği **İki Saltanat Arasında,**[3] **Geçmiş Günler,**[4] **Ayrılıklar,**[5] **Boğaziçi —Yakından—**[6] adlı kitaplarda hep bu şehri,

(3) İstanbul 1918.
(4) İstanbul 1919.
(5) İstanbul 1923.
(6) İstanbul 1938.

bu şehirde yaşanmış ve yaşanan hayatla insanlarını anlattı. Onun nazarında en büyük bir eserden, en küçük bir kalıntıya, "kafesli bir pencereden süzülen bir ud sesine" kadar İstanbul'a ait olan her şey ecdat ruhunu canlı ve ayakta tutan bir âbide değerindedir.

İstanbul hakkındaki yazılarından dolayı Ruşen Eşref'e "İstanbul seyyahı", "çeşmeler kâşifi" gibi isimler verilmiştir.

1918 ve daha sonraki bir kaç yıl Türk'ün tarih ve talihinin en karanlık olduğu yıllardır. Bu devrin muharrirleri İstanbul'u bu acı dolu günlerin ışığında idrak ettiler ve ona o şuurla sarıldılar. İstanbul'u Türk'ün hayat hakkının bir nevi sembolü olarak gördüler. Yahya Kemal dahil pek çok muharrir ve şairin o işgal günlerinde boş vakitlerini İstanbul'un tarihi canlı olarak aksettiren, "ruh esen" semtlerinde geçirdiğini biliyoruz.

Ruşen Eşref, 1918 yılı baharında Yeni Gün gazetesi muhabiri olarak Türk ordusunun başlattığı ve Baku'ya kadar çıktığı ileri harekâtı takip etmek üzere Kafkaslara gider. Ancak buralarda her gün İstanbul hakkında çeşitli söylentiler dolaşır. Binlerce kilometre uzaktaki cepheye birbirini tutmayan haberler ulaşır. Nihayet bir gün mütârekenin imzalanmış olduğu haberi duyulur. Fakat İstanbul'un kaderi hakkındaki söylentilerin arkası yine kesilmez. "İstanbul işgal edildi" haberi arkasından, "İstanbul boşaltılıyor" söylentileri dönüş yolunun her kilometresinde onları karşılar. Ruşen Eşref en doğru haberle, geldiği vapurun Karadeniz'den Boğaz'a girmesi ile bizzat yüz yüze geldi. Muharrir bu anı şöyle anlatmaktadır :

"İstanbul hakkında en doğru söz, kalelerimizin üstünde sallandığını gördüğümüz başka bayraklar oldu. Göçkün ve dilgîr bir yeniçeri azametiyle somurtmuş Hisar'ın eteğini dönünce sisler arasında büsbütün heybetli bir su şehrinin asıl minâreler ve kubbeler şehri önüne yığılmış olduğunu gördük. Güvertede gözleri yaşla dolu genç zabitler bir bu sulardaki, bir de ufuklardaki şehre bakıyorlardı. İçlerinden biri "Seni bu hâle biz koymadık, emin ol!"dedi."

Muharrir Sirkeci rıhtımına çıktığı andan itibâren, üç ay önce bıraktığı İbtanbul'un çehresinin değiştiğini, o, bildik, tanıdık, bizden olan şehrin sokaklarını yabancı bir havanın kapladığını görür. Geniş caddelerde rengârenk elbise ve tenleriyle yabancı asker kıt'aları gezmektedir. Vitrin yerde İngilizce, Fransızca, İtalyanca, Yunanca ilânlar yer almıştır. Rengini ve şeklini bilmediğimiz bayraklar, ötede beride sallanmaktadır. Kulaklarımızın hiç alışık olmadığı ayrı ayrı dillerden sesler etrafı kaplamıştır. Bütün azınlıklar sokaklara dökülmüştür. Tam bir işgal manzarası ile karşılaşan muharrir, bir şeyin, Türk unsurunun sokaklardan çekildiğini farkeder ve bunu şöyle ifade eder : "Fesler ve çarşaflar çekilmiş. Bir âşina yüz yok. İstanbul'un içinde İstanbul'u kaybettim"[7].

Mütareke yıllarında Türkler için "yaman bir gurbet diyarı" olan İstanbul'un güzelliklerini, bu güzelliklerin bizden geldiğini ve bize ait olduklarını "nöbet hâlinde bir hasta gibi" sayıkladığını, alelâde zamanlarda nazarımıza bile çarpmayan tarafların, bütün hasretlerin mihrak noktasını oluşturduğunu da söyleyen Ruşen Eşref, bu şehrin zaman zaman taşından, çeşmesinden, türbesinden, ibâdetinden derin heyecanlar aldığını, işgal altında olan İstanbul'un güzelliklerini seyrederken kırgın bir teselliye kapıldığını, bunlarda bir garip şifa bulduğunu kaydeder.

Ruşen Eşref'in nazarında anlattığı İstanbul, "Türk İstanbul"dur ve "Ana şehir"dir. Bir yazısında o İstanbul için "Seni bizim neslimiz kadar duyan var mı?" sorusunu sorar[8].

Muharrir, İstanbul'u tek başına mücerret bir mânâ olarak ele almaz, onu tarihî bir perspektif içinde, maddî ve mânevî bütün zenginlikleri ile kavramaya çahşır. İçinde yaşadığı zamanın şartlarına göre duyar ve değerlendirir. Zaman zaman 1919 yılının endişeli günleri içinde İstanbul'u Edirnekapı'dan başlayan

(7) Bıraktığım İstanbul, Bulduğum İstanbul, **Büyük mecmua**, nr. 8, 28 Mayıs 1315/1919, s. 116-117.

(8) **Ayrılıklar**, İstanbul 1923, s. 123.

Fetih merâsimi ile İstanbul rıhtımındaki işgâl resm-i geçidi arasındaki bir masal gibi düşünür.

"Senden ayrıldığımız gün darmadağınık mülkün orta yerinde, iftirak surları içinde birer âh ü vâhı andırır simsiyah bayraklarla bütün vatan ölüsünün yasma tutulmuş hicran ve hicret beldesiydin. İnsan sanıyordu ki, sebil, minare, servi, çini, nağme, altın hüsn-i hat, ufuklara mahkuk bütün bu Türk şekilleri, bu dipdiri hakikatler artık hayâldir... Ve İstanbul dedikleri, Fetih geçidiyle son yabancı resm-i geçidi arasında vâki olmuş muazzam bir Türk masalıdır..."(9)

İstanbul, Ruşen Eşref için heyecan verici bir güzelliğe sahiptir. Bu şehir ona bir taraftan acz, bir taraftan da gurur vermektedir. Acz, onun mânâsını tam olarak kavrayamamaktan ve güzelliğini ifâde edememekten, gurur ise ona sahip olmaktan gelmektedir. Ancak bu sahiplik de tehlikededir. Yazar, teselliyi şehri adım adım dolaşmakta bulur. Bu geziler İstanbul'u, hem içinden semt semt, sokak sokak adımlamak, hem de yüksek bazı tepelerden veya Boğaz'dan seyretmek suretinde olurdu :

"Böylece ihtizârî güzelliğini doya seve, engin tarihin ruhu bir türlü yenilmeye kail olmayan bir çocuğun acz ve gururuyla İstanbul'u türbe türbe, cami cami, sokak sokak gezerdim.

Ve akşamleyin bir kayığa binerdim. Gurubun renklerini tekrar eden sular üstünde ağır ağır İstanbul'u bir baştan bir başa seyrederdim. Bir ucunda Peygamber emânetleri ve eski cihangirler penâhı Topkapı, bir ucunda yarım hac kutsiyetinde Eyüb türbesi!... İstanbul, bu din ve milliyet umdesinden çerçeve ortasında sulardan göklere doğru incelerek, rûhânîleşerek yükselen bir mukaddes tasvirdi. Onu halifesinden rençberine kadar her Türk, her Müslüman özene özene asırlarca süsledi. Ve bu mirası kanlar ve alevler içinde yana boğula nesiller nesillere emanet bıraktı. Zira edebiyatın, mimarinin, bütün san'atların ve müesselerin, bütün tarihin lübbü budur ve bundadır. Bunsuz kalan Türk-

(9) a.e., s. 123.

ler kitabı kaybolmuş bir mezhebin ümmetine dönerler... Onun için ey İstanbul, ey gönüller güzeli, etrafını gölgeler sardıkça yükselir, yükselir, semâvileşirdin... Yanında Edirne ve Bursa'yı senin mânânı tamamlayan iki dîbâçe gibi görür, bu temâşâya hayran kalırdım"[10].

Zaman zaman İstanbul'u Üsküdar tarafından da seyreden muharrir onu "mineden bir su ile fîrûzeden bir gök ortasında" boşlukta duran bir tasvire benzetir. Bir başka yazısında da İstanbul'u "etekleri suya değen, taş kemerler içinde üst üste, arka arkaya kubbe dalgaları, minare okları ve servi tuğları" ile süslü "ruhânî iptilâlar ve dünyevî zaferler nâmına kurulan bir ecdâd bergüzârı" olarak kabul eder ve "Sarayburnu'ndan sapınca göklere doğru kabarmış ve incelmiş gibi fışkıran" bir dalgaya benzetir[11]. Ruşen Eşref bir ramazan gecesi, bu kutsal şehrin görünüşünü şöyle tasvir eder :

"Eyüb'den Sultanahmed'e kadar yüzlerce minare ve birçok mahya... Bütün sefalet manzaralarını, içindeki bütün acıları, yabancı varlıkları örten; yalnız Türk ve İslâm şanını, zaferini karanlıklarda ışıktan birer dağ heyetinde göklere doğru ilân eden İstanbul! Türklerin bir ufuktan öbür ufka kadar kendileri için nurlarla çizdiği lâyemut İstanbul!... Ah, o İstanbul'u kucaklayabilseydim, öpseydim, öpseydim"[12].

Ancak Ruşen Eşref'in İstanbul'dan bahseden yazılarında böyle geniş manzaralara ve mücerret ifadelere pek rastlanmaz. O asıl güzelliklerin, semt semt gezilerek bulunabileceğine kanidir. Onun için İstanbul'u sevmek, onu dışından seyretmekle değil, ancak adım adım gezmek, görmek, anlamak ve anladığının tadına varmakla mümkün olabilir.

Ruşen Eşref, İstanbul'un uyanıkken bile insana rüyâda imiş hissini veren berrak ve aydınlık demleri olduğunu ve bu demlerin mevsimlere bağlı olmadığını söyler. Bu demler, onun

(10) a.e., s. 69-70.
(11) a.e., s. 16.
(12) a.e., s. 55.

nazarında, İstanbul'un taşına toprağına sinmiş olan efsanevî güzellikleri keşfetme saatleridir. Kendini, içinde uyanan tanıma hevesinin meyline bırakan muharrir "sütunları kararmış câmileri, toz ve örümceklerden sararmış medreseleri, taşları, bir daha doğrulmayacakmış gibi yan yatmış eski mezarları" ziyâret eder. "Bu zeval içindeki azimler, bu nisyan içindeki kudretler bu fakr içindeki servetler" ona zevkimizin asırlar arasındaki merhalelerini gösterir[13].

Bu geziler sırasında muharriri çeken en önemli güzergâh "İstanbul'un caddesi"[14] dediği, Topkapı sarayı önünden başlayıp Bayezid'e kadar çıkan ve oradan ikiye ayrılarak bir kolu Edirnekapı'ya diğeri ise Samatya'ya kadar uzanan yoldur.

Geçen asırlarda tarihimizin mihrâkı ve millî edebîyâtımızın devirler arasında geçirdiği merhalelerin toplu halde bulunduğu yer olan Topkapı sarayı önündeki Ahmet III. çeşmesi, *Lâle devrinin safalı günlerinin en güzel temsilcilerinden biridir.* Onun karşısında ise Ruşen Eşref'in ifadesi ile "Türk karîhasının dalgalandırdığı kubbeler âleminin en zarif incisi, mermer serviler gibi minâreleriyle" Sultanahmet câmii yer alır. Bu iki şaheser arasında Mimar Sinan hamamı vardır. Sultanahmet Meydanı'nın eski Mısır'a ait dikili taşlar ve şehriyâr türbeleri, Bizans âbidesi, Türk câmii ve sebil mimârisi ile bu toprağın macerasını, dinî ve sivil zevkimizin bütün çehresini ortaya koyduğuna işâret eden Ruşen Eşref, bu derece çeşitli güzelliği bir araya getiren ikinci bir meydanın varlığının düşünülemeyeceğini söyler.

Mermer cephesi ile Cevri Kalfa mektebi ve Firuz Ağa câmii iki ayrı devrin, iki ayrı eseri olarak takdim olunur. Muharrire göre Tanzimat devrinin İstanbul zihniyet ve zevkinde bir yeni telâkkinin ifadesi olan Mahmud II. türbesi de bu caddeye ayrı bir güzellik vermektedir. Rokoko mermer cephesi ile XIX. yüzyıldaki değişmeyi gösteren bu türbenin karşısındaki Köp-

(13) a.e., s. 24.
(14) a.e., s. 101-109.

rülü kütüphanesi ise XVII. yüzyılın sade, vakur ve ağır üslubu ile onunla tam bir tezat teşkil eder. Bu eserin az ilerisinde ise ilk Çanakkale müdafaasını ve Saint Gothard geçitlerini hatırlatan Köprülüler ailesinin mezarlığı vardır.

Bu yolda atılan her adıma "tarih de refakat etmektedir." diyen Ruşen Eşref, yabancı sefirlerin oturduğu kasırların Köprülü medresesinin karşısında yer aldığını belirtir ve bu sefirlerin biraz ilerideki Atık Ali Paşa câmii minârelerinden okunan ezanları duydukça neler hissettiklerini düşünür.

Atik Ali Paşa câmiinin biraz ilerisinde Şehit Ali Paşa medresesi, onun üst tarafında da Murad III.'ın beş defa veziri olmuş Sinan Paşa'nın türbesi ve sebili vardır. Bu sebilin tam karşısında, nakışlı bir parmaklığın arkasında ise Merzifonlu Kara Mustafa Paşa yatar. "Engin bir servet ve engin bir şöhret yolunda Türk kuvvetlerini ikinci defa gösterdikten sonra Jean Sobieski'ye yenilen ve kellesini Belgrad'da cellâda teslim eden Merzifonî..." Ruşen Eşref'in nazarında, İstanbul'un çeşitli semtlerinde bir medrese, bir câmi, üç mescit, bir çeşme, bir han, bir sebil ve bir kütüphâne, Merzifon'da bir câmi ile çarşı, Cidde'de bir câmi, Kayseri yakınlarındaki İncesu'da bir câmi, medrese, hamam ve kervansaray gibi hayır eserleriyle Merzifonlu, en devamlı şânın irfana ve iyiliğe muhabbet olduğunu gelecek nesillere gösteren canlı bir timsaldir.

Kemankeş Mustafa Paşa medresesinden sonra, muharririn muhayyilesinde uzak iklimlerin fetih günlerini canlandıran Çadırcılar'a girilir. Bir takım kâgir evlerin kapladığı yükselme devrinin o şanlı ordularına "seyyar ikametgâhlar" dikilen bu semtte Ruşen Eşref yeni bir sefer için, yeni biçilmeye başlanan kumaşlara ilk makas vurulurken edilen duaları ve yaşanılan heyecanı tahayyül eder.

Ruşen Eşref'in "İstanbul caddesi" dediği bu yolun ilk merhalesi Bâyezid meydanında biter. Muharrir buraya kadar geldikten sonra, Topkapı sarayının kapısından itibaren her iki yanı câmi, medrese, türbe, kütüphane, sebil ve mezarlıklarla kaplı bu yolun, üç asırlık Türk hayatını mükemmel bir şekilde ifade

ettiğini düşünür. Türk'ün tamamiyle kendi zevk ve kudretine göre imar ettiği bu yoldan geçip Ayasofya'ya varan Fetih ordusunun, İstanbul'un o ilk Türklerinin bu yol üzerinde neler görmüş oldukları, muharririn zihnine sadece küçük bir merak olarak takılır. Onu asıl ilgilendiren, bir yol üzerinde toplanmış bu kadar mimarî şaheserin, bu şehri ne derece sevdiğimizi ve onu imar için nasıl yarıştığımızı görmek ve anlatmaktır.

Bursa ve Edirne mimarîsinden İstanbul mimarîsine yükselen ilk merhalelerin yer aldığı Bâyezid meydanında ikiye ayrılan yol, iki kol gibi iç İstanbul'u kucaklar. Muharrir, Edirnekapı'ya doğru uzanan yola "Hükümdarlar yolu", Samatya'ya kadar uzanan yola da "Vezirler yolu" der. Bu ikinci yol üzerinde, Lâleli ve Vâlide camileri dışında vezirlerin hayratı sıralanır.

Bâyezid'den Edirnekapı'ya doğru uzanan yolun başında, bir tarafta Fuat Paşa, diğer tarafta da Zeynep Kâmil konağı vardır. Bu iki "Tanzimat zihniyetli" ve "kışla görünüşlü" konaktan sonra, "Türk İstanbul'un ramazan gecelerine cevelângâh olan tiyatrolar ve çayhâneler mıntakası Direklerarası gelir. Lâle devrinin zevke düşkün veziri Nevşehirli Damat İbrahim Paşa burada yatmaktadır. Hayatında en çok neş'eyi seven bu sadrazamın böyle bir eğlence meydanında yatmasını mânâlı bulan muharrir, Damat İbrahim Paşa'nın meclisini sözüyle süsleyen Nedim'i hatırlamadan geçemez ve onun için şunları söyler : "Fakat sen nerdesin Nedim, İstanbul'un en güzel sözlüsü... Vezirin başı vefasız sarayın burcundan aşağı Patrona'nın önüne atıldığı sabah, sen de dilâra şehrin içinde sırroldun. Sâdâbâd'da mı eridin; Emnâbâd'da mı unutuldun. Son nefesin o hercümerç eyyâmında hangi taşın üstünde duyuldu. İstabul'un safa âlemi içinde ansızın bir hande gibi açıldın ve o nuşânuş mastaba yıkıldığı gün, kadehlerle, sebûlarla beraber sen de kırıldın. Ve bir hande gibi ruhun İstanbul'un havasına yayıldı..."

Damat İbrahim Paşa türbesi karşısında Mimar Sinan'ın en güzel eserlerinden biri sayılan Şehzâde camii vardır. Bu yol üzerinde bir iki medrese ve mescitten sonra Amcazâde Hüseyin Pa-

şa medresesine varılır. Oradan artık Fâtih camiine bir adım kalmıştır. Türk'ün İstanbul'daki varlığının mebdeine varan muharrir, Fâtih'in türbesini ziyâret eder. "Civan kolu, tarihi ikiye bölen büyük hadiseyi vücuda getirmiş serdârın huzuruna" girer. Fâtih'in kabri ona, Peygamberin, İstanbul için söylediği hadisin üstündeki "Küllü nefsin zaikatü'l-mevt"[15] ayeti yazılı levhanın altında daha heybetli görünür.

Fâtih camii ve türbesinden sonra Ruşen Eşref "çayhaneler, muhallebiciler, birer renk meşheri manavlar ve sebzeciler önünden" geçerek Yavuzselim civârına gelir. Caddenin gürültüleri aksetmeyen bu semtte asırların sükûnu vardır. Bu sükûn içinde Yavuz Sultan Selim'in türbesi muharririn bütün benliğini kavrar. Ruşen Eşref bu ziyareti şöyle anlatır :

"Ak sakallı türbedar bağaları, fildişleri dökülmüş kapıyı ağır ağır ve hürmetkâr açmalıydı ki ikinci huzurun tenha eşiğine varabileyim! Bu sedef kakma şebîkenin uzak, mehtabî ışıkları içinde ilk Türk halifesi bembeyaz bir şâhika azametinde tecelli etsin... Sadelik, bu şâhâne uzlet kadar nerede heybetlidir! Bu sadeliğin önünde ürkekleşir, hiçleşirdim.

Camiini düşünürdüm ki dört duvar üstünde bir engin kubbedir. Tasvirini düşünürdüm ki kaplan vücudu gösterişsiz bir diba içindedir. Sarayının kapısını hatırlardım ki üstünde "Şefâat ya Habîballah! Şefâat ya Resulallah!" nidası parlıyor. Daire-i hümayununu hatırlardım ki bir mürşid itikâfhânesi kadar küçüktür, loşçadır. Fakat tarihini okurdum ki ra'd ü berk gibi sesi var"[16].

Türbe'den ayrıldıktan sonra eski konakların arasından Edirnekapı'ya yönelen muharriri "Işıktan bir dağ" gibi Mihrimah camii karşılar. Bu cami eski Edirne yolcuları için "İstanbul denen hârikanın" ilk işareti idi. "Toz - topraktan palabıyıkları ağarmış, beyaz destarları sararmış atlı seyyahlar, ufkun ucunda bu kubbeyi görünce acaba ne duyarlardı?" diyen muharrir kendi sualine, muhayyilesine göre şu cevabı verir :

(15) "Her nefis ölümü tadıcıdır." Kur'ân-ı Kerim, Al-i İmran suresi, âyet 185.

(16) Üç türbe, **Dergâh**, nr. 42, 5 Kânunısâni 1339/1923, s. 85-86.

"Surun kapısından girer girmez mutlaka attan atlarlardı. Şu geniş yalaklardan birinde atlarını sularlardı ve şimdi yok olmuş hanlardan birine bineklerini ve heybelerini bırakırlardı. Cepkenlerini omuzlarına atarlar, mintanlarının kollarını sıvarlar, hilâlî gömleklerini parmak düğümleriyle o kollara çevre dolarlardı. Siyah kıllı kalın pazularını bol sularla yıkarlar, kavuklarını kaldırıp, usturayla traş edilmiş başlarını messederler, yayvan çediklerinin içindeki mestlerine kuvvetli parmaklarıyla dört su çizgisi çekerler, sonra şu kemerin altındaki merdivenlerden yorgun ve mütevekkil çıkarlar, halifeler şehrinin eşiğinde ilk namazlarını kılarlar, buraya selâmetle geldiklerinin ilk duâsını, ilk hamdini eda ederlerdi"[17].

Balkan savaşından beri yangınlardan ve düşman hücumlarından canlarını kurtarabilen fakir halkın sığınağı olduğu için *cemaatini kaybeden Mihrimah camii, muharrire son on yılın* felâketlerini bir anda hatırlatır. Bir teselli bulmak ümidiyle, "İstanbul aşkı" denilen heyecanın bu topraklar üzerinde beliren *ilk kutsî timsali Eyüb Sultan'ın türbesine doğru inmeye başlar.*

Eyüp, Ruşen Eşref'in sık sık ziyaret ettiği bir semttir. Muharrir, bu ziyaretlerden birisini de, işgal altında geçirilen ilk ramazan içinde yapar ve bu ziyareti anlattığı yazısında "Camilerinde ahreti, sokaklarında ecdadımızı hatırlatan eski ramazanın kutsiyetini dün gece Eyüp Sultan'da buldum." der.[18]. Camiin eşiğinden çıktıktan sonra çeşitli meslek gruplarına ayrılacak olan kalabalık cemaati, "aynı şeye inanan birer kul" hâlinde, altında toplayan kubbe, "Kur'an lisanına muhabbetten ve imandan kopan uhrevî bir ahenk veren müezzinin sesi ile" doludur. Türbeyi ziyareti sırasında da vücudunun ağır ağır kaybolduğunu, ruhunun kat kat açıldığını hisseder.

Ruşen Eşref başka yazılarında da İstanbul'un tarihî mânâ taşıyan camilerinde kıldığı teravih namazlarının, bulunduğu mekâna bağlı olarak onda uyandırdığı duyguları anlatır.

(17) **Ayrılıklar**, s. 26-27.

(18) a.e., s. 51.

Topkapı sarayı Hırka-i saâdet dairesinde kıldığı namazda tarihî ve dinî havayı bir arada teneffüs eden muharrir, bu şekilde de olsa bir müddet için İstanbul'un işgal altında olduğunu unutur ve kendini mâzinin şanlı devirlerinde yaşayan biri olarak görür[19].

Muharririn, İstanbul'un ramazanlarından bahsederken ele aldığı bir husus da mahyalardır. Minarelere döşenen elektrik hatlarının bir kenara ittiği bu san'atın mahsullerini dâima parlak ışığa tercih eder ve şerefelerden sarkan üçüzlü kandilleri "gökten damlarken minare boğumlarına takılı kalmış yıldız kırıntıları"na benzetir.

Teravih vakti selâtin camilerin minareleri arasına kurulan mahyaları da şöyle anlatmaktadır :

"Sonra teravih vakti, bu altın çemberlerin arasında tane tane yarı sönük kandiller belirir, karanlığa dizi dizi sarkar, sağa yükselir, sola kayar, titreşir, uçuşur, muallâkta birer yazı, birer tasvir peyda olurdu. Sanki minareler, teravihten çıkan Müslümanlara mükâfat olarak nurânî ve havaî bir göz şenliği hazırlardı!.

Karanlıklar içinde ağır ağır çoğalan bu silik parıltılar, yine ağır ağır erir, kendi kendilerine kararırlardı."[20].

Elektrikle yapılanlar kadar uzun ömürlü olmayan bu mahyaları muharrir "daha ulvî ve daha kâmil" bulur.

Ruşen Eşref'in gıpta ettiği san'atkârlar arasında mahyacılar da vardır. Onları insanlardan ayrı ve meleklere yakın harikulâde hünerli bir nevi "semâ sakinleri" olarak tasavvur eder. Bu yarı semâvî san'atkârlar "on bir ay mahpus kalan hünerlerini bir ay, o da bir gece, bir iki saat gösterir ve "suya nakış yapar gibi havaya tasvir çizmeye özenirlerdi."

O, sadece Türklere has bir san'at olan mahyacılığın elektrik karşısında kaybolmasını, kültür hayatımızdan önemli bi uzvun kopması şeklinde telâkkî eder.

(19) a.e., s. 60-62.

(20) a.e., s. 45.

I. Dünya savaşının son demlerinin üzüntülü günlerinde muharrirlerin kendilerine teselli aramak bahânesiyle tarihi yeryer aradıklarını ve zamanlarının büyük bir kısmını oralarda geçirdiklerini yukarıda söylemiştik. Bu yerlerden birisi de Topkapı sarayıdır.

Ruşen Eşref, bu saraydan ziyâde "devir devir, parça parça, eklene eklene vücut bulmuş" odalar ve sofalar silsilesini Selim III.'in dairesinden başlayarak, geriye doğru gitmek suretiyle, her bölümü ayrı ayrı, içlerinde cereyan eden olaylarla ve devrin zevkleriyle vermeye çalışır. Bir padişahın dairesinden diğerine geçerken bir devrin şartlarından diğerine geçtiğini de hisseden muharrir, eski devirlere ait dairelere gittikçe ilk zamanların "cesur haşmetine, gösterişsiz saltanatına doğru" yükseldiğini hisseder. "Birkaç asrın tarihini, mimarîsini, tezbihini, hüsn-i hattını, san'at ve güzelliğe dair nesi varsa hepsini böyle oda oda" gezen Ruşen Eşref, "dünyada bu saray kadar hem devletinin, hem milletinin tarihini, ruhunu, kabahatlerini ve meziyetlerini hülâsa eden ikinci bir hükümdar penahı daha var mıdır" diye sormaktan kendini alamaz[21].

Birtakım mimarî eserler, bulunduğu çevrenin hayâtını, kimse farkına varmadan, âdeta gizlice idare ederler. O eserler millî hayatımızın koruyucularıdırlar. "Yangın ve ateş çemberi içinde iken millî varlığımızı kurtarıcı bir tılsım gibi dâima onlara sarılmış yaşadık." 1918 yılından zafere kadar yazılmış pekçok yazıda bazı mimarî eserlerin hayatımızdaki yerini görmek mümkündür. Herkes bir ibadetmiş gibi bunları ziyaret etti ve san'atkârlar da bu ziyaretlerin taşıdığı mânâyı yazılarında anlattı.

Mütareke devri san'atkârlarının ziyaret yeri olarak seçtikleri önemli mimarî eserlerimizden birisi de Süleymaniye camiidir. Ruşen Eşref de bu cami ve mimarı hakkında çeşitli yazılarında bahis açmakla kalmamış, onları konu alarak iki de yazı yazmıştır. Bu yazılarda sadece mimarî yapı anlatılmaz, Süley-

(21) Topkapı Sarayı, Harem dairesi, **Yeni Gün**, nr. 16, 17 Eylül 1918.

maniye'yi meydana getiren tarihî şartlar üzerinde de durulur. Marmara'dan Haliç'e doğru dönüldüğünde "İslâm irşat ve iştiyâkının ganimeti" telâkki edilen İstanbul'un ufkunu fetheden Süleymaniye'nin tarihî mânâsı ve Türk milleti nazarındaki yeri hakkında pek çok yorum yapılmıştır. Hele 1920 yılının ilk günlerinde yerli ve yabancı basmda, İstanbul'un kaderi hakkında çıkan yazılar, muharrirleri bu konu üzerinde daha da hassas hâle getirmiştir. Pek çokları İstanbul'un işgalinden sonra ise her gün, çatırdayan vatan kubbesinden kaçıp, Türk'e azim, kudret, kabiliyet ve zafer duygusu aşılayan Süleymaniye'nin o ihtişamlı devirleri, bütün özellikleriyle toplayan kubbesi altına sığınmış, vatan kubbesinin yeniden kurulabilmesi için dua etmiştir.

Ruşen Eşref, Süleymaniye'yi Mimar Sinan'dan ve ona yardım eden diğer bütün san'atkârlardan ayrı düşünmez. "Türk isminin dinî ve dünyevî mânâsını zeval bulmaz bir kaside hâlinde göğün mavisi ile suyun mavisi arasında terennüm eden" bu ilâhî yapıda Kanunî devrine ait hiç bir tarihçinin eserinde ifadesini bulmamış mânâlar bulur ve bu eserin meydana getirildiği devri düşünür, o zamanki Türkiye'yi hayalinde yeniden kurmaya çalışır. Bu, Acem körfezinden Zigetvar'a kadar uzanan ve üzerinde Türk kabiliyeti ile yekpare bir medeniyet kurulan ufukları geniş bir dünyâdır.

Süleymaniye'yi defalarca dışından ziyaret eden muharrir onun yapısında üç sayısına dayanan bazı sırlar keşfeder. Meftuniyetinin ilk safhasını bu mimarî şaheserin dış yapısını inceleyerek aşan Ruşen Eşref, nihayet bir gün cemaatsiz bir saatte kendi tâbiriyle "Eliyle kaldırdığı perdenin mâverâsında teptenhâ bir gölgenin ummanına" dalar. "Beş asırlık bir gölge. Sinan'ın kurduğu gölge. İçinde Viyana'ya kadar gidenlerin, Budin'de evlât ve torun yetiştirenlerin muzaffer ve muttakî nefesleri dolaşmış, kâmil bir istiğrak duymuş gölge..."(22).

(22) Ayrılıklar, s. 84.

Ruşen Eşref'in dikkatini ilk olarak ışığın tanzimi çeker ve "İslâm'ın ışığı"nı mükemmel bir şekilde tefsir edip camiin içine yerleştirilmesini bilen Mimar Sinan'a yeniden hayran olur. Bu ışık altında bir medeniyetin bütün san'atlarını bir anda karşısında bulur. Hüsn-i hatları, çinileri, renkli camları, halıları, sedef, bağa ve fildişi kakmaları, mermer ve tahta oymaları, ışıktan bir halka üstünde duruyor gibi görünen büyük kubbenin altında hayran hayran seyreder ve bu mükemmel âlemi yaratan milletin zeval bulmaması, "vatan kubbesi"ni yeniden kurması için dua eder.

Ruşen Eşref'in İstanbul'u konu alan yazılarında çarşı da önemli bir yer tutar. Galland, Lamartine, Théophile Gauthier, Pierre Loti, Claude Farrere, Henri de Regnier ve daha nice İstanbul'a âdeta âşık seyyahların büyük bir hayranlıkla anlattığı çarşı, Türk zevkinin, yerli hayat unsurlarının âdeta büyük bir sergisi, çok geniş bir alış-veriş merkezi, ayrı ayrı pekçok esnafa ait, fakat İstanbul'un tek bir mağazasıdır.

Nedim'in

> Kâla-yı maârif satılır sûklarında
> Bâzâr-ı hüner mâden-i ilm ü ulemâdır

dediği çarşıda "Eski Türk abânî sarığından çediğine, mendilinden bel şalına, gümüş saatinden harirî gömleğine kadar her şey, her san'atın meşheri olan o kemer altlarında bulunurdu. Mide ihtiyacını tatmin edecek tatlılar, şuruplar, envai kebaplar orada, ev döşeyecek yerli kumaşlar ve kerevetler orada, kadının her türlü müzeyyenatını temin edecek mücevherat orada, fikrin her ihtiyacına tekabül edebilecek sahhaflar orada idi".[23]

Sağlam iktisadî ve ahlâkî kıymetler üzerine yükselen çarşı Ruşen Eşref'e göre "satıcıdan çok alıcılarla dolu" olurdu. Belli bir refah seviyesi orada açık şekilde görülürdü.

---

(23) a.e., s. 96.

İmparatorluğun çöken iktisadî hayatına bağlı olarak çarşı da değişir. Tanzimat'tan, hele 1856 Islahat fermanından sonra tamamiyle yerli sermaye aleyhine dengesini kaybeder ve gelenekten gelen sağlam düzeni bozulur. Çarşıda, o güvenilir esnaf yavaş yavaş yerini vurgunculara bırakırken kalite de düşer. Uzun ve yorucu harplerin sonunda da âdeta çarşı müşteri olur, İstanbul halkı ise "iki günlük yiyeceği uğruna varını yoğunu elinden çıkarmaya hazır bir tâcir."

Muharririn asıl üzerinde durmak istediği, bu elden çıkarılan eşyalar arasında, tarihimiz ve güzel san'atlarımızla ilgili olanlarıdır : "Nefis tezhipli kadim elyazması Kur'ânlar, divanlar, fildişi işlemeli antika çekmeceler, maktâlar, kalemtıraşlar, levhalar, çeşmibülbüller," yok pahasına elden çıkarılmakta, eski "savyanlar, paha biçilmez sûzenîler, mükemmel çevreler, divaller, miskal miskal inciler, iri pırlantalar" uzayan buhranla beraber, çarşının karanlık dehlizlerinde o ahlâkımıza yabancı esnafın eline geçmektedir. Ruşen Eşref'i üzen bu alış - verişte elden çıkan millî san'at eserlerimizin yabancıların eline geçmesidir. O, bu durumu şöyle anlatır :

"Artık bugün İsanbul'un büyük çarşısı şarkın, zavallı felek - zede mülkün soyunup dökündüğü bir büyük anbardır, bir tereke yeridir. Oradan her şey, hem de ucuz ucuz almıyor, kucak kucak, otomobil otomobil, karşı yakaya taşınıyor, oradan da yâd ellere... Biz bizden boşalıyoruz, bizimle başkaları doluyor..."

Ruşen Eşref daha sonra yazdığı, Boğaziçi'nden bahseden yazılarında, ard arda uğradığımız felâketlerin sosyal hayatımızda meydana getirdiği çöküntüyü ve değişmeyi, farklı bir cepheden, yeniden anlatmıştır. Bu husus üzerinde Boğaziçi'nden bahseden yazılar incelenirken durulacaktır.

B. ÇEŞMELER

Ruşen Eşref yazılarında, sadece göz önünde olan ve ulaşılmasında zahmet çekilmeyen eserleri anlatmaz, yapılması en zor ve zahmetli olan bir işe girişir.

Her ayak bastığı yerde medenî izler bırakan milletimizin âlicenap ruhu, şehirlerimizi ve bilhassa İstanbul'u büyük hayır eserleriyle donatmıştır. Bunlar çoğunlukla göze çarpan ve belli merkezler etrafında olan eserlerdir. Ancak bu ata yâdigârları arasında, milletimizin hayırseverliğinin açık delili olanlar vardır ki, onları tespit edebilmek için semt semt, bıkmadan usanmadan dolaşmak gerekir. Hangi köşeden bizi karşılayacağı bilinmeyen bu eserler, ecdâdın, İstanbul'un uzak yakın bütün köşelerinde akıttığı sayısız çeşmelerdir.[1]

İşgal altındaki İstanbul'da aydınların ortak olarak yaşadıkları bir hâl vardır : Ye's ve elem. Ruşen Eşref, zaman zaman ruhunda azan bu ye'si tatmin etmek, yatıştırmak, ona şifâ bulmak, en azından onu "tahammül edilebilir bir melâl hâline" getirebilmek için, bazan maksatsız gezintilere çıkar. Yol üstü bu gezintiler kendine bir maksat yaratır. Tarihî çerçeve, muharririn muhayyilesini avlar ve onu hâlihazırın ıztıraplı demlerinden çeker alır, ona, bu toprakları, atalarının vatan hâline getirdiğini hatırlatır. Çoğu zaman bu kendiliğinden doğan gayenin gaybtan gelen cazibeli bir mânâ ile yüklü olduğunu hisseden Ruşen Eşref, açık seçik olarak kavrayamadığı bir duygu ile taşma toprağına meftun olduğu bu şehrin, "yenik mermer kırıntılarında, üç yüz sene evvel örülmüş duvar kovuklarına sokulan sarı kâğıt parçalarında, bir kafesin altından sarkan rengi uçuk yemenide bile bizden nişan veren sırra" vâkıf olmaya çalışır.

Böyle gayesiz başlayan gezilerinden birinde Ruşen Eşref'in gönlünü, Paşalimanı'nda gördüğü bir çeşme yakalar. Bu an, "çeş-

(1) Yol üstü birkaç çeşme, Vakit, nr. 859, 30 Mart 1920; (Ayrılıklar, İstanbul 1923, s. 110-122).

meler kâşifi"adı verilen muharririn, İstanbul'un çok ayrı ve mânâlı bir zenginliğinin ilk defa ortaya konması için çıkacağı gezintilerin başlangıç anıdır. "Çeşmeler, itikadımızın, merhametimizin bir müessir faslıdır" diyen Ruşen Eşref, su hakkındaki âyetlere, hadislere, eshâbın sözlerine, imamların tavsiyelerine uyan milletimizin bir vecd içinde çeşme yapmaya koyulduğunu ve hele İstanbul'un bu vecdi asırlarca sürdürdüğünü anlatır : "İstanbul bu vecde asırlarca tutuldu. Su nâmına Türklerin mermerden, bin çeşit nakıştan, nice türlü hüsn-i hatlardan, nükteli ve imanlı beyitlerden vücude getirdiği âlem nefistir. Bir içim su şeffaf ve mütevâzi âhengini o âlem içinde bir tas suyla söndüren her yolcu, gözlerini şiirlerden, güzel yazılardan, türlü türlü nakışlardan terekküp eden mermer bir âbide üzerinde dinlendirdi. Onu yaptıranın ruhuna dua okudu."

Mimarî deha, mermer oymacılığı, nakış, hat ve edebiyat gibi san'atları da bünyesine alarak "İstanbul yollarına ve meydanlarına asırlarca kendi sesinden şen, serin, dindar bir nükte ilâve eden çeşmeler"le, yalnız onlarla birkaç saat geçirecek olan muharrir, bir müddet için de olsa ruhundaki ye'si "melâl"e döndürebilmiştir.

Paşalimanı'ndan Boğaz'a doğru yaptığı gezide ilk rastladığı çeşme, "Yeniçeri gününden kalma zahîre ambarlarının civarında, koruların önünde denize karşı, tenha meydana bir güvercin, bir martı beyazlığıyla konmuş, mekâna temiz bir âheng veren" Avni Paşa çeşmesidir. Çeşme, altısı sağa, altısı sola açılan on iki mermer göze ve yalağa merkez teşkil eden "çıkık ve dolgun bir cüsseden ibarettir." Süsü, sadece ortadaki çıkıntının iki yanından yükselen sütunlar üzerine yerleştirilmiş hafif kabartma nakışlardan ve bir de pervazla o nakışlar arasındaki tarih levhasından ibarettir. Levhada şu yazı okunur :

Avni Pâşâ eyledi ihyâ şu a'lâ çeşmeyi
Gel Hüseyn aşkıyla iç bu çeşmeden âb-ı safâ
sene 1292

Kitâbedeki 1292 (1875) tarihi ile mermer ve nakış şekillerinin yabancı üslubu, çeşmenin yakın devirlerde tamir edilmiş olduğunu göstermektedir.

Ruşen Eşref'in dikkatini çeken bir diğer çeşme de Cemile Sultan sarayının etrafını çeviren duvara bitişik olarak inşa edilmiş olandır. Yazı, isim ve tarihe dair üzerinde tek bir işaret bile bulunmayan bu çeşmeyi, muharrir, bir "nakış cûş u hurûşu" olarak görür. Artık kuru bir oyuktan ibaret kalan musluğunun kenarında iki narin sütun vardır. Sütunlar yükseldikçe bir gül ağacının gövdesi gibi incelirler. Sütunların tepelerinde, içlerinde sümbül demetleri olan bir takım vazolar vardır. Daha üstte de tepeleme armut dolu üç tabak durmaktadır. Bu tabakların üzerine yerleştirilmiş, etrafı acemkârî çiçekliklerle ve gül demetleri ile çevrili kitabe boştu. Bir yemiş sofrasına benzettiği çeşme için muharrir, "Bu çeşmenin mânâsı, buradan içilen su armut gibi çabucak lezzetle erir, gül ve sümbül kokuludur," der.

Ruşen Eşref'in tesadüf ettiği üçüncü çeşme, Mahmud Nedim Paşa yalısının koru tarafındaki duvara bitişik olan ve Maşallah levhasının altına tâlik yazı ile yazılmış :

Duâ-yı hayrın ebnâ-yı sebîlin etmeğe işrâb
Bu nev-çeşme garîk-i bahr-ı Rahmet Beg için aktı

Ola seyrâb-ı kevser vâlidem hikmet dedim tarih
Gel iç âb-ı lâtîfi rûh-ı İsmet Beg için aktı

beyitleri okunan çeşmedir. Kitabe kınaçiçeği nakışlardan yapılmış bir çerçeve içine alınmıştır.

Muharririn rastladığı dördüncü çeşme Kuzguncuk iskelesi meydanındadır. Eser, yaprak süslemelerle donatılmıştır ve kitabesinde

Hüve'ş-şâfî

Âb-ı nâb iç nûş olâ subh u mesâ
Sâhibü'l-hayrâta kıl hâyr duâ

beyti okunmaktadır.

Ruşen Eşref'in nazarına çarpan bir diğer çeşme de Nakkaş'daki itfaiye karakolunun tam karşısına tesadüf eder. Kitabesi "Ve minel mâî küllü şey'in hayy" (*) mührüyle başlar. Bu mührün iki tarafında yarı gömülü iki topuz başlık yükselir. Üçü de kurumuş üç yalağa akan üç musluğun ortadakinin üstünde şu beyitler okunur :

Nâm-dâş-ı fahr-ı âlem zâ'ir-i beyt-i harâm
Aynı ihlâs ile oldu hayr u cûdun mazharı

Fîsebîlillâh bu dil-cû çeşmeyi bünyâd edip
Sû-be-sû seyrâb u mesrûr etti teşne dilleri

Ayniyâ etşâne bir bir söyledi târîh-i tâm
Al iç icrâ eyledi Ahmed Efendi kevseri

1239

Abdülhak Hâmid'in

Biz fâniyiz, nâmımız bekâ bulsun

beytini hatırlayan muharrir, kitabelerde adı geçen şahısların kimlikleriyle ilgilenmez. Onun alâkasını çeken bu hayır sâhibi insanların yaptırdıkları eserlerdir.

Ruşen Eşref, Cemil Molla köşkünün duvarına "nihayetsiz derecede şen ve güzel çiçek işlemeleri" oyulmuş mermerden çeşmeyi büyük bir hayranlıkla seyreder. Beylerbeyi sarayı rıh-

(*) "Ve bütün canlıları sudan meydana getirdik." Kur'ân-ı Kerim, Enbiyâ sûresi, âyet 30.

tımına inen yolun köşesindeki, san'at yönü ile pek değerli olmayan, ancak bir padişah hanımının halka hürmet ve saygısını ifâde eden çeşme de Ruşen Eşref'in nazarını celbeden eserler arasındadır. Çeşmenin tuğra taşı düşmüş, kırılmış ve parçaları toprak dolu yalağın üstüne yatırılmıştır. Muharrir kırılmış kitâbede şu yazıyı okur :

"Cennetmekân, firdevs-i âşiyân gāzi Sultan Mahmud Han efendimiz hazretlerinin kadınlarından dördüncü Nurtāb Kadınefendi hazretlerinin hayrâtıdır." Sene 1262.

Ruşen Eşref, bu çeşmede, dünya âlâyişine değil, yalnız Allah'ın emrine ehemmiyet veren ve ona bağlanan bir zihniyetin açık bir şekilde görüldüğünü söyler.

Ruşen Eşref, Beylerbeyi sarayının arkasındaki tünelin içinde olan çeşme üzerinde, Yesârizâde'nin hattı ile yazılmış kitabesinden dolayı ehemmiyetle durur. Yesârizâde'nin ilk eserleri arasında kabul edilen bu kitabe, hat san'atımızın merhalelerinden biri olarak kabul edilmektedir. Hat san'atı ile taş işçiliğinin mükemmel bir şekilde birbirini tamamladığı bu kitabe şöyledir :

Pâdişâh-ı pür-himem Sultan Mahmudü'l-hısâl
Yaptı zîbâ çeşme-i dil-cû teri lezzet-resân

Menba-i firdevs-i a'lâdır misâl-i sel-sebîl
Cüz'-i iksîr-i hayat olmak mizâcında nihân

Cevher-i târîhi mervîdir Hızır'dan Hilmiyâ
Cevdel-i âb-ı hayâtı kıldı Mahmud Han revân

Bu tünelin çıkışında, yine Sultan Mahmud'un yaptırdığı bir diğer çeşme daha vardır.

Âb-ı rû-yı saltanat hâkân-ı Mahmudü'ş-şiyem
Yaptı bu nev-çeşme-i zemzem-nihâd-ı atharı

Besmeleyle nûş eden âbı şifâ-bahşâsını
Ömrü oldukça olur envâ-ı illetten beri

Hilmiyâ târihini cevherle tahrîr eyledim
Hân Mahmud eyledi icrâ bu ayn-ı kevseri

şeklindeki kitabe metni, yine Hilmi tarafından yazılmış ve yine Yesârizâde'nin hattı ile taşa hakkedilmiştir. En büyük tâlik üstadının elinden çıkan şaheserlerin, yıllardan beri su sesini unutmuş çeşmelerde metruk bir vaziyette kalması Ruşen Eşref'i üzüntüye sevkeder. Hele bu çeşmelerin mermerleri üzerine yazılmış olan Rumca ve Ermenice birtakım yazılar, 1920 yıllarının karanlık günlerinde muharririn ruhunda daha derin bir üzüntü kaynağı meydana getirir.

Ruşen Eşref, kuruyan muslukları ile birlikte hayatiyetini de kaybeden, zamanın ve kasıtlı ellerin tahribatıyla karşı karşıya bırakılan bu çeşmenin verdiği ıztıraplı suskunluktan, saray meydanındaki çeşmenin "kalınca şakırtısı" ile uyanır. Bu gayet sade ve eski han pencerelerini hatırlatan bir çeşmedir. Kemerinin *üstündeki yeşil zemine sülüsle yazılmış*

Pâdişâh-ı bahr-ı feyzin âb-ı cûd-ı mülhemi
Kıldı irvâ sû-be-sû leb-teşnegân-ı âlemi
Dâldır tarihim ihyâ-yı hümâyun-meşrebe
Hân Mahmud eyledi icrâ bu mâ-ı zemzemi

1167

kıt'ası ta uzaktan göz almaktadır. Muharrir bu çeşmeyi, yeşil zemin üstüne altın işlemeler yazılmış bir pûşîdeye benzetir.

Dinlenmek için iskele meydanına inen Ruşen Eşref, orada da Sultan II. Mahmud'un yaptırdığı dört köşe mermer bir çeşme ile karşılaşır. I. Abdülhamid tarafından, annesi Şermî Râbia sultan hatırasına inşa edilen Beylerbeyi camiinin 1820-1821 yılları arasındaki onarımı sırasında yaptırılan bu çeşme, süslemeleri ile Avrupa'dan gelen yenilik izlerini taşır. Camiin kubbesindeki eski zaman benliği, çeşmenin başlıklarında, yerini Tanzimat öncesi yıllarında kabullenmeye başladığımız yeni arayışlara terketmiştir. "Çeşme ve cami iki nesil arasında Türklerin aklından geçen telâkki farkına ve terakki istikametine" delil teşkil eder.

Muharrir, Yesârizâde'nin tâlikiyle çeşmenin dört yanını çevreleyen, İzzet Efendi'ye ait şu beyitleri tesbit eder :

Deniz tarafında :

Edip fermânını icrâ âb-ı şemşîriyle Hân Mahmud
Harîm-i beytini tathîr kıldı Hayy-ı Ma'bûdun

Göründü zemzemi emreyleyince fâtih-i kâbe
Bu yolla sa'yı meşkûr oldu el-Hak ebr-i pür-cûdun

Boğaz tarafında :

Revân-ı vâlid için eyledi bu çeşmeyi îcâd
O şâhen-şâhın oldu ekseri bu hayr-ı mevcûdun

Kara tarafında :

O bahr-ı lutfile iskender-i leb-teşne tartılsın
Terâzû-yı hıretle yoksa farkı kulzüm u rudun

İlâhî vâlid-i şâh-ı cihâna sahn-ı cennette
Nişîmengâh ola sû-yı kenarı havz-ı nevrûdun

İstanbul cihetinde :

Bi-hakkı merce yoktur bir sözüm İzzet bu tarihe
Safâ-yı bâl ola iç zemzeminden Hân Mahmud'un

Beylerbeyi'nde II. Mahmud'un yaptırdığı bu çeşme ile dedesinin inşâ ettirdiği cami arasındaki zihniyet farkı üzerinde düşünürken yorgunluğunu da gideren Ruşen Eşref, Çengelköy'e doğru, başka çeşmeler keşfetmek üzere yola koyulur. Daha camiin köşesini döner dönmez son derece zarif, ancak suları kesilmiş iki çeşmeyle karşılaşır. Birkaç adım ötede, bir yalının duvarına yaslanmış bir çeşme daha vardır. Az ileride bir daha... Muharrir Beylerbeyi zükûr (erkek) mektebine kadar arka arkaya birkaç çeşmeye rastlar. Ancak bu çeşmelerin hepsinin de kitabeleri düşmüş, kaybolmuş ve suları kesilmiştir. Bunlar üzerinde ne sudan, ne de suyu akıtandan eser kalmamıştır. Ruşen Eşref, çeşme taşlarını, bir zaman hayat kaynağı olan bu hayrat naaşlarının başında birer suskun mezar taşma benzetir.

Ruşen Eşref Beylerbeyi zükûr mektebinin yanmdaki çeşmenin tâlik yazı ile olan kitabesini şöyle tesbit eder :

Nâm-dâş-ı mâh-ı Ken'an sadr-ı esbak kim o zât
Tıybe'de içti ecel câmın Hudâ'ya verdi cân

Zevcesi hanım efendi nakd-i cûdun sarfedip
Çeşme bünyâd eyledi nûş eylesin dil-teşne-gân

Fî-sebil-illâh sebil etti bu âb-ı kevseri
Cennet-i firdevse döndü işte bu vâlâ mekân

Zâyi etme katresin Aynî dedim tarihini
Hacı hanım zemzemin etti mahallinde revân

1247

Ancak mermer ve nakış asrı diyebileceğimiz bir zamanın eseri olan bu çeşmenin de musluk yerine eski bir gazete kâğıdı sokulmuştur.

Ruşen Eşref'in bundan sonra rastladığı bütün çeşmeler hep aynı durumdadır : Suyunu kaybetmiş ve terkedilmiş. Muharrir bu susmuş çeşmeler karşısında hissettiklerini şöyle anlatır :

"Böyle bir saatlik yol üstünde rastladığım on beşe yakın çeşme ruhuma ezâ verdi... Eyvah!.. Bu susan çeşmelerden dolayı İstanbul'da bir küçük, lâkin bir şirin ses kesildi. O ses itikadımızdan, cömertliğimizden, gayrendişliğimizden bir haber gibiydi."

Çengelköy'e yaklaşırken, ihtiyar bir kadının güğümünü doldurduğu ve heybesi omuzunda, eleği sol dizinde bir ihtiyar leblebicinin çömelerek, zincire bağlı bakır maşrapadan su içtiği çeşmenin Fatin Efendi'ye ait olan kitabesini kaydeder. Çeşme hakkında geniş bilgi veren şiir şöyledir :

Yûsuf Ziya Pâşâ meğer etmiş bu mevkiden güzâr
Olsun deyû bir nev-eser sarfeylemiş nakd-i revân

Menkûhası merhûmeyi yâd ile ol ma'sûmeyi
Bu çeşme-i ma'lûmeyi etmiş binâ ol nüktedân

Bir nice müddetten beri gayre geçüp mecrâları
Varlıktan olmuştu berî mânend-i beyt-i şâirân

İyyâd-zâde pür-sehâ kıldı yeni baştan binâ
Mecrâ-yı digerden ana eski suyun etti revân

Bunda sigar ile kibar içtikçe su leyl ü nehâr
Etsin duâ-yı bî-şumâr eshâb-ı hayrâ an-be-an

İnci gibi nazmeyledin tarih-i dil-cûsun Fatin
Mahmud Pâşâ hayrıdır bu çeşme-i âb-ı revân

1279

Kolları, *tarih kaydetmekten, ruhu, ecdad yâdigârlarının* bakımsızlıktan birer birer, için için kuruyup göçtüğünü görmekten yorulan muharrir, bu çeşme arayışını Çengelköy'e kadar sürdürür ve son olarak Mehmed Husrev Paşa'nın kavasbaşısı Ahmed Ağa'nın, Çengelköy iskelesine çıkan köşebaşında, bu çevrede yaptırdığı yedi çeşmenin muhafazası için yazdırdığı vakfiyeyi kaydeder. Vakfiye aynen şöyledir :

"Devletlü Husrev Paşa hazretlerinin kavasbaşısı Ahmed Ağa nâm-ı sâhibü'l-hayrın Çengel karyesinde Çakaldağı nâm mahalde mutasarrıf oldukları melek bağı derûnunda mücedden hafr eylediği yedi adet bi're mâ'den hâsıl olan mâ-i leziz hasbeten-lillah vetâben li merzatihi karye-i mezbûrede inşâsına muvaffak oldukları iki adet çeşme ve bir musluk ve bir savağa cereyan ettirmiş ve mütevellisi yedinde olan vakfiye-i ma'mûlün bahâsı mantukunca *vaz'olan yüz bin kuruşun vikayesi ile nemâsından muh*tac-ı ta'mir ve termîm olacakları su yolları masârifine sarf ve mürûr-ı ezmine ile mâ-i lezîz-i mezbûrun menbaından veyahut fazlası vardır denilerek bir damlası mahall-i âhara nakl u sirkat olunmamak eger ictisâr eden olur ise dü-cihanda makhûr ve dûçâr-ı zıll u hasâr olsun âmîn. Ber mihvâl-i muharrer karye-i mezbûrede kâin bil-cümle kebîr ve sagîr islâm ve reâya taraflarından daha nezâret ve dikkatle mütevellisi tarafından şâyet vakfiyye-i mezbûrun hilâfı hareket zuhûrunda mütevellisi ve mümâileyhin ol vechile vâki olan sû-ı hareketinde mümânaat olunmak üzere cümlenin manzûr ve ma'lûmu olunmak üzere işbu taşa hakk u imlâ ve bu mahalle vaz' olunmuştur. 1270."

Çengelköy'de gezisini tamamlayan muharrir, ecdadın İstanbul'a ne derece itinâ gösterdiğini, hünkârından kavasına, hasekisinden hacı hanımına varıncaya kadar *bütün milletin varını yo*ğunu bu şehrin, en ücrâ köşelerine kadar imar edilmesine ve Türkleştirilmesine harcadıklarını, onu "bir san'at ve merhamet menbaı gibi süslediklerini" görür.

En meşhurundan en az tanınmışına kadar pek çok şâir, en ağır vezinlerden en kolaylarına kadar, pek çok ahenk bula-

rak bu çeşmeler âlemine katılmışlar, en mâhir hattatlar bu şiirleri itinâ ile yazmışlar, nakkaşlar onları mermere hakkederken âdeta yazının değerine yeni değerler katmışlardır.

Paşalimanı ile Çengelköy arasındaki bir buçuk saatlik bir gezi sırasında muharririn gördüğü yirmi iki çeşme, İstanbul'un çeşme âlemi içinde sâdece bir damla gibi kalır. Ancak bu eserlerin yavaş yavaş kaybolmaya yüz tutması Ruşen Eşref'i büyük bir üzüntüye sevketmeye yeter. Muharrir, çeşmelerden bahseden yazısına şu cümle ile son verir :

"Fakat eyvâh, bunların hepsi, yavaş yavaş, için için kuruyor, dökülüyor, bitiyor..."

C. BOĞAZİÇİ

İstanbul'dan bahsedip de Boğaziçi'nden söz etmeyen tek bir muharrir yoktur. "Boğaziçi'ni bir görünce bile ona vurgun düşmemek acaba mümkün müdür?" diyen Ruşen Eşref'in İstanbul'u konu alan yazılarında Boğaziçi önemli yer tutar. Ayrıca muharrir, bazı yazılarını Boğaziçi'ne ve Boğaziçi'nin muhtelif semtlerine tahsis etmiştir. Boğaziçi-Yakından-[1] adlı eserinde topladığı bu yazılarda, çeşitli zamanlarda, Boğaziçi'nin değişik semtlerine yaptığı gezintilere ait intibalarını bir araya getirir. Bu yazılarda bizzat gezilen, görülen, her anı ve her semti ayrı ayrı, büyük bir sevgi ile yaşanılan bir Boğaziçi vardır.

Ruşen Eşref, eserinin önsözünde, İstanbul'dan uzakta kaldığı senelerde, Boğaziçi'nin kendisinde uyandırdığı hasret duygusu ile hatıralarını, Boğaz hakkında okudukları ile zenginleştirerek, Bizans'tan aldığımız zaman sadece bir kaç bakımsız balıkçı köyünden ibaret olan kıyılarda, eşsiz ve kendine has bir "Boğaziçi medeniyeti"ni nasıl meydana getirdiğimizi, değişik asırları gözönüne alarak yazdığını kaydeder ve bu yazıları Boğaziçi -uzaktan- ismi altında bir araya getirip neşredeceğini müjdeler. Ancak bu eser her nedense basılmamıştır. Boğaziçi medeniyetimize yeni bir yorum ve ufuk getireceği üzerinde şüphemiz olmayan bu eserin bugüne kadar kaybolmadan gelmiş olmasını dileriz.

Boğaz, Ruşen Eşref'in hayatında, sütninesinin yalısına götürüldüğü o ilk çocukluk günlerinden itibaren önemli bir yer tutar. "Ruhumun bahçesi" dediği bu sahiller onu daima çekmiş, Çiftehavuzlardaki köşklerinde iken yapılan Fenerbahçe gezilerine, Boğaziçi gezilerini daima tercih etmiştir. Galatasaray lisesinin geçirdiği bir yangından dolayı, öğrencilerin Beylerbeyi

(1) İstanbul 1938.

sarayında öğretime devam etmeleri, Ruşen Eşref'in Boğaziçi'ni daha yakından tanımasına sebep olur. Boğaz'ın bir kısmını cumartesi günleri izinli çıktıkları vakit, bazen vapurla, bazen de yalı bahçelerinin duvarlarıyla büsbütün daralmış gibi görünen yoldan Üsküdar'a giderken, bazen de Beylerbeyi'nin üstündeki Nakkaş tepesinden Rumelihisarı'na ve Çubuklu'ya kadar "masmavi ve hafif kıvrımlı ışık ve gölgeli cennetini" seyrederek, Bağlarbaşı'ndan Kadıköy'e inerken tanır. Bir gün de, bir arkadaşıyla birlikte Abdülhak Hâmid'i görmek için mektepten kaçıp Paşabahçe'ye kadar yayan gider. Muharrir bir yazısında "Anadolu yakasını içten, ilkin işte o gün gördüm." demektedir.

Boğaz'ın Rumeli yakasını ise, Galatasaray'ın son sınıfında iken Tevfik Fikret'in koyduğu, her hafta bir tarihî semti gezme ve anlatma mecburiyeti ile tanır. Bebek sırtlarındaki Bektaşi tekkesini, tekkenin yakınındaki Fetih şehitliğini ve Rumelihisarı'nı ziyaret ettiği anların heyecanını unutmaz.

Boğaziçi sâkinleri, Boğaz'ın her köşesine ayrı bir isim veren köylerde oturan, geçimlerini Boğaz'ın sularından temin eden balıkçı ve kayıkçılarla, her gün şehre inen memur ve küçük esnaf ve bir de her mevsimi başka bir semtte geçirmeye alışkın eski İstanbul zenginleri, vükelâ, devlet ricali olmak üzere üçe ayrılır. Yahlar, bu üçüncü grup insanların, bir kaç ay deniz ve koru safası sürmek için kurdurmuş oldukları "su kenarı konaklarıdır."

Türk mimarî zevkinin Boğaziçi iklimi ve coğrafyası için yarattığı yalılar, bu bölgeden bahseden herkesin nazarını ilk çeken güzellikler arasında yer alır. "Kimi taştan, kimi tahtadan, kimi taze renkli, kimi yorgun yüzlü, binbir biçimli yalılar!.. Bunlar iki kıyı boyunca kâh denizin ta üstündeler; kâh kendi rıhtımlarının kenarındalar ve kâh dar bir caddenin berisindeler."

İki köy arasındaki boşluğu bunlar doldururlar. Kıyılardan başlarlar ve gövdeleri yüksekliğindeki bahçe duvarları arasında yamaçlardaki köşklere kadar uzanırlar.

Anadolu kıyısında yalılar, suyun bittiği yerde başlar, yahut da "su, onun başladığı yerde duruyor." Bu yalıların çoğu iki katlı ve yayvandır.... İkinci katlar "ud sapları gibi dayaklar üstünde" dururlar. Bazıları ise suya çakılmış destekler üzerindedir. Anadolu kıyısındaki yalılar, su ile daha içli dışlıdırlar. Bu içli dışlı oluş o kadar ileri bir seviyededir ki önlerinden sandallar geçerken "sofa, minderli oda, yük, duvarlarda asılı hüsn-i hat, beyaz perdeler arasında ağır ağır kırpışmalarla ışıldayan billur avize gibi iç süsleri bile" gizlemezler.

Yalılar, Boğaz'ın iki yakasında, birbiri ile karşılıklı olarak yarışan mimarî olgunluğun timsalidirler. Bu yarış Boğaziçi denilen incelik, güzellik ve sanat harikasını vücude getirmiştir. Muharrire göre sadece yalılar değil, onlara ait korular da yamaçlarda birbiri ile yarışırlar. Âdeta herbiri kendi üstünlüğünü karşısındakine ispat etmek istemektedir.

Muharrir, değişen zaman ve şartlara bağlı olarak Boğaziçi medeniyetinin en önemli parçası olan yalıların bir çoğunun, ya ateşin, ya suyun, ya da yıkıcıların elinde yavaş yavaş azaldığına, bu, vaktiyle başka ölçülere, başka anlayışlara göre kurdurulmuş eserlerin günden güne yok olduğuna dikkati çeker ve ayakta kalanların da durumunu şöyle anlatır :

"Bereket ki bugün epeycesi ayakta... Fakat onlardan kimilerinin odalarında da şimdi tütün denkleri yığılı.

Kimindeki o enine boyuna sofaları, şimdi artık rüzgâr iniltisinden başka bir şeyin doldurduğu yok... Gerçi kiminde yeni nesiller ilk, orta, hattâ yüksek tahsillerini görüyor... Fakat eski zenginliğin ve gösterişin yazlık sergisi denecek içlerine şimdi hıncahınç boşluk yerleşmiş olanları daha çok..."

Temeli, cemiyette yıkılan yalıları artık ayakta tutmak mümkün değildi. Atiyyelerin, büyük çiftlik gelirlerinin ardı arkası kesildikten sonra, bu yalıların ayakta durması imkânsızdı. Üstelik birkaç nesli bir arada barındıran büyük şehir konaklarının pek çoğu dağıldıktan sonra, onların yazlık eşleri olan yalıların kaderi de tabii olarak onlara bağlı olacaktı.

Ruşen Eşref, eşsiz bir saltanattan sonra devrini tamamlayan bir anlayış ve zevke göre inşa edilen yalıların yıkıntılarının üzerinde, yeni anlayışların şaheserlerinin eskiyi aratmayacak şekilde boy atacağını ve yeni bir Boğaziçi medeniyeti estetiğinin yaratılacağını ümit eder.

Boğaziçi hayatını kolaylaştırmak için çeşitli vasıtalar vardır. Bunların başında sandallar gelir.

Sandallar, Boğaziçi medeniyetinin en esaslı unsurlarından biri olan yalıların en tabii ve ayrılmaz bir parçasıdır. Sadece yalıların değil, Boğazíçi'nde hayatın bütün ihtiyaçlarını karşılayan bir vasıtadır da denebilir. Ruşen Eşref, sandalın bu yöre için önemini şöyle anlatır :

"Boğaziçi'nde herkesin her an, en çok onlar işine yarıyor : Mehtapta gezginci sazende köşkü onlar; saz dinleyicilerinin mevkibi onlar; yerine göre madrabazların balık deposu onlar; sebze dükkânı, dondurmacı dükkânı onlar; hasta sedyesi onlar; bir köyden öbür kıyı mezarlığına cenaze götürdükleri bile oluyor. Diyebilirim ki, Anadolu yaylasının engin toprakları üstünde kağnı, halkımızın kaç ihtiyacına yarıyorsa, Boğaz'ın su ovasında da sandallar ahaliye o kadar iş görüyor."

Ruşen Eşref'in, Boğaziçi hayatına şahit olduğu demlerde sandal, Boğaz sularında tam bir hakimiyet sürmekteydi. Ancak sandallardan önce bu sularda kayıkların saltanatı vardı. Muharir, Boğaziçi'nin kendine has bir âlem teşkil ettiği zamanlarda, bu âlem içinde "bir vakitki sevdanın sahncakları" denen o ince yapıların, kıyılardan yeni doğma aylar gibi süzüldüğü zamanları da tahayyül eder. "Hilâlî gömleklerinin geniş yenleri meltemlerde işaret mendilleri gibi uçuşan ak poturlu hamlacıları, buğu yaşmaklı hanımları, kehrüba ile bağadan yapılma sanılacak o nakışla çerçeveler içinde, renk renk atlas minderler üstünde âdeta nazla uyutur gibi süzgün geçtikleri" anları hatırlar.

Venedik, Bizans, Arap, Acem ve Avrupa ile hiçbir ilgisi olmayan, sadece Türk ve bilhassa İstanbul, özellikle Boğaziçi zevkine ait olan kayıkların asıl şehrayini, "mehtap" denilen yalnız Bo-

ğaziçi'ne mahsus o saz ve söz gecelerinde olurdu. Bu şehrayin genellikle Boğaz'ın herhangi bir iskelesinde bir beyin, bir pazar kayığına "sâzende" ve "hânende"leri oturtup, kendisi de üç çifte kayıkla ardından gitmesi ile başlar. Saz ve şarkılar yahlardan içeriye doldukça, pencerelerden başlar sarkar; kayığına atlayan bu mevkibe katılırdı. Ruşen Eşref'in ifadesiyle, "Bu âheng rüzgârı, yahların birer kopuk parçasını söküp suya vermiş gibi büyüye büyüye Yeniköy'den Bebek'e, Çubuklu'dan Göksu'ya dek iner çıkardı. Heyheyleri korudan koruya defalarca aksettiren körfez önlerinde durakladıkça, şifalı sulara atılmış nurdan bir örtüyü andırır gümüş sunanın kuytuluklarında sevdalı kayıkları uç uca sürünür, kayıktan kayığa tutumlu fısıltılar, içli ahlar uçardı."

Kayıkların Boğaz suları üzerindeki saltanatı 1900 yıllarına kadar devam eder. Bu yıllarda "titrek tentesi, aynalı arkahğı, vişne çürüğü dümen ipleri ile" sandal, kayıkların yanında görülmeye başlar. Bu iki vasıta bir müddet yan yana gezerler. Ancak bozulan ekonomiye bağh olarak kayıklar yavaş yavaş azalmaya, yerini sonradan gelen sandala bırakmaya başlar. Nihayet öyle bir gün gelir ki, kayığın yükünü kaldıramayan, onu bir masraf kapısı gören aileler, asırlar boyu incelen bir zevkin olgunlaştırdığı şekli ile onu, yosunlu kızaklara çekerek kayıkhanelerin rutubetli boşluğunda çürümeye terkederler.

Boğaziçi'nin, Rumeli kıyısında sabah, Anadolu kıyısında ise akşam saatlerini ve bu saatlerde perde perde aydınlanan ve kaybolan semtleri hayranlıkla anlatan Ruşen Eşref'in en çok beğendiği ve oturmaktan zevk aldığı yerlerden biri de Emirgân'da Çınaraltı kahveleridir. "Çınaraltı kahvesi" adlı yazısında bütün kendine has özellikleriyle burayı anlatır ve bu köşenin güzelliğinin üç sade şeyin birbirine uygunluğundan geldiğini söyler : Çınar, mermer, deniz... Burada dört beş çınar Boğaz'ın kıyısında meydanımsı bir yokuşu gölgelemektedir. Dallar beyaz bir minare ile sarmaş dolaş yükselirler. "Altı yedi ay dinmeyen bu gölge içinde Türk rokokosu çeşme, Yesârizâde'nin altın tâlikleri ile" başlı başına bir şaheserdir.

Ruşen Eşref, bu gölgenin altındaki kahveleri "semtin umumi selâmlık dairesi" olarak tavsif eder ve bu kahvelerin tiryakilerinin, şehirden gelen misafirlerini orada ağırladıklarını söyler.

Boğazı semt semt gezmek ve gezip gördüklerini büyük bir üslup cehdi ile kaleme almaktan zevk alan Ruşen Eşref, bir gün de Beykoz'a yanaşır. Onu, daha iskelede iken tarih karşılar. İskelenin yanındaki kahve bir zamanlar yeniçerilerindi. Şimdi şapka ve bastonlarını hasır iskemlelere, demir bacaklı mermer masalara koyup gramofon dinleyen kadın ve erkek kalabahğının seyrettiği manzarayı, bir zamanlar "kehruba uçları pala bıyıklarının altında kaybolan kıvrım kıvrım marpuçlardan, Venedik işi nargileleri fokurdatırken, üç telli saz dinleyen yeniçeri çavuşlarının seyretmiş olduğunu düşünür.

Muharrir, bir gün de Yuşa dağına çıkar. Oradaki makam adına yapılan hayrat eserleri Boğaz'ın bu tepesine vurulmuş Türk mühürü olarak kabul eder ve bir "makam" olarak benimsenen Yuşa'nın en büyük kerametinin, Türklere nasib olan Boğaziçi'nin en güzel manzarasını buradan nesillere göstermek olduğunu düşünür.

Ruşen Eşref'in maziye karşı duyduğu, hayranlık içinde ziyaret ettiği bir diğer Boğaz semti de Göksu'dur. Bir zamanlar bir devrin eğlencelerine mekân olan bu yerleri gezerken, muharrir, Evliya Çelebi'nin, Nedim'in, Recaizâde'nin, Fikret'in, Yahya Kemal'in Ahmet Râsim ve diğer yerli ve yabancı şair ve ediplerin söylediklerini de hatırlar, neticede manzaraların da insanlar gibi türlü kaderleri ve talihleri olduğu hükmüne varır. Göksu bu kader ve talihi yaşamış yerlerden biridir.

Ruşen Eşref, Göksuya apayrı bir benlik veren en önemli iki hususiyetin coğrafî şekil ve tarihî zenginlik olduğuna dikkat eder. Burada, Anadoluhisarı, Küçüksu kasrı ve Rumelihisarı bir üçgen teşkil etmektedir. Anadoluhisarı "hız"ı, Rumelihisarı "feth"i, Küçüksu kasrı da "torun safası"nı temsil etmektedir. Dört beş asırlık bir mazinin âdeta bir hulâsası olan bu üç eseri muharrir şu üç kelime ile özetler : "Atıldılar, aldılar, gevşediler!"

Ruşen Eşref, Göksu deresinin iki yakasında karşılıklı duran Anadoluhisarı ile Küçüksu kasrının, bu üçlü mânâya ikinci bir merhale getirdiğine işaret eder ve "Bu iki yapı, aynı coğrafya şekillerinin cemiyet ihtiyaçlarındaki istihalelere göre de insanlara nasıl ayrı ayrı cephelerden telkinlerde bulunduklarını ve böylece kendilerinin de nasıl birbirine benzemez mahiyette ayrı mânâlar aldıklarını gösteriyor. Ondördüncü asırda insanlara savaşçı duyguları bakımından ilham vermiş ve bunun ifadesini Güzelcehisar gibi bir kalede belirtmiş olan bir yaka, "epique" bir Göksu'yu... karşısındaki düz çayırın üstünde koca koca ağaç gölgeleri altında şipşirin görünen Küçüksu kasrı yakası da barış içinde eğlence ve sevdayı hatırlatan "epicurien" bir Göksu'yu temsil ediyor. Bir yapı garba giden destanî bir şark hızını, bir yapı da şarka gelen şehvanî bir garp zevkini düşündürüyor..."

Sandalla Göksu deresinden yukarıya doğru çıkan Ruşen Eşref, Boğaziçi iklimi içinde ayrı bir iklime doğru, bir devrin vükelâsının, devlet erkânının, sanatkârlarının, eşrafının ve yabancı elçilik mensuplarının gezdiği bir iklime doğru uzandığını hatırlar. Nihayet "destanî coşkunluktan, şehvanî coşkunluktan geçip ıssızlığın coşkunluğuna varan" eski eğlence yerlerine ulaşır.

Ruşen Eşref bu gözden düşmüş, ıssızlığa terkedilmiş derenin nihayetinde fazla kalmadan, sandalını çevirip aşağı doğru inerken, asla gözden düşmeyecek ezelî ve ebedî güzelliğin timsali, Boğaziçi güzelliğinin içinde bir damla olacağı ana yaklaşmaktan büyük bir mutluluk duyar.

3 — RUŞEN EŞREF'İN MİLLÎ MÜCADELE YAZILARINDA TARİHÎ MUHTEVA

Yazdığı hemen her yazıda düşüncelerini tarihî muhteva ile zenginleştirme yolunu tutan ve zaman zaman tarihî hâdiselere yeni yorumlar getiren Ruşen Eşref'in yazılarında bu muhtevanın ne derecede ve ne şekilde yer aldığını belirtmeye çalışacağız.

Ruşen Eşref'in yazılarında, Osmanlı asırlarından evvelki devreler fazla işlenmez. Hele Orta Asya Türklüğü devresi, onun ilhâmına hiç aksetmemiştir. Selçuklu devresi de, Millî Mücadele'nin önderleri ile görüşmek üzere düştüğü Anadolu yollarında uğradığı şehirlerin peyzajına hâkim önemli bazı mimârî eserler dışına çıkmaz. Konya'daki Sâhip Atâ Medresesi ve Sırçalı Medrese ile Amasya Kalesi, muharrire Selçukî devresini hatırlatan eserlerin başında gelir.

Sâhip Atâ ve Sırçalı Medrese'yi anlatırken, mimarî pekçok bilgi veren muharrir, Amasya Kalesi sözkonusu olduğunda, şehrin bilinen en eski tarihinden bu yana geçirdiği macerayı dile getirir.

Ruşen Eşref'in asıl üzerinde durduğu ve 1. Dünya Savaşı müddetince ve nihayetinde kaybolan vatan parçalarına bağlı olarak anlattığı, Osmanlı asırlarıdır.

Muharririn, milletçe yaşanılan bir felâket veya sevincin yarattığı atmosfer üzerine yazdığı yazılarda ilk kuruluş devirlerinden son zamana kadar Osmanlı tarihi önemli yer tutar. Aynı tarihi şahsın veya olayın, değişik yazılarda, tekrar tekrar ele alındığını görürüz. Bu, çoğu zaman muharririn ilgisini gösterir. Bazan da ele alınan olayın, zamanımıza vereceği mesajın mahiyeti önem kazanır.

Ruşen Eşref'in yazılarında tarihî muhtevayı incelerken, onun kullandığı malzemeyi ne maksatla ele aldığına dikkat etmek gerekir. Muharrir, çoğu zaman hâlihazırda yaşanan hâdiselere tarihten örnekler vermeye çalışır. Böylece aktüel hâdiseleri hem meşrû ve doğru olarak benimsediğini belirtmiş, hem de onlara tarihî bir derinlik kazandırmış olur. Böylece milletin, bu hâdiselere tarih aralığından bakmasını sağlar. Bu durum, onun aktüel meselelere bakış tarzının da hareket noktasını teşkil eder.

İşgali, Mehmed Akif'e Bülbül'ü yazdıran Bursa, Ruşen Eşref'e de aynı duyguların mensur şekilde işlendiği "Azim ve İman"ı ilham eder.

Ruşen Eşref, Osmanlı tarihini nasıl umumi bir değerlendirmeye tabi tutuyorsa, bu tarihi yapan askeri de aynı genel karakteri ile çizer. Onu Türk askeri üzerine söz söylemeye, sevkeden en önemli âmil, Sakarya zaferinin kazanılmasıdır. Muzaffer ordumuzun Ankara'da yaptığı ilk zafer resmi geçidinin verdiği ilhamla kaleme alınan "**Asker Geçerken**" yazısı, Sakarya günlerinin kahraman ordusu ile Anadolu kapılarından ilk giren Türk askeri arasında bağ kurar. Dokuz asırdır kıt'adan kıt'aya geçen bu asker, "hâlâ bir taş üstünde solumamış", "hâlâ elini silâhtan çekip bağrının terini kurulamamış"tır. Tarihin bütün zaferlerinde, Karacahisar'da, Bolayır'da, İstanbul, Mohaç, Zigetvar, Kanije, Varadin, Plevne ve bütün diğer zaferlerde bu asker vardır.

Ruşen Eşref, Türk'ün tarihini yapan bu askeri başka bazı yazılarına da konu edindi. Bazı yazılarında da hakim motif olarak ele aldı.

Yazar, "Hırka-i Saâdet Dâiresinde Terâvih" isimli yazısında, din ve tarih duyguları ile dolu olarak kılınan bir teravih namazı münasebetiyle Türk'ün dokuz asırlık tarihini yapan askeri şöyle anlatır :

"Öyle bir cûşiş içinde idim ki, şu zamanda yaşar bir fâni olduğumu yavaş yavaş unutuyordum. Bilmiyordum ki, hangi asrın Türk'üyüm! Dirseğim yanımdaki enderunludan daha vuzuhla Mısır fethinden dönen yeniçeriye sürünüyordu. Duyduğum

nefes, rükûlarda mafsalları çatırdayan buruşuk yüzlü Akağa'dan ziyade Zigetvar'ı görmüş bir pîr gazinin soluğuydu. İmamın geçkin sesi Revan gününden geliyor gibiydi. Her selâm verişte sanıyordum ki, dizinde tesbih, belinde hançer, bir zünûb ve gurûrun istiğfarı için murakabeye varmış bir eski hakanla göz göze geleceğiz. Zira bu tayfların hepsi buralarda."

Aynı ifade daha sonra Yahya Kemal'in Süleymaniye'de Bayram Sabahı adlı şiirinde şöyle akis bulur :

"Gördüm ön safta oturmuş nefer esvaplı biri
Dinliyor vecd ile tekrâr alınan tekbîri.
Ne kadar sâf idi sîmâsı bu mü'min neferin,
Kimdi? Bânisi mi, mîmârı mı ulvî eserin?
Tâ Malazgird ovasından yürüyen Türkoğlu
Bu nefer miydi? Derin gözleri yaşlarla dolu,
Yüzü dünyada yiğit yüzlerinin en güzeli,
Çok büyük bir işi görmekle yorulmuş belli;
Hem büyük yurdu kuran, hem koruyan kudretimiz
Her zaman varlığımız, hem kanımız, hem etimiz;

Vatanın hem yaşayan vârisi, hem sâhibi o,
Görünür halka bu günlerde teselli gibi o,
Hem bu toprakta bugün, bizde kalan her yerde,
Hem de çoktan beri kaybettiğimiz yerlerde."

Ruşen Eşref'in yazılarında, Fatih Sultan Mehmed'e kadar olan Osmanlı devresi, hep umumi çizgileri ile temas edilen şahıs ve hâdiseler kadrosunu ihtiva eder. Bu isimlerin zikrinin bir özelliği de birlikte mütalaa edilmeleridir. Ertuğrul Gazi, Osman Bey, Orhan Gazi, Süleyman Paşa, Murad Hüdavendigâr, Yıldırım Bayezid, Çelebi Mehmed, Şeyh Edebali, Mal Hatun, Nilüfer Hatun, Dursun Fakih... Bütün bu ilk kuruluş asrı kadrosu çoğu zaman bir paragraf içinde ve kendilerini karakterize eden hâdiselere işâret edilerek ifadeye girerler.

Bu ilk devrin, üzerinde en çok durulan hâdisesi, yazarın, ziyaret ettiği zaman işgâl altına düşmüş olan Karacahisar'da, Konya sultanından tuğ, tabl, alem ve nefir getirecek heyetin yolunun gözlendiği sahnedir. Yazar bu anı Âşık Paşazâde tarihinden faydalanarak anlatmış, hatta zaman zaman bu eserden iktibaslar da yapmıştır.

Muharririn, bu hâdise üzerinde durması, sadece bir ziyaretin intibalarını vermiş olmak için değildir. O, bu dikkatle Ankara'nın başlattığı Millî Mücadele ve istiklâl hareketine canlı bir örnek getirmek istemiştir.

Ruşen Eşref'in yazılarında en fazla akis bulan devir, yükselme devri ve bu devrin üç büyük padişahıdır. Fatih, Yavuz ve Kanunî Sultan Süleyman. II. Bâyezid bu kadroya Amasya münasebetleri ile girer. Onun bu şehirde geçirdiği şehzadeliği sırasında yaptırdığı hayrât eserleri ve bilhassa iki minareli câmi, istiklâl mücadelesinin daha başlarında bu mücadelenin önderlerinin toplandığı şehirde zafer günlerinin hatırasını aksettirir.

Fatih Sultan Mehmed ile Osmanlı tarihinde İstanbul asırları başladı. Daha zamanında "İstanbul seyyâhı" ünvanını alan muharrir, pekçok yazısını, hükümdârından, hayır yapmaya kudreti olan sade vatandaşa kadar, ecdâdın süslemek için âdeta yarış ettiği bu şehrin sanat ve tarihî zenginliklerinin anlatılmasına tahsis etmiştir. Daha önceki bir araştırmamızda Ruşen Eşref'in yazılarında İstanbul'un ne şekilde yer aldığını işlemiştik. Bunları burada tekrar etmeyeceğiz. Biz dikkatimizi bu üç padişah ve devri hakkında söylenenlere çevirmek istiyoruz.

Fatih, Yavuz ve Kanunî, Ruşen Eşref'in yazılarından pekçoğunda ya bizzat kendi şahsiyetleri ile yahut devirlerinden söz edilmek suretiyle yer alır. Ancak muharrir bu temaslarla yetinmemiş, işgal altındaki İstanbul'un "tahammül yıpratan" üzüntülerinden kurtulmak için sık sık ziyaret ettiği bu üç padişahın türbeleri karşısında hissettiklerini, daha önceki temaslarını da ihtiva edecek şekilde bir araya getirerek Üç Türbe isimli yazıyı kaleme almıştır. Bu yazıda Fatih'in, peygamber buyruğuna bağla-

nışı, İstanbul aşkı ve nefsini herşeyden hakir tutuşu, türbesinin asırlarca ziyaret penahı oluşu anlatılır.

Yavuz'un ise şahsî sâdeliği ile devrinin ihtişamı arasındaki tezat dile getirilir. Kanunî'nin muhteşem şahsiyeti ve bu şahsiyetin devrine aksedişi ustaca belirtilir.

Ruşen Eşref'in yazılarında tarihî muhteva işlenirken, onun İstanbul'un bazı semtlerine atfettiği öneme dikkat etmek gerekir. Onun nazarında tek tek Boğaziçi semtleri dışında Sultanahmet, Bâyezid, Yavuzselim, Edirnekapı ve Eyüp, tarihin canlı bir şekilde yaşandığı, ruhâniyeti olan semtlerdir. Sultanahmet'te hiçbir semte nasib olmayacak güzellikler bir aradadır. Bâyezid, kuruluştan yükselişe geçişin izlerini taşır. Fatih ve Yavuzselim, barındırdıkları türbelerle önem kazanmışlardır. Edirnekapı, Edirne ve ondan ötedeki vatan parçalarından gelen yolcuların ayrılık ve kavuşma yeridir. İstanbul'a ulaşanlar, ilk hamdini, ilk duasını burada ederdi. Eyüp Sultan ise, İstanbul aşkını bu topraklarda belirmiş ilk kudsî timsâlini barındıran, Hz. Muhammed'le Fâtih Mehmed'in asırlarını bir arada düşündüren bir semttir.

İstanbul'da Türklüğün mâzisini muhafaza eden semtler arasında mezarlıkları da saymak gerekir. Ruşen Eşref, bilhassa Edirnekapı Eyüp ve Rumelihisarı'ndaki ilk fetih şehitliklerini, tarihî hüviyetleri ile anlatır. Edirnekapı mezarlığında Bâkî, Itrî ve Yavuz Sultan Selim'in dâyesi Gülşirin Hâtun'un kabirlerini, ifade ettikleri mânâ ile vermek ister. Eyüp Sultan mezarlığını, Ensârî türbesini merkez alarak anlatmaya çalışır. Hisar'ın inşaı sırasında şehit olan askerlerin kaybolmaya yüz tutmuş kabir taşları ise İstanbul aşkının ebedî sembolüdür.

Ruşen Eşref, bilhassa İstanbul'da, Türk asırlarını maddî ve manevî cepheleriyle ifade eden cami, saray, medrese, konak, mescid, türbe ve çeşme gibi pekçok eseri, yapılmalarını sağlayan zihniyeti de vermek suretiyle anlatmaya çalışır. Anlattığı mimarî eserlerin hâlihazır durumlarını da ortaya koyan muharrir, mâzi ile hâl arasında bir mukayese imkânı yaratır. Zaman zaman sanat, zaman zaman millî zevk ve zaman zaman da inanç açısından taşıdıkları mânânın belirtilmeğe çalışıldığı eserler arasında ba-

zıları vardır ki, bunlar devirleri ile birlikte bütün bir tarihimizin bir tarafını teşkil ederler. Anadolu ve Rumeli Hisarları ile Küçüksu Kasrı, Süleymaniye Camii ile Topkapı Sarayı bu özellikteki mimarî eserlerin başında gelir. Muharrir, Anadolu ve Rumeli Hisarları ile Küçüksu Kasrı'nm meydana getirdiği üçgenin üç köşesinin Osmanlı asırları içerisinde üç dönüm noktasını ihtiva ettiğini düşünür. Ruşen Eşref'in bu üç eser etrafındaki yorumunu "Boğaziçi" bölümünde verdiğimiz için burada tekrar bu konuya dönmeyeceğiz.

Bir takım mimarî eserler, asırlar boyunca, bulundukları yerlerde cereyan eden hadiseleri idare ederler. Bu eserler, millî varlığımızın koruyucuları ve taşıyıcıları mâhiyetindedirler. En tehlikeli anlarda onlara sarılma, çatılarının altına, gölgelerine sığınma ihtiyacını duyarız. Onlarda ruha inşirâh veren kurtarıcı bir tılsım vardır.

Mütareke devri aydınlarının, kendilerine sığınacak yer olarak seçtikleri mimarî eserler arasında Süleymaniye Camii önemli yer tutar. Ruşen Eşref de "ebediyete kadar her Türk'e bir azim, bir kudret, bir kabiliyet ve zafer duygusu" vereceğine inandığı bu camii sık sık ziyaret eder. Onun nazarında, Marmara'dan Haliç'e doğru dönüldüğünde İstanbul'un ufkunu fetheden Süleymaniye, Türk iman, kabiliyet ve dehasının mücessem timsâlidir. İmparatorluğun o ihtişamlı devirlerini bütün coğrafyası ve yarattığı sanat eserleri ile kubbesi altına toplamış, bir tarihi gelecek nesillere taşımaktadır.

Aynı cami devrin diğer yazarları ve şairleri tarafından da aynı mahiyette anlatılmıştır.

Ruşen Eşref'in üzerinde önemle durduğu ve tarihimiz içinde ifade ettiği mânâyı belirtmeye çalıştığı Topkapı Sarayı, onun nazarında devir devir, parça parça, eklene eklene vücut bulmuş odalar ve sofalar silsilesidir. Muharrir bu odalar ve sofalar zincirini III. Selim'in dâiresinden başlayarak, geriye doğru gitmek suretiyle, her bölümü ayrı ayrı, içlerinde cereyan eden olaylarla ve devrin zevkleriyle vermeye çalışır. Bir padişahın dairesinden

diğerine geçerken, bir devrin şartlarından diğerine geçtiğini de hisseden muharrir, eski devirlere aid dairelere gittikçe, ilk zamanların "cesur haşmetine, gösterişsiz saltanatına doğru" yükseldiğini hisseder. "Birkaç asrın tarihini, mimarisini, tezbihini, hüsn-i hattını, sanat ve güzelliğe dair nesi varsa hepsini böyle oda oda" gezen Ruşen Eşref, "dünyada bu saray kadar hem devletinin, hem milletinin tarihini, ruhunu, kabahatlerini ve meziyetlerini hulâsa eden ikinci bir hükümdâr penâhı var mı?" diye sormaktan kendisini alamaz.

Ruşen Eşref, tarihe kendisini avutmak için gitmez. O da tıpkı devrinin diğer yazarları ve şairleri gibi yeni kurulacak devlet için verilen savaşa, tarihten örnekler getirmek istemiş, bunu da Türkçe'nin en güzel nesir örnekleri içinde vermiştir.

III. RUŞEN EŞREF ÜNAYDIN'DAN SEÇMELER

Tarihî bir âbide ve millî bir hazinemiz :
TOPKAPI SARAYI, HAREM DAİRESİ

Daha eşiğinde insanı heyecan kaplıyor.

— Kovuşhane kapısı...

diyorlar. Sağ şakağından çenesine kadar derisi kanlarla sarkık Selim-i sâlis'i şiltede şu arz odası önüne çıkardıkları kapı.. Kulağımızda Alemdar'ın gür hıçkırıkları çınlıyor, nazarınızda velayetli vezirin, nâşı kucaklayışı canlanıyor. Sonra kapıları baltalayan, köşelere bucaklara palalarla, yatağanlarla koşuşan askerleri... O esnada genç bir şehzadenin şu ince külah tepeli bacadan kolunun yarasıyla halecan içinde kaçışı... Birbirine kuşaklarla tutturulmuş merdivenden iner inmez nâşın yanıbaşında padişahlığa kavuşması... Aynı dakikalarda dördüncü Mustafa'nın hâlâ hükümdarlığı bırakmamak için Bağdat Kasrı'nda tehevvürle ısrarı... Şehzade Mahmud'u öldürmeye koşanların Cevri Kalfa tarafından atılan küllerle merdiven başında bunalıp kalmaları... Birkaç saatin içinde Osmanlı tahtının etrafında ne harikulade halecanlar...

Derken rehberiniz bir kubbenin altındaki köşede yeşil, yayvan bir parmaklık gösteriyor : "Kösem Valide Sultan'ın köşesi" diyor.

Tarihi karışık ve inatçı bir kadın hırsı, sanatkârları da tükenmez bir facia mevzuuyla besleyen ihtiyar Valide Sultan öl-

dürüldüğü gece buraya atılmış. Kim bilir, zülüflülerden Küçük Mehmed, dolaba saklanan Kösem Valide'nin buruşuk boynunu şu perdeden kopardığı iple mi sıktı? Sarayda bir efsane olan, hâlâ dolaptan çıkacak diye beklenen vücut şuracıkta mı çürüdü? Sararmış çimlere sarkan şu feneri her gece bir kalfa belki hâlâ yakıyor... İşte aynı kapıda, bir adım daha ötede Dördüncü Mehmed devrinin bir ramazan gecesindeki halecan ve cinayet sahnesi...

Düz renkleri çayırları hatırlatan açık yeşil çiniler ıssız meydana melûl bir şenlik döküyor. Bütün bu hâtıraları size sükût söylüyor. Korkulu masallar dinleyen bir çocuk gibi büzüldüğünüzü duyuyorsunuz.

Üstü ince tenteler gibi oymalarla işlenmiş mermer bir kapıdan girdik : Her tarafı kubbeyle, ince demir desteklerinin tuttuğu sarkık kurşunî revaklarla çevrili bir avlu... Demir çubuklar ve mermer sütunlar arasındaki pencereleri koyu renk kafeslerle kapalı bir avlu... Taşlarının arasında yosunlar bitmiş, kararmış, kurumuş...

Rehber diyor ki :

— Harem taşlığı meydanı. Karşınızda baş kadın dâiresi. Üst katı hazinedar, ustalar dâiresi... Şu sağ kısımlarda da kalfalar otururdu.

Sesi, dışarıdan gelen müselsel yaprak hışırtılarına karışarak şu boşlukta çınlıyor...

Demek ki padişahlar bayram günleri azgın atlara şu kapıdan binerler, maltaların ortasına bir yol hahsı gibi gömülen şu çakıllı izden geçerlermiş. O zaman şu sükûnun ortasında onun kılıcı ve atının nalları şakırdarmış. Üzerine ürkerek bastığımız şu çakılları o nallar aşındırmış. Uzun kavukları rengârenk ipekli kürkleriyle yerlere doğru kapanan ak ağaların, harem ağalarının arasından padişah geçtikçe kim bilir, şu dökük kafes arkalarında nice valide sultan, nice kadınefendi, nice sultan, nice hazinedar ve kalfa usul usul fısıldaşarak bu sahneleri seyretti. Mahmud-ı evvel şu binek taşına varırken at üstün-

padişahı ta böyle en mahrem köşesine kadar kovalatmak, öldürtmek!... kudurmuş yeniçerileri haremsarâyının en iç köşelerine kadar saldırtacak derecede gözünü kan hırsı bürüyen dördüncü Mustafa'daki aile muhabbetini düşünüyorum. Bu ne dinmez kan!... Ya habersiz hücuma uğrayan zavallı Selim-i sâlis'in şaşkınlığı; şu minderlerde, şu cam kenarlarında kim bilir nasıl çırpındı! Silahlarını almak için bu mavi dolaba koşmuş. Fakat anahtarını evvelce çalmışlarmış... O vakit "ney"ine sarılmış, "Allah Allah" diye bağırmış, üzerine dikilen kamalara o saz parçasını siper tutup vücudunu korumaya çabalamış.

Bazen loşlaşıp, bazen aydınlaşan dar, dolambaçlı dehlizlerden, küçük, gizli merdivenlerden çıkarken tesirinden hâlâ uzaklaşamıyorum. Fakat yine onun odalarından birine götürdüler. Transisyon ve rokokoyla karışık Türkvari bir yerdi. Duvarlarında çini yerine, cilaları dökülmüş aynalar vardı. Birinin üstünde şu beyti okudular :

Görmemiş mir'ât-ı hulyâsında İskender dahi
Kıl nazar sûret-nümâdır benzemez kâr-ı kadîm
Himmet-i şâhânesiyle kıldı bu kasrı binâ
Rub'-ı meskûnun şeh-i dâd-âveri Sultan Selîm

Padişahların, sultanların yüzlerine, haşmetli esvaplarına, dolgun gerdanlarından sarkan mücevherlerine baktıkları bu aynalarda artık kendi hayâlinizi bile göremiyorsunuz, onlar da eski simalarla beraber tozlaşmış, yalnız kadidleri, solgun yaldızlı çerçevelerde asılı kalmış... Kim bilir Sultan Selim burada Sûz-i dilârâ'yı nice defa dinledi, mest oldu, şeffaf ellerin sunduğu fağfur kâselerden - karşı Beşiktaş tepelerine hulya ile bakarak - şerbet içti...

Artık yollarımı kaybediyorum. Bir yeni padişahın dairesinden eski padişahın dairesine giden yollar, odalar o kadar birbirine girift, ışıklar karışık saçlar gibi birbirine öyle dolanmış ki... iki adımda bir tarih devri atlıyorsunuz. Sarayın planı artık, her taşı gelişigüzel konmuş, bir domino oyununa ben-

ziyor. İşte parka nazır çıkıntılı dairedeyiz : Osmân-ı sâlis dairesi... Ellisine kadar bu sarayın başka bir bucağına kapatılıp bırakılmış bu asabî padişahı düşünmek içime korku ve merhamet veriyor. Sanıyorum ki şişman vücudu, çirkin yüzüyle, başında yusufî destar şu kapıların birinden çıkıverecek.. Kadınlardan hoşlanmayan, yolu üzerinde rast geldikçe gazaplanan padişahın şu mermerlerde şu hasırlarda gümüş çivili ayakkabı seslerini duydukça kim bilir saraylıların yürekleri nasıl çarpardı, şu köşelere bucaklara ne telaşla büzülüp saklanırlardı.

Eski halifelerin böyle yatak odalarına kadar sokuldukça içime tarihin haşyetleri, hulyaları ve cazibeleri büsbütün doluyor. Osmanlı tarihini, zevkimizin, sanatımızın tarihiyle bir arada görüyorum. Devirlerimiz, politikalarımız, modalarımız, münasebetlerimiz, özentilerimiz, sefaretnâmelerimizin, sefirlerin tesirleri çinilerde, aynalarda, dolap oymalarında, sedirlerde, koltuklarda, tarih kitaplarından daha vazıh aksediyor.

Yürüdükçe daireler kadimleşiyor, daha asil, daha sıhhatli bir zevke temas başlıyor. Sultan Süleyman dairesinin eşiğine kadar vardık. Fakat medhalde :

— Hamîd-i evvelin odası dediler. Ve şu beyitleri okudular :

Melce-i şâhân-ı âlem Hân Hamîd-i dâd-ger
Nüsha-i ahlâkına muhtac yiz bin fasl ü bâb
Dîde-i bahtı gibi Hakk kapısm meftûh ede
Perde-i subhu küşâd ettikçe dest-i âfitâb

Mermer çeşmeler, beyitler, yaldızlar, sadefler ve çiniler arasında som sırma yorganlar altında uyurmuş. Belki Özi'nin sukûtunu şu ağır obanın altında duydu. Ve orada nüzul isabet etti. Padişahı avutan hekim Hasan Efendi ihtimal şu yaldız mısralı mermer kapının altında ağladı.

Her gün bu yerleri gezen rehberlerimin görmeden sevgi duydukları, hayallerinde görmüş gibi yaratıp kendilerine mu-

nisleştirdikleri padişahlar var. Onlardan biri de Sultan Hamid. Kırk yıl şu yandaki inzivahânesinde çile çeken padişaha acıyorlar. Orada sayısız haftaları, seneleri kim bilir ne can sıkıntısıyla, kâh okuyarak, kâh hasır örerek, kâh... bilmem bilmem nasıl geçirirdi. İşte devleti, milleti inhitata götüren menbalar! Yeniçerileri zorbahklarından geçirecek, halkı duyup refahını düşünecek yerde bu yaldızlı inzivagâhlara, bu süslü zindanlara kapatılan, sinirleri şu loşluklarda çürütülen, dünyadan, asır haberlerinden uzak yaşatılan müstakbel padişahlar! O idaresiz, o asabî, o mütelevvin padişahlar hep buralarda bozulmuş!...

Ayaklarımız hasırları çatırdatarak, bu düşünceler içinde yürürken kırmızı çuha kaplı bir kapının önünde durduk. Duvarlara kadar çıkan mermer yerlere, narin mermer direklerin tuttuğu pencereleri kubbeden yekpare ışık halkaları dökülüyor. Padişahların yıkandıkları halvetin önündeki yaldız parmaklıklı kapı kilitliydi. Padişahlar içeride yıkanırken canını kimseye emanet edemez, rakipleriyle arasına bu demir seddi çekermiş... Duvardaki selsebilden yekpare mermer banyoluğa ince şarıltılarla dökülen sular mermerlere yayıldıkça oradaki ziyaları kırıştıran duvarlarda şeffaf harelerle oynatan sular; sonra incili nalınlar, ipek peştemallarla dolaşan, bekleşen berrak tenli saraylılar... Ooh! Burada yıkanmak şahane olurmuş! Fakat ne yazık ki sarayın her tarafında can korkusu var.

— Hünkâr sofası! dediler.

Sultan Süleyman dairesinin en muhteşem yerine geldik.

Büyük bir kubbenin altında bulunan bu geniş meydanı gerçi Kanunî Süleyman inşa ettirmiş. Fakat Osman-ı sâlis tezyinatını değiştirmiş; duvarda çepeçevre yazılı ayetlerin altına rokoko nakışlar, Hollanda çinileri kaplatmış, aynalar gömdürmüş. Selim-i sâlis de nahtlı mermer çeşmeler ilave etmiş... Böyle böyle ikbal devrinin kadim asaleti ekleme zevkler altında boğulup kalmış... Fakat her devirde bu kubbenin altında şu aynı merasim tekrar edildi :

Köşedeki dört mermer sütunun altında bir taht duruyor. Etrafındaki parmaklıklar som sadef kakma... O kadar müstesna zerafetleri var ki her birini eski bir Fenikeli lahdinden çıkarılmış bir vazo sanırsınız; renkleri uçuk, kuzahî... Padişah, bayramlarda o tahta necef ve zümrüt topun altına kurulurdu. Şu sağ yanındaki sofanın basamak basamak sedirlerine oturan valide sultanlar, kadınefendiler, sultanlar o tahtın kenarında boşalan bir kadın şelalesiydi. Mermer sütunlar üstündeki şirvandan görülmeyen ve yalnız duyulan âlet sesleri, meçhul musıkişinâs kadınların kubbelerde dolaştırdığı güya esiri nağmelerdi. O esnada şu mermer yalaklara şu tunç ve gümüş musluklardan harıl harıl sular boşanır. Harem ağaları, saraylılar sessiz sedasız hizmet görürlerdi. Bu muhayyel âlemin zevkiyle neşeleniyordum... Genç Osman'ın, entarisiyle, başında bostancılardan birinin kirli destarıyla çıkarılıp çamaşırlığa indirildiği odayı gördüm. O gece şu çinilerin üstünde titrek mum ışıkları kim bilir ne korkunç gölgeler koşturdu. Şu çamaşırlığın ağaçlarını kim bilir kaç meş'alenin bu kuruntulu alevleri yaladı. Şu kubbeye kim bilir genç padişahın ne kadar hıçkırığı aksetti!

Sultan Mustafa'nın üç gün susuz kaldığı mahpesi gezdim. Yeniçeriler o vakit şu kubbeyi delmişler, padişahı damlarda yürütmüşler. Yâ Rabbi ne garip manzaralar - Balıklara altın serpen Sultan Mustafa : "Osman Osman... Bu bâr-ı hükûmeti benim omuzumdan al Osman" diye şu dehlizlerde mi bağırır, şu kapılara mı vurur, şehid selefini şu odalarda mı umar, saray kadınlarını merhametten ağlatırdı!

Şu da Murad-ı râbiin odası. İbrahim'in katlini burada yatağında canıyla uğraşırken ferman etmiş olacak. Nâşının yanma getirilmesini bu odada istedi. Burada yatağmdan fırladı. Ve kavi vücudunu sultanlar tuttular.

Selefinin öldüğüne bir türlü inanmayan İbrahim korkusundan : "Ben saltanat istemem. Kardeşim sağ olsun," diye şu çinili odada mı titrediydi. Cenazenin yüzünü şu yanımdaki

yataklıkta mı açtırdı, örttürdü; birkaç adım attıktan sonra yine döndü, bir daha, bir daha açtırdı...

Şekerpare'nin masallarını şu odada mı dinlerdi? Çinilerin önüne hayâlî birer tasvir uçukluğunda kıvrılan dilber *sarayhları şu Bilecik çatması döşeli sedirlere mi davet ederdi?* Bu minderleri mi samurlarla döşettirdi?

Tarihin bizden uzak fasıllarına adım adım çıkıyorum. Duvarlar, kubbeler artık gösteriyor ki ilk devirlerin cesur haşmetine, alayişsiz saltanatına doğru yükselmekteyim. Gürbüz daha vuhûş, fakat daha kani bir zevke meclûb cihangir padişahların odalarına yaklaşıyorum. Geçtiğim dairelerde zevk ve hayat cılızlaşmış, darlaşmış, yaldızlara bürünmüştü. Hep sukut, özenti ve televvün devirlerinin timsalleriydi. Halbuki Murâd-ı sâlisin, Ahmed-i evvelin yatak odalarında görülen çiniler kalbe çarpıntı veriyor. O kadar nefis şeyler. Tekmil duvarlar yeşil yapraklar, güller, siyah gövdeli nebatlar, yeşil ılık çinilerle örtülü.

Padişahların yataklarına karşı olan mermer havuzlara şu musluklardan selsebiller boşanacak. Onlar, zevk saatlerinde içerinin mahrem sohbetlerini dışarıya duyurmamak için akarlarmış! Sonra o çinilerin arasında bağa ve sadef kakmalı abanoz kitap dolapları, Ahmed-i evvelin kütüphanesi! Ne kadar efsanevî bir güzellikleri var yâ Rabbi...

Murâd-ı sâlisin kadın maceraları, kadın zevklerinden alınmış sar'a buhranlarının hâtıralarıyla dolu dairelerini geçtik. Selim-i sâniye doğru yürüdük. Ordularının bir ucu Yemen'de, öbür ucu Nemçe'de vuruşurken, donanması Kıbrıs sularında Venediklilerle çarpışırken idareyi Sokullu'ya bırakıp kendi de Çubuklu, Sultaniye mesirelerinde Bâkî'nin sohbetini ve şiirlerini dinleyerek mey zevkleri eden Selim-i sâni!... Onun dairesindeki çinilerin, bu asırlar müzesi sarayda bir eşi daha yok, Duvarlarda solmayan letafetleriyle yeni asılmış gibi garip bir tesir uyandırarak pırıldaşıyorlar.

Mor zeminler üzerinde mavi dallardan sarkan pıtrak pıtrak beyaz yaseminler, sonra çemenlere doğru eğilen rengârenk

lâleler... Sanki bir bahçe. İnce kırmızı ve beyaz katlı kenar sularıyla sanırsınız ki karşımızda onuncu asra ait bir Şiraz, bir Gördes seccadesi var... Onun yanındaki de öyle : Mor bir göbekte karanfillerden, lâlelerden, sümbüllerden ve güllerden, kartoplarından bir demet...

Tavanlar basıklaşıyor, pencereler sadeleşiyor. Camcılığımızın ilk nümunelerinden hatıra kalan bu camların her birinden İstanbul başka başka bir renk buğusu içinde gözükmeye başhyor. Kiminin şeffaflığında sezilmez bir sarı nükte, kiminde hafif bir yeşillik gizli... Yalnız o dairede insan alâyişten fazla salâbet, saltanattan fazla kuvvet ve sadelik görüyor. Mısralı kapılar çok arkada kaldı. Yavuz Sultan Selim dairesine geçtiğim kapının üstünde :

Şefâat yâ Resulallah, şefâat yâ Habiballah! yazılı

Kaç asrın tarihini, mimarîsini, tezbihini, hüsn-i hattını, sanata ve güzelliğe dair nesi varsa hepsini böyle oda oda gezdikten sonra altın yola döndüm. Rehberlerim beni veliahd dairelerinin ıssız, karanlık korkunç dehlizlerinden geçirmişlerdi. Dediler ki :

— Şehzadeler haremden çıkarken bu yola cariyeler dizilirdi. Şehzadeler de onlara altın serperdi. Onun için burasının adı altın yol kaldı.

Şimdi altın yolda kömür rengine yakın bir karanlıkla birkaç büyük küpten başka bir şey yok.

Ya Rabbi bilmiyorum! Dünyada bu saray kadar hem devletinin, hem milletinin tarihini, ruhunu, kabahatlerini ve meziyetlerini hulasâ eden ikinci bir hükümdar penahı var mıdır?

Korku, nefret, saltanat, nekbet, vefâ, hıyânet, hürmet, hakaret, hep - şimdi bomboş kalan - şu odalara bölünmüştü. Her köşe bir âlem, her dehliz bir iklim, her dâire bir memleketti... Bir odada saz çalınırken öbürkünde ağlanır, üçüncüsünde hastaya bakılır, dördüncüsünde ibâdet, beşincisinde taam, altmcısında zifaf edilirdi. Ellerinde uzun asâlarıyla korkunç,

bazı da gaddar olan esir ve bîkes zenciler, şu çinilerin yanında böcekler gibi dolaşır. Kafkas kızlarını ürkütür. Bazı onlarla bağdaşıp şehzâdeleri, sultanları hilelerine, ihtiraslarına kurban ederdi.

Sadef ve bağa kakmalı arabesk kapıyı usulca açtım. Gayet açık renk çinilerle parmaklıklı masnû külahlı, yaldızları solgun, narin bir ocakla, enfes oymalı mermer bir çeşme ile süslü bir sofaya girdim. Karşıdaki yüksek mermer kapıda :

Zillu's Sultan ke-zillullah (*)

yazılıydı. İşte padişahların atlarına bindiği o medhalden tekrar Harem taşlığı meydanına çıktım.

12 Eylül 1334

(**Yeni Gün**, nr. 16, 17 Eylül 1918)

(*) Padişahın gölgesi Allah'ın gölgesi gibidir.

LÂLE DEVRİ'NDE SÂDÂBÂD AKŞAMLARI

İbrâhim Paşa ve Nedim (*)

Sâdâbâd, Pazar, 13 Mart 1332

Buraya her gelişimde kendi kendime sorarım : Acaba asırların senelerini göre göre belleri bükülmüş bu ağaçlar, her baharda o zarif maziyi tekrar bulmak için mi yapraklanırlar, onun için mi şu çamurlu sulara eski gölgelerini salarlar ve heyhat, her sonbaharda o günlerin daha uzaklaşan hatıralarını bile yaşatamadıkları için mi solarlar, şu mermerleri sökülmüş, taşları kopmuş rıhtımlara dökülürler?

Sanırım, harabesi karşısında durduğumuz Sâdâbâd'dan ve orada geçmiş devirden bahsetmek istediğimi anladınız!

Evet Lâle devri! Evvelleri zaferler, sonraları bozgunlarla dolu tarihimizin rakik, baygın, renkli ve kokulu Lâle devri! Pasarofça muahedesinden sonra yorgun padişah, devletin ağır işlerini zevkin hafif buğusu altında uyutmak isterdi!

Davul ve top sesinden usanmış şahane kulakları, şiirlerin, sazların, billurî seslerin, çağlayan suların ahengini ararlı. Gözleri, boğuşan kavuklular, sipahiler değil, şeffaf gerdanlar, âhu bakışlar, sırmalar ve ipekler, elmaslar ve zümrütler özlerdi.

Ahmed-i sâlis'in hem hazinesinde çok para, hem şehrinde çok eğlence isteyen alacalı arzusunu bir kişi yerine getirmiştir : İbrahim Paşa. Sarayda bir helvacı çocuğu olan bu Nevşehirli vezir-i âzam, şevketlisinin ruhunu ne güzel anlatmıştı! Garptan ve şimalden zehirleyici birer rüzgâr sertliğiyle esen Avus-

(*) Hususi imtihanlardan sonraki tenezzühlerden birinde Sâdâbâd Kasrı karşısında Darulmuallimin efendilerine yapılmış bir musahebe (not metne aittir).

turya ve Rus kuvvetleri, yalnız Vidin ve Niş delikleri tıkattırılarak durdurulabildi. Ve bütün nazarlar memleketin içine çevrildi. Nazenin payitahtta bir safa âlemi kuruldu. Misilsiz Boğaz'ın yeşil kıyıları nadide birer mercan, birer sedef gibi beyazlı, kırmızılı yalılarla, kasırlarla süslendi.

Lâlezarlar, sümbüllükler, gülistanlar İstanbul'u renklere ve kokulara bürüdü! Şimdi o vekitki İstanbul gözümün önüne geliyor : Tepelerde sıkışık, ağır ve lüksük taş binalar yok, basık ve somurtkan tahta evler yok. Limanın içinde ne rahat kaçıran bir düdük yayagarası, ne leke yapan bir siyah duman parçası! Minareli ve kubbeli, bahçeli ve saraylı payitaht bir rüya beldesi kadar şa'şaadar, bir hayâl kadar nârin ve sessiz! Bütün bu güzellikleri doya doya tatmak için bir Ahmed-i sâlis, bir İbrahim Paşa olmalıydı!

Mesela ılık bir bahar günü Bebek'teki "Hümâyun-âbâd" dan, saltanat kayığına binerek koruların, sahilsarayların ve kasırların önünden geçmek, dağların merzenguşlarını, akasyalarını, çardakların, salkımlarını koklaya koklaya, kuşların bitmez cıvıltılarını işite işite parlak sularda akmak! Ve bu cazibenin füsunu altında limana girmek! Yâ Rabbi o ne şiir! Nefti serviler arasından fışkıran gümüşî kubbeli sarayın basamak basamak lâlezârı, Sarayburnu'nda yeni bir semiramis bahçesi, onun tenevvüü, onun ıtırları!... Karşıda Tophane'de "Emnâbâd"ın lâtif sümbül kümeleri, bodur şimşir sâyeleri, yekpare çam gölgeleri!

İşte İstanbul medhali! İşte gökler altında bir eşi daha yok, berrak, sihirkâr halffe şehri; içte çiçeklerin, kuşların muhâsarasına uğramış, zevke mağlub halife şehri!

*
**

Padişah, sadrazam, şair ve ahâli bu zevk ummanının sarhoşluk veren coşkun dalgaları üstünde her gün bir başka sahile çarparak on üç sene yüzdüler. On üç kış helva sohbeti ettiler, on üç bahar lâle zevki ettiler, on üç bahar çerâğan sefâsı sürdüler!

Öyle sanıyorum ki Nedim ve efendileri en sabırsızlıkla baharı gözlerdi. Ve baharda en güzide buldukları yer Sâdâbâd' dı!... Sâdâbâd'a sultan değil, fakat veziri sık giderdi.

Ah Sâdâbâd'ın akşamları! Tahayyülü bile insana en şuledâr anlar yaşatan o akşamlar!

Hafif kırışıklarla mavi Haliç'e inen bu sularda kayıklar, gökten suya vurmuş birer hilâl gölgesi gibi ağır ağır kayar, atlas hil'atli yahut hançerli, zümrüt yüzüklü vezir-i âzamı ve şeydâ Nedim'ini beklerdi. Kim bilir otuz sütunlu beyaz kasrın yayvan pencerelerinden, oymalı şehnişininlerinden büyük veziri karşılamak için bu sulara kucak kucak lâleler saçılır mıydı? Ve kim bilir o lâleler nârin küreklerden sızan şebnemler altında üç çifte piyadenin etrafına birer lâle örer miydi?

Fakat biliyoruz ki şu sedler birer lâlezardı : "İbrahimîlerin", "Tac-ı kayserlerin", "Şah-bânuların", "Sim-endâmlarm", "Duşizelerin" ayak ucunda hafif kokulu mütevazi menekşeler, kadifeli şebboylar boyun bükerdi. Sadr-ı cihan "Cedvel-i sim" in mermer basamaklarından sarayın serin, râyihalı, fıskıyeli bahçesine çıkarken ipeklere bürünmüş levend kavuklular yerlere kapanarak teşrîfine alkış tutardı. Parlayan ve yakmayan bahar güneşi de bu saltanatlı bahçenin üstünde semavî bir taç gibi saatlerce kalırdı.

Dağlardaki kokuları toplayarak, çiçekleri dalgalandırarak, korulardaki leylakların, salkım söğütlerin taze yapraklarından süzülerek saraya koşan hafif meltem!.. Yamaçtan yamaca akseden nükteli ve renkli bülbül demleri... Çağlayanın mermer bayırlardan köpüklerle dökülüşü... Yetmiş kişilik bir saz faslı... Sonra bir tanburun damla gibi âhenklerine karışan davudî bir sesde :

Bir kimseye âçılmaz idim dâmenin olsam
Kim görür idi sineni pîrâhenin olsam

Dâim arayan bulsa civâmm seni bende
Bir gonce gül olsan da senin gülşenin olsam

Destîde kadehde doyamam görmeğe bâri
Ey gevher-i şeffâf senin mahzenin olsam

Döğülmeğe, söğülmeğe, kovulmağa billâh
Hep kailim ammâ ki efendim senin olsam

Şem' olmaz isem bezmine bu sûz ile bâri
Dergâhına bir meş'ale-i rûşenin olsam

Çeşmânımın öğrensem o kâfirce nigâhın
Bir lâhza Nedîm-i nigeh-i pür-fenin olsam

diyen kıskanç gazel, yâhut ney fısıltıları arasında :

Sînede evvel ne muhrik ârzûlar var idi.
Lebde serkeş âhlar, âteşli hûlar var idi

Böyle bî-hâlet değildi gördüğüm sahrâ-yı aşk
Anda mecnun bîdler, dîvâne cûlar var idi

Ben bugün bir nev-bahâr-ı hüsn ü ân seyr eyledim
Tarf-ı destârında sümbül gibi mûlar var idi

Sen yine bir nev-niyâz âşık mı peydâ eyledin
Kûyuna yer yer dökülmüş âb-rûlar var idi

Ey Nedîm, ey bülbül-i şeydâ niçin hâmûşsun
Sende evvel çok nevâler, güft ü gûlar var idi

diyen ince ve şen melâlli beyitler!

Sâdâbâd'ın işte bir eğlence saati, Nedim'in işte ilham menbaları : Bütün renk, bû, nâğme, nükte, oyunları. Bu şetarete karşı goncalar bile yeşil dudaklarındaki handeleri tutamazlar, birer kahkaha gibi açılırlar ve gül olurlardı, değil ki o rind, o müstehzî, o hassas şâir!

Nedim, koşan rüzgâra : Bunca zamandır İran'ı, Turan'ı gezmektesin, oralarda böyle sermedî bir yer var mı? Sana şunun toprağından bir damla vereyim, Hotin hakanına götür ve sor, onda böyle misk bulunur mu! diye haykırırdı.

Nisan mehtâbının mavi gölgeleri altında, çerağlar dolaşan, bülbüller uçuşan lâle bahçelerinde şen ve sermest Nedim nüktelerin, sebuların, sâkîlerin, hânendelerin, sedirinde bağdaş oturan vezir-i âzamın verdiği neş'eler arasında şen ve sermest Nedim, İstanbul'u güneşle tartılacak kadar ağır bir pırlanta görürdü. Bu dil-ârâ şehrin bir taşına bütün Acem mülkünü feda ederdi. İstanbul'un sarayları, camileri, çarşıları, hamamları onu coştururdu; hele zevklerle dolu "bağları, kasırları, kûhsarları!".

Ve bütün bu nihâyeti gelmez eğlenceler içinde gamı görmeye vakti yoktu. Onu "adem-âbâd"a göndermişti, kendi "neşât-âbâd"a gitmek için.

*
**

Payitahttan uzak, kuru ve boş çölün arkasında herkesten ayrı, her lütfa müstağnî yaşayan bedbin Fuzûlî :

Dost bî-pervâ, felek bî-rahm, devrân bî-sükûn
Derd çok, hem-derd yok, düşman kavî, tali' zebûn

demiş "Fakîr-i pâdişeh-âsâ, gedâ'yı muhteşem" Fuzûlî nerede! Zevkin hurûşu içinde baygın :

Gel benim kaşı hilâlim bize bir iyd edelim
Gidelim serv-i revânım yürü sâdâbâd'a

Şehnişînler ziyneti, âğûşlar pîrâyesi.
Dahi bir yıldır yanından ayrılalı dâyesi

diyen şen Nedim nerede! Nedim'in engin rûhunda gamın barınabileceği ufak bir liman bile yoktur! Kasîdeleri, gazelleri ahenkdâr, rakik birer kahkahadır!

Ve asırlar arasında bu iki büyük şairin birincisinden bize, çöllerde esen rüzgâr gibi yanık, hasretli bir âh, ikincisinden tarâbın süzgün, biraz da şehvanî handesi kaldı.

*
**

Denebilir ki Nedim, divanını İbrahim Paşa için yazdı! İçinde hemen bir kasîde yoktur ki orada vezir-i âzamın sitayişi bulunmasın! İbrahim Paşa bir meclise girdiği zaman göğüse girmiş can gibidir, orası hemen ruhlanıverir. İbrahim Paşa öyle bir güneştir ki zer-nigârlı tavanlara asılmış avizelerin ziyası onun tâbişi karşısında sönük kalır! İbrahim Paşa öyle cömerttir ki saçtığı altınlar bir imar tohumu gibi mülkün her köşesine ekilmiştir! İbrahim Paşa öyle derin nazarlı bir siyasidir ki bir bakışı padişahın gönlünü de teshir etmiştir, İran'ı da. İbrahim Paşa Nedim'in sabit fikri, müzmin ilhamkârıdır : Kış gelse onu hatırlar, ramazan girse onu hatırlar, bayram olsa onu hatırlar, kasırlarda, hamamlarda, bağlarda hatırladığı, sıkıntı demlerinde medet umduğu hep odur. Ona merbudiyeti ezelidir. Ve ebedi olacaktır. Lâle, gül muy, sâki, Sâdâbâd, İbrahim Paşa, Ahmed-i sâlis! İşte Nedim Divanı!

Nedim bütün yenilikleri, incelikleri bunlar içinde ve bunlar için yaptı. Nedim, o safâ günlerinin şeydâ bülbülü, o günleri hâlâ bizde bile bütün güzelliğiyle yaşatan dehâlı ruhu! Aleminin uzunluğuna bir had çizemez, "Hızr tohm-ı ömr-i şegal" sanırdı.

*
**

Fakat heyhat! Hep dönen ve hep değiştiren arz üzerinde payidar ne vardır? Bir haydut Patrona bütün bu saltanatı, bu haşmeti altüst etmek için kâfi geldi.

Memlekete zevki, zevkle beraber yeniliği, sanatı sokan İbrahim Paşa'nm kâğıthaneler, darbhaneler, tıbâathaneler suklar, germâbedeler, medreseler, çeşmesarlar, bağlar, kâşâneler kurduran İbrahim Paşa'nm cesedi bile katillerin ellerinden kurtulamadı. İstanbul'u çıldırasıya seven Nedim orada kendine belli bir mezar bile bulamadan toz oldu. Halîfe çini duvarlı, loş, râtib bir saray odasına tıkıldı. Şu rıhtım boyunu süsleyen yüz yirmi köşk Mahmud-i evvel'in tahtı ayağına bir harabe olarak serildi.

Bana öyle geliyor ki o zamandan beri çıplak dağlar, bakımsız sular, avare kuşlar, burada her bahar o şen günleri anarlar.

ZEVKİMİZE DAİR

Ailemizin gayet eski ve gayet samimi ahbaplarından bir hanımefendi vardır. Kadınım da, ben de on beş günde bir ziyaretine gideriz. Onunla konuştukça şimdi yerlerine barakalar darlığında ahşap mahalleler kurulmuş eski konaklarımızı anarız. Büyükbabalarımızın sıkıntı, darlık bilmediği, hanım ninelerimizin ellerini çırptıkları vakit eteklerine iki beyaz iki de siyah halayık koştuğu o refahlı, saltanatlı günleri hatırlarız. Hanımefendinin saçları ince bir Bursa tülbenti kadar ağarmıştır. Fakat üstlerinde ne hotoz vardır, ne de yemeni... Topuzdan da *hoşlanmaz. Örgülerini başına bir çeleng gibi sarar.* Hayatına, henüz erkân minderlerine bağdaş kurulduğu devirde başlamış. Şimdi ya Louis Quinze, ya modern sitil lake bir koltukta oturur. Daha erkekten kaçmadığı zamanda üç etekli entariler henüz moda imiş, sokağa hanımlar ferace ile çıkarlarmış. Bugün kendisi Viyana'nın son moda gazetelerinden beğenilme "drap" yahut da "Crepe de Chine" çarşaf giyer. Kışın "hermine manchon", "hermine bouveau" kullanır. Opereti mine dürbünü ile seyreder. Evvelce nazirsiz güzel olması lazım gelen yüzü artık buruşmuş fakat, berrak ve koyu yakutları andıran ela gözleri, hiç sefalet manzarasıyla bulanmamış bir tazelikle hâlâ parlar. Boyu henüz kıvrılmamış. Hayatında iki büyük zevki vardır : Biri uzun uzun, tatlı tatlı anlatmak, öbürü de bedestanda antika toplamak! Türlü türlü baharlar ve naftalinler kokan o loş dehlizlerde aksıra aksıra dolaşır. Bir adım boyundaki dükkânlarına tünemiş abani sarıklı, boyundan atma gümüş köstekli hacı efendilerden Lâhur şalları, İsfahan *yastıkları, Rodos muşabakları sorar.* Yakalıklı, boyunbağlı Ermeni kuyumcular Sultan Mahmud zamanında yapılmış bir çift nadide gümüş kupayı göstermek için "hanımefendi buraya" diye etrafını alırlar. Bütün o ses uğultularının üstünde o çan yaygarasıyla, elinde ortası çukur, tahtadan mücevher çanağı dolaştıran tellal onu görünce kulağına eğilir : "Kelepirdir, ele kısmet olmasın" diye iştihasını biler. Katılıp taşlaşmış topraklara tozlu tepe camlarından sıcak birer ışık yatıran

seyrek ziya borularına sokulup inci miskalleri, pırlanta fasetteleri, altın kıratları muayene eder. İşte bu kibar ve zengin hanımefendi, birkaç haftadır Vakit'e yazdığımız "Zevk" makalelerini okumuş, bana dedi ki :

— Senin makaleler yavrum, hep döşemeleri söylüyordu. Osmanlının zevki salt oda döşemesiyle, yastık, yorganla kalacak kadar küçük bir şey midir ya?

— Şüphesiz, hanımefendi, esasen bendeniz de böyle bir iddiada bulunmadım. Elbet zevkimiz, hayatın her safhasına yayılmıştı. Hanımefendi, biz tatlılarımıza, şekerlerimize varıncaya kadar hususiyet düşünmüş bir milletiz. Mesela sütle şekerle gülsuyunun karışmasından vücude gelen muhallebideki zerafeti düşünün. Sonra ona gülsuyu serpecek gülâbdan, ya o tüy kadar ince muhallebideki nefis lezzet kadar hafif kaşıklar! Şekercilerimizin önlerine koydukları ipek futalar!... Hem bütün bunlar ictimai seviyelere göre de yapılmış. Gümüş gülâbdandan kaba resimli tahta veya cam gülâbdana kadar vardır. İpek futadan çözme beze kadar var. Sonra şekerlerimizin mütenevvi lezzetleri...

— Yavrum yalnız onlar da değil. Bak ben sana daha âdetlerimizi anlatayım da sen artık istersen yazarsın. Hem ben işittiklerimi değil, gördüklerimi söyleyeceğim.

Bu lütfa cidden sevindim. Çünkü hanımefendi Sultan Aziz devrine dair canlı bir şahittir. Avrupa üslubunu yeni kabullenen Tanzimat zenginlerinin - eski Acem - Türk zevkine alışkanlıkları daha geçmemiş - devrinden bahsedecek bir şahidi dinleyecektim.

Refikam içeriki odada, hanımefendinin Notre Dame de Sion Koleji'ni bitirmiş küçük kızından piyano dinliyordu. Hanımefendi, bir parmağı ayrı pırlanta, öteki koyu zümrüt iki yüzük taşıyan sağ elini oturduğu koltuğun dirsek dayayacağına koydu. Etekliğinden yarı görünen rugan terlikli ayaklarını birbiri üstüne attı.

Avizelerde yanan elektrik ışıkları altında, bu geniş ve ılık salonda doğrusu bir markizi veya bir kontesi hatırlatmıyor değildi.

— Sana birkaç şey anlatayım, misafire kahve, şerbet nasıl verilir. Misafire yatak nasıl yapılır. Misafir nasıl uğurlanır. Bir de ramazanda selamlık iftarı nasıl olur, olmaz mı?

— Cidden minnettar kalırım, hanımefendi.

— Şimdi kahveci kalfa, başında hotozu, önde.... Arkasında da şakirdleri... Fakat hanımefendi çocukluğunda büyüklerden duyduğu gibi söylüyor, "şâyird" diyordu. Şakirdlerden birinin elinde bir kahve tepsisi, on iki gümüş zarf ve fincan... O tepsinin orta yerinde misafirlerin sayısına göre gümüş küçük tepsiler, tepsinin etrafında kadife üstüne dival işlemeli örtü bulunur... İki şakird yan yana dururlar. İkinci şakirdin elinde gümüş "sitili" gümüş zincire takılı gümüş kâse vardır. İçinde gümüşten kahve güğümü. Kahveci kalfa tepsiden, -artık gümüş mü, altın mı, neyse işte- bir zarf alır. Öteki küçük tepsinin üstüne kor. Yanındaki tepsiden de kahve ibriğini alır, fincana kahveyi doldurur. Sonra, artık misâfire hürmetine göre, evin kâhya hanımı yahut küçük hanımı kalkar, yahut da o kahveci kalfa misafire kahveyi verir.

Hanımefendi bu merasimi anlatırken sesine cidden o saltanatı özleyen melalli bir tatlılık geliyordu.

— Şerbet nasıl verilirdi, hanımefendi? dedim.

Kahvenin arkasından, kilerci kalfanın şerbet getirmesi şarttı evlâdım! Şerbet nasıl verilir? Kilerci kalfa önde, şakirdi arkada. Şakird bir tepsi üzerinde gümüş bardak takımı getirir. Bardaklar tabaklı, kapaklı, kulpluydu. Yine kilerci kalfa bardağı tabağıyla beraber tepsiden alırdı. Altına da, epey uzun bir "sırmalı yağlık" tutarak misafirin önüne gider, kapağı açar, eğilir, şerbeti takdim ederdi. Sonra arka arka çekilir. Ve tabak, kapak elinde beklerdi.

— O tabağın altında sarkan bez ne içindi hanımefendi?

— Ona "ağız çevresi" derlerdi. Misafir o bezle dudağını kurularda.

— Bu, harem tarafındaki merasim, tabii; selamlık tarafı nasıldı?

—Erkeklere kahveci ağalar, çubukçu ağalar hizmet görürdü. Sonra hanımefendi misafirin gidişini şöyle anlattı :

— Feraceci kalfa yaşmak bohçasını -ya üstüfe, yahut da sûzenî veya dival işleme bir bohça- getirirmiş. Bohçadan başka bir de gümüş ayna... Misafir hanımefendi yaşmağını bağlayıncaya kadar kalfa o aynayı tutar, sonra da koltuğuna girip aşağıya indirirmiş.

Kapıda kupa hazır; harem ağası kapısını açar, hanımefendinin koltuğuna girer, arabaya bindirirmiş. Kâhya kadın da, kucağında hanımının küçük bohçası, arabaya beraber otururmuş. Kürk bohçası "suyûnî veya savâî" den "selîmiye" den, yahut da "üstûfe"den imiş... İçindeki kürk de mevsime göre değişen cinslerden... Mesela ilkbaharsa atlas kaplı siyah samur! Yalnız "başaklar"la "elma"ya kadife kaplanırmış. Arabacının yanına harem ağası oturur. İstanbul giyimli seyis de arabanın sağ tarafındaki kapıyı tutarak yaya yürürmüş.

Yarım asır evvelki hakikati o merasimle yaşamış, bu kıyafetlerle seyran yerlerinde gezip tozmuş hanımefendiden işittikçe doğruluğuna inanılmaz hayaller içinde kalır gibi oluyorum. Rus bozgunundan kapıp kaçırılmış o kumral saçlı, çetrefil dilli, güzel ve kimsesiz çerkes kızlarının tuttuğu "solmaz bir yaprakla kurumaz su rengini" hatırlatır gümüş el aynalarına baka baka yaşmak takınan nazlı Türk hanımefendileri hasretle anıyordum. Onların kalın halı tüylerine gömülmüş küçük ayaklarını görür, narin endamlarının kıpırdayışından örselenen ipek hışırtılarını duyar gibi oluyordum.

Piyanoda Liszt'in İkinci Rapsodi'si çalınıyordu.

Sizi pek yordum ama hanımefendi, zahmet olmazsa iftarı da anlatır mısınız?

— Zahmet de nasıl lâf? Maksat sohbet değil mi? İftar, ah iftar... O ne kibardı. Tövbeler olsun hiç değil, dört ramazan evveline kadar soframda iyi kötü birer, ikişer tabak reçel, biraz simit, pide, azıcık güllaç bulunurdu.

Hanımefendi dünden bugüne düştükçe ruhunda acı bir iğnelenme duyuyordu. Onu tekrar masalına döndürmek istedim :

— Bu de geçer, dedim.

— Öyle ama evladım, sokağa çıkamaz oldum, dükkânlardaki fiyatları gördükçe sinirlerim bozuluyor. Hele o kapı kıyılarında köpek yavruları gibi kıvranakalmış biçare dilenci çocuklar...

— Evet feci, lütfen iftarı anlatın.

Sultan Aziz devrinde iftarlar bir şeydi, oğlum... Ramazan imamları, müezzinler filan evvelden kiralanır, ramazanın ilkinden sonuna kadar davet olurdu. Davet de ne? Kapı açıktır. Çağırmak ayıptır. Gelen yer. O vakitler "bağa" tepsiler pek modaydı. Her akşam o tepsilere, peyniriydi, reçeliydi, zeytiniydi, sıra sıra dizilir. Orta yere kapaklı ufak kâselerle çorba konur. Bir ufak dilim pide, bir iki dilim hasekmek, ufak parça simit ve yağlı çörek konurdu. Bir de mutlaka "bağa kaşık". Neden derseniz, gümüş kaşık sıcak tutar, ramazan keyfiyle bir de çorba üflemek zahmeti olmasın diye mutlaka bu "bağa" kaşıklar olacak! Ha, bir de küçük bir fincan zemzem.

— O kadar büyük "bağa tepsi" kaç liraya satın alınır, hanımefendi?

— Yok, bağa tepsiler küçüktür, birer kişilik... Üç ayaklı bir sigara iskemlesinin üzerine ağalar bu tepsileri dizerlerdi. Her davetlinin önüne bir tepsi götürürlerdi. Sonra topda iftar edilir, gelir ağalar o iskemleleri alıp dışarı çıkarırlardı. Hemen o zaman çubukçular çubuk getirir verirlerdi. Birer gümüş zarfla da kahve ikram edilirdi. Öbür salonda sof seccâdeler, ki ancak ramazanda çıkardı, yayılmış! En önde imama güzel bir seccade hazırlanmış, sof seccadelerin önünde de Irakıyye

seccadeler konmuş. Misafirlere ev sahibi "buyurun" der. Orada akşam namazları kılınır, tekrar salona gelinir, yine birer çubuk içilirdi. Bu çubuklar içildikten sonra yemek yenilirdi. Yemek o vakit yine masadaydı. Böyle yer sofraları, bilmem, belki küçük evlerde kalmıştı. Yine çatal, bıçak, kaşık, vardı... Yalnız yuvarlak sofralar modaydı... Herkesin önünde birer piata tabak dururdu. Fakat yemek ortaya konur, herkes oradan yerdi. Sofradan kalktıktan sonra tekrar salona geçilir, birer kahve, birer çubuk daha içilir, bir parça sohbet olunurdu. Yatsı zamanı da gelirdi. Cemaatla teravih kılındıktan sonra hemen birer bardak şerbet içilir. Yine çubuklar, yine kahveler gelirdi. İşte artık kimi güzel hikâyeler anlatır, kimi satranç oynar. Sahura kadar güzel güzel vakitler geçirirlerdi.

Harem ayrı ayrı yemezdi. İftarını, yemeğini bir arada yerdi. Daha eskiden işlemeli yer sofraları, işlemeli yastıklar, güzel yer sinileri, sırmalı havlular, beyaz patiska örtüler, kuşlu gümüş kaşıklar vardı ki babadan kalma âdetlerini bozmayanlar orada yerdi. Bu, ihtiyarlara hürmet demekti. Misafir kalabalık olduğu zaman üç dört gümüş leğen, ibrik konurdu. Vallahi çok saltanat, çok saltanat vardı. Ben o iftarı çok beğenirim hâlâ.

Evet, hanımefendinin hakkı vardı. Saltanat çoktu. Fakat içinde boğaz, süs, âhiret düşüncesinden başka dünyaya yarar hiçbir emel hissedilmeyen rüyalı bir masal saltanatı!... Minarelerle kubbelerin, sularla çınarların, hazinelerle halayıkların arasında tekellüflü, şa'şaalı, endişeden bîhaber günler!... Gerçi bunun içinde cidden benimseyip ictimaî sınıflara ayırdığımız hususi zevk ve tertip vardı, hem hayatın her safhasına şamil titiz bir zevk! Fakat...

Şimdiki Maliye nezaretinin Fuad Paşa Konağı, şimdiki Darülfünun'un Yusuf Kâmil Paşa Konağı olmasındaki hikmeti bu merasimleri dinledikçe bütün bütün anlıyordum. Kalfalar, halayıklar, uşaklar, arabacılar, aşçılar, köleler ancak bugün bütün bir nezaretin, bütün bir gençliğin sığdığı o engin bina-

larda barınabilirdi. O binalar ki her dairesi bir âlem, her dehlizi bir vilayet, her bucağı ayrı bir saltanatgâh idi!...

Fakat bütçesizliğimizi, bol saltanat şa'şaasıyla kamaşan gözlerimizin acıklı yarını göremediğini; kürklere bürünmüş, kumral* saçlara girmiş ürkek vücutlarının hududumuzda esen terakki boralarını duymayacak kadar kendine çekildiğini de bu merasim hikâyesinden seziyordum!... Tabii :

Hoş hâne-i ayş idi safâ ehline âlem
Nûş âhiri nîş olmasa, sûr âhiri mâtem

Şişli : 12 Nisan 1334/1918

BIRAKTIĞIM İSTANBUL - BULDUĞUM İSTANBUL

Kânunievvel : 1334/1918

İstanbul'dan uzaklaşan İstanbullular bilirler. Dışarı gemilerine binilince İstanbul aynı mesafenin içinde Boğaziçi vapurlarından görülen İstanbul'a hiç benzemez : Henüz daha kıyılarında iken toplu, uzak, müphem hasreti duyulmaya başlanan bir şehir olur. Daha gözünüzün önünde iken bile içinizden silinivirir. Oraya birkaç aylık gurbetten dönüyormuş gibi, hemen tekrar girmek istersiniz.

Bu sefer bende öyle olmadı : Buharın henüz denizlere köpükler ve bulutlara dumanlar çizmediği günlere ait şeffaf, durgun bir İstanbul'u andıran son dört senelik İstanbul yeni engin manzaralarına, yabancı kamaraya ve uykuya sinen sabit, müzmin bir şey oldu. Onda bir daha sizi göremeyecek bir şeyin - telaşlı bir ana samimiyetiyle - ağırlığını, sıkışını uzun müddet boynuzunda, göğsünüzde bırakan yapışkanlığı vardı. İstanbul'un içinden, bıraktığım İstanbul'un yokuş aşağı dümeni bozuk bir otomobil gibi - çarpacağı yer muhakkak, durdurulması imkânsızlaşmış - bir süratle kaydığını seziyordum.

Yollarda iki gün geçikmiş bir telgraf kabinenin düştüğünü Batum'a haber verdi. Şehre bizimle birlikte çıkan gazeteler derhal mânâları soluk, düşünceleri eski bir tarih varakası gibi gazino masalarına atıldı kaldı. Batum günlerce İstanbul'u düşündü; ona yaklaşmak, ondan uzaklaşmak zamanının geldiği dost düşman ağızlardan anonim bir şayia halinde etrafa dağıldı. Birçok kişi; eski vükelâ için "o payansız saltanattan ayrılmak ölüm kadar zor olacak, şimdi onlar halkın arasına tekrar nasıl girebilirler! Onu o kadar ezdiler ki!..." diyordu. Ve İstanbul bütün muhaverelerimize kendini doldurarak Tiflis'e geldi. Gürcülerin muhayyilesinde bir İstanbul ihti-

lâl canlanmış, sokaklarında kan gövdeyi götürüyordu. Baku'ya kadar bu sözlerin uyandırdığı tesir altında tasavvur edilen bir İstanbul yolculara refakat etti. Fakat Gürcülerin şayialarında korkutucu bir faciadan ziyade gülünç bir bedbahlık vardı.

Baku bize, bizim ona verdiğimiz haberlerden çok eski şeyler bildiriyordu. Zabitler İzzet Paşa kabinesinin geldiğini henüz yeni duyuyorlardı. Bütün bu haberler İstanbul hayalini yürekte ve gözde her an canlı tutmaya kâfiydi. Zaten Baku'da gece, bulvarda gezerken insan kendisini Galata Köprüsü'nden geçiyor sanır. Sağda Bibi Heybet seyrek birkaç ışıkla Sarayburnu'nu andırır. Solda, ışıkları sularda çalkanan Çorni Gorot Dolmabahçe'yi hatırlatır. Kıyılara çarpan Hazar, Boğaziçi'nden ayrılmamışız gibi bir tesir bırakır. Buna papaklılar arasında dolaşan zabitlerimizin, seyrek birkaç feslinin İstanbul şivesiyle İstanbul'dan bahsedişlerini de ilave ederseniz teselliniz ve hasretiniz bütün bütün artar. İstanbul çocukları için İstanbul, balık için su gibi bir şeydir.

Bir akşam ziyaretine gittiğim bir İstanbullu dost : "Haberler fena!" dedi. Sordum.

— Burada işâa etmek istemiyorlar. Fakat mütareke şartları ağır olsa gerek dedi.

İkimiz de sustuk. O gece bu haber, zabtı imkânsız açık ve sâri bir neft kokusu gibi her insana nasıl yayıldı?

İki gün sonra İstanbul'dan Baku'ya teslim için emir geldiğini duyduk. Yeni fedakârlıklara hazırlanan genç zabitlerin boynu bükülüverdi. Bununla beraber henüz resmî bir tebliğ almadıkları için hepsi vazifelerine yürüdüler. Şimalî Kafkas'a gidenler vardı. Ben de onlara katıldım. Her adımda meçhul maceralara doğru İstanbul'dan uzağa düşüyorduk. Ve daha uzak yerlerde İstanbul bize daha yakın geliyordu. Hararetli hasta iken limon aradığımız gibi oralarda da İstanbul'u andık. Trene bineceğimiz vakit eski vükelânın kaçtığını söylediler. Bu haberi Şimalî Kafkas kıtalarına ilk bizim postamız götürdü. Fakat en yeni havadis bile bir kibrit çakması kadar

hayret ve nefret uyandırıp eskiyordu. Dahası dahası aranıyordu. Çünkü haberlerin en yenisi iki üç hafta evvele aitti. Verdiğimiz malumatın sonunda daha duyulması lâzım gelenler yeni münakaşalara zemin açardı. İstanbul, kendi haricinde - hatta muhasarada kalan bir şehirde bile - bile hiçbir vakit bu kadar çok anılmamıştır.

Petrovski'ye soğuk, yağmurlu bir günde sekiz saat araba yolculuğundan sonra gece vardık. Beygirler, faytonun eşiklerine kadar sıçrayan çamurlara son dermanlarını gömüyorlardı. İki gün evvel Müslüman eline geçen şehrin ışıkları çok koyu karanlıklar arasında iki defa daha parlak ve müessirdi. Bu ışıkları görüyorduk. Fakat yanlarına nereden gidileceğini bilmiyorduk. Arabacılar ümitlerini kestiler. Bir tarlaya saplandığımızı söylediler. Bir saatten fazla nem ve rüzgâr altında durduk. Nihayet uzaktan ayak ve çamur sesleri duyduk. Sonra insan sadası işitildi. Seslendik. Cevap :

— Buyur Efendim! dedi.

Soğuk ve zifirî bir gurbet ili gecesinde böyle sizin Türkçenizi duymak, daha yüzünü bilmediğiniz iki Anadolu insanının size dostluk etmeye geldiğini düşünmek kadar tatlı ve garip bir şey olabilir mi?

Adamlar hiç acele etmiyordu. Aralarında konuşuyorlar. Arabaya yaklaşırken birinin arkadaşına :

— İstanbul'un çarşısına, pazarına sen kurban ol, buralarda öyle şeyler arama! dediğini duyduk. Sonra telaşsızca bize ne istediğimizi sordular. Atlarımızı çektiler, tekerleklerimizi ittiler. Yolu gösterdiler.

— Haydi uğurlar olsun! dediler. Ve yüzlerini hiç görmediğimiz bu iki Türk karanlığa karışıp gittiler.

Bizim yerimizde Evliya Çelebi olsaydı bu yardıma bir erenler nusreti, bir Hızır erişmesi der ve nefis bir fıkra yazardı.

*
**

Kafkas gazaları bir iki hafta zarfında, eski akınlar gibi -o harekâta iştirak edenler arasında bile- hatıra kaldı. Kalan ve dönen müslümanların gözyaşları omuzlara kalplerden birer yadigâr gibi damladı.

*
**

Her uğradığımız şehirde İstanbul'a dair türlü türlü şeyler işittik. Bir şehrin şayiaları öbürkünü tutmuyordu.

Hep böyle en son haberler en doğru sanılarak, eski havadis malzemelerinin yardımıyla bir İstanbul ahvâli kura kura bir sabah Boğaz'dan girdik. İstanbul hakkında en doğru söz, kalelerimizin üstünde sallandığını gördüğümüz başka bayraklar oldu. Göçkün ve dilgîr bir yeniçeri azamatiyle somurtmuş Hisar'ın eteğini dönünce sisler arasında büsbütün heybetli bir su şehrinin asıl minareler ve kubbeler şehri önüne yığılmış olduğunu gördük. Güvertede gözleri yaşla dolu genç zabitler bir bu sulardaki, bir de ufuklardaki şehre bakıyorlardı. İçlerinden biri : "Seni bu hale biz koymadık, emin ol" dedi.

Zırhlıların hâkim cüsseleri yanında 'küçücük, telâşlı bir şey kaldı. O vakit Hacı Zeynelâbidin'in sözünü hatırladım: "O, bu sularda bundan kırk yıl, elli yıl evvel Türk donanmasını seyretmişti!...

Cedlerin eseri olan İstanbul, torunların eseri olan şu sulardaki şehre bakmaktan utanıyor gibi, -eski ve uzak asaletini bu süflî günlerden göğe kaçırmak istiyor gibi- bulutların rengine yakın bir sise sarınmış, uzaklaşmış, müphemleşmişti.

Limanın içinde yanaşabilecek bir yer bulmak için, her tarafı başkaları tarafından tutulmuş rıhtımlara beyhude yere başvurduk. O dakikalarda ölmüş anaların kucağını arayan öksüzleri niçin düşündüm?

*
**

Sirkeci'ye çıktık. Giderken isimlerini işitmediğimiz gazeteler, renklerini bilmediğimiz mecmualar satıcılarım koltuklarını şişiriyor, parmaklarından sarkıyordu. **Söz, Hâdisât, Minber, Diken, Şair, Nedim** diye bağırıyorlardı. **Diken** kaçanlarla alay ediyordu. Bugün hallerine şu gözyaşları arasında gülünenler, kızılanlar, daha bundan on sene evvel omuzlarda alkışlarla, takdirler ve muzıkalarla taşınırken kimi süprüntü arabasında, kimi demir kafes arkasında, kimi fıçılar içinde resmedilip güzergâhlarına dizilen o günkü mesullere benzeyeceklerini düşündüler miydi?

O sabah iki üç aylık gurbetten sonra kavuştuğum buruşuk ve mecalsiz İstanbul'da her şey, her şey yaldızlı bir hırsın millete bıraktığı acıyı takrir ediyordu : Bellerinden dizkapaklarına sarkan etekliklerle İngiltere'nin Arnavutları sanılacak gaydalı ve davullu bir İskoçya kıt'asının geçişi; eski Rumeli ve Arabistan vilayetlerimizin, dünkü saltanatın, İstanbul'a kadar sürüklenmiş birer iniltisi gibi sokak başlarında müşteri çağıran kozhelvacılar, fıstık tatlıcıları... Üzerlerinde şilingleri, frankları, leyileri, dolarları, drahmileri bizim paraya tahvil edeceğini haber veren İngilizce, İtalyanca, Fransızca, Rumca yazılı camekânlar, o yeni kambiyo sergi ve tuzakları... Dört senedir görmediğimiz bayraklar iki ay evvelki bayrakların yerine sarkıyor. Ve etraflarında her ordunun kıyafeti ve her lisanın gürültüsü...

Tramvaylar durmuş. Herkes sokaklara dökülmüş; öyle iken fesler ve çarşaflar seyrelmiş. Bir âşina yüz yok. İstanbul'un içinde İstanbul'u kaybettim. Ve İstanbul'un içinde kayan şeyin ne olduğunu ve nereye çarptığını o vakit anladım!

(**Büyük mecmua,** nr. 8, 28 Mayıs 1335/1919, s. 116-117)

EYÜP SULTAN'DA RAMAZAN GECESİ

Camilerde ahreti, sokaklarında ecdadımızı hatırlatan eski ramazanın kutsiyetini dün gece Eyüp Sultan'da buldum.

*
**

Müminlerin üstünde top kandiller damla damle titreşiyordu. Berrak bir ses, biz Türkler için esrar dolu Kur'an lisenına muhabbetten ve imandan kopan uhrevi bir ahenk veriyordu. Vücutlarını maneviyetin vecdine salıvermiş müminler - cami eşiğinden çıkar çıkmaz tacir, memur, oyuncakçı, kebapçı, zabit, irad - har diye hepsi birer sınıfa bölünecek insanlar - orada yalnız aynı şeye inanır birer kuldu. Hepsi bir arada secdeye kapanıyor. Bu nurlar altında, mukaddes bir sükût içinde bir an ruhuyla yalnız kalıyordu.

Şu saatte aynı surelerin her memlekette türlü makamlara bürünerek binlerce camide tekrar edildiğini düşündüm. Binlerce camide, milyonlarca Müslümanın ruhunda bu serin ve tatlı ahiret rüzgârı esiyor, başlarında böyle kandiller titreşiyor, kubbelere dizlerinin ve alnlarınm halılarda, hasırlarda çıkardığı bu sesler aksediyor... Kâbe, bütün bu hareketlerin kıblesi ve kalbi olan Kâbe! Yüz milyonlarca insana bin üç yüz ramazandır verdiği şu vecdi, şu vecidden doğma türlü türlü mimarî şaheserlerinin içinde yaşatan Kâbe! Sana insanların en mümtazı olan Muhammed, hiçbir nâsutî dehânın hiçbir abideye vermediği mânâyı hayret-bahş bir sadelik içinde nasıl nefhetmiş!... Sendeki güzelliği ve ondaki büyüklüğü dün gece ne yakından sezdim! Kendini insanlardan ayırmayan, bize anlattığı Allah'a bizim gibi tapan, bizim gibi secde eden Muhammed'in kalbi meğer ne şaşaalı bir aşk ihtiva edermiş!

Arza güneş doğar gibi onun kalbine Allah doğmuş! Ve kalbine doğanı bize ne kuvvetle duyurmuş!...

*
**

Güzel sesli imam ve müezzinlerin eda ettirdiği ibadetten sonra müminlerin top kandillerin altından ağır ve sessiz dışarıya çıktılar! Ellerinin birinde pabuçlarını taşıyorlardı. Öbürkünde, ara sıra alınlarında gezdirdikleri birer mendil vardı.

Peygamber Muhammed'le Fatih Mehmed'in asırlarını düşündüren mukaddes avluya haşmetli bir gece sükûtu inmişti. Dalgalı mermerlerde Müslümanların ayak sesleri - bitkin birer hırıltı halinde - birkaç dakika sürüklendi. Nihayet avluda şerefelerden ve mahyanın titrek heyetinden inen ışıkların biriktirdiği bir yarı şeffaflık kaldı. Orta yerdeki seddin yeşil parmaklığı içinden taşan koca çınar, dallarının bir kısmını cami kemerlerine, bir kısmını da türbe revakına yaslamış, kıpırdamıyordu. Yalnız tepesinde - geceden daha siyah bir loşluk sorgucu halinde beliren - en yüksek ince dallardan uzak ve hafif bir fısıltı çiseliyordu. Ve bu, sikkelerin altındaki mermer köşe musluklarından akan sulara karıştıkça avluda asil ve mütevazi, şen ve melûl bir ahenk idame ediyordu. Bülbüller son demleriyle bu su, mermer, yaprak ve sükûn âlemine ayrı bir lezzet veriyordu.

Yedi yuvarlak fanusun altından geçtim, Türbe penceresine yaklaştım. Kalemin ve rengin anlatamayacağı uçucu bir cilveyle ışıldayan enfes çini âlemi içinde mahsur pencerenin parmaklığına alnımı dayadım.

Çinilerini kandil ışıklarının yer yer parıldattığı iç duvarların orta yerinde, mermer çerçeveler içine oyulmuş ikinci medhalin ötesinde sahabenin türbesi yekpare bir nur gibi tecelli etti. O medhalin som sedef parmaklıklı kapısı örtülmüş. Kıvrım kıvrım gümüş türbe parmakhğının baş ve ayak uçlarında iki yüksek ve beyaz meşale donuk ve muazzam yanıyor. Alnım, kanımla yavaş yavaş ısınan parmaklıkta, şakağım, oy-

malarda kenetlenmiş sol elimin koluna dayalı kalarak faniliğin bu noktasından bekayı doya doya seyrettim. Vücudumun ağır ağır kaybolduğunu, ruhumun kat kat açıldığını hissettim.

*
**

Ahret ve dünya korkusunu oğuşturan bir vecd içinde kadîm mezarlığa doğru çıktım. Bu dünyadaki nişanları yarı yıkık, soğuk yazıları karanlıkta yok olmuş birer taştan ibaret kalan ecdat ülkesinde garip bir teselli ve bir kuvvet buldum.

Bizim gibi düşündükten, hayatı neş'eyi sevdikten, gülüp ağladıktan sonra toz olan bu insanların taş kavuklarını kendilerini okşar gibi sevdim. Kendi etlerinden, kendi kemiklerinden kendilerine yaptıkları bu basit süsler altında öyle rahat uyuyuşları vardı ki imrendim. Onlar gibi olacağım zamanı korkusuz, riyasız düşündüm. Onlar devletlerinin, milletlerinin herhalde bizden daha iyi günlerini görmüşlerdi. Bol ve rahat yaşamışlardı. Bastıkları toprağın bir gün olup sarsılacağını akıllarına bile getirmeden içine rahat yerleşmişlerdi. "Sizin engin günlerinizi bir daha bulmak tecellimizde yoksa bile sizden olduğumuzu ve kendimizin olarak kalacağımızı da gösteremez miyiz?" diye düşündüm!

Bazı serviler ağır ağır kütürdüyordu. Aralarından, altın bir sak üstünde nurdan bir gül - Eyüb'ün mahyası - o kadar güzel gözüküyordu ki...

Uzaklarda kurbağa ıslıkları halkalanıyordu. Ötelerde ürkek kedilerin fosforlu gözleri arkasından korkunç sesler çıkaran köpeklerin nazarları bir an parlayıp kayboluyordu.

Yavaş yavaş taşlar ve serviler daha vazıh seçilmeye başladı. Haliç'in ağır sularında alevden birer Çin ejderhası gibi kıvrılan ışık akisleri hafifçe solgunlaştı. Ve sular paslı bir tunç safha gibi görüldü. Zira ay, bulutların altından donuk sarı bir çizgi halinde belirmişti.

Kavuklu bir taşa yaslanıp İstanbul'u seyrettim : Eyüp'ten Sultan Ahmed'e kadar yüzlerce minare ve birçok mahya!... Bü-

tün sefalet manzaralarını, içindeki bütün acıları, yabancı varlıkları örten; yalnız Türk'ün ve İslâmın şanını, zaferini karanlıklarda ışıktan birer dağ heyetinde göklere doğru ilân eden İstanbul! Türklerin bir ufuktan öbür ufka kadar kendileri için nurlarla çizdiği lâ-yemut İstanbul!... Ah o İstanbul'u kucaklayabilseydim, öpseydim tekrar öpseydim. O kavuklu taşın dibinde bu İstanbul için birkaç gözyaşım kaldı.

17 Ramazan 1337/1921

MUSTAFA KEMAL PAŞA VE RAUF BEY'LE MÜLÂKAT

I

Amasya, 23 Teşrinievvel 1335/1919

Sular kararıyordu. Biz de Yalçınkaya dağlarının arasına vardık. Amasya'ya değil, sanki kurûn-ı vustaîde muazzam bir kaleye giriyorduk. Bir kale ki içinde yalnız cengâverler ve fatihler yaşar, yalnız akınlardan ve eski muharebelerden bahsedilir. Yavuz Sultan Selim gibi, Gazi Osman Paşa gibi tarihimize gurur veren insanlara maskat-ı re's olmuş böyle heybetli bir şehirde şu acıklı günlerimizdeki millî hareketin nâmdâr mümessillerini görmek müessir bir tesadüftü. Nihayet kendilerine birkaç dakika sonra mülâkî olacaktık. Heyecanım artıyordu. Sabırsızlanıyordum.

Oturdukları ev kartal yuvası gibi kayalar, ağaçlar arasında... Yavuz Sultan Selim'in doğduğu sarayın ta yanıbaşında.

— Paşa telgraf kulübesinde! Sizi de orada bekliyor! dediler.

Sert ve kalın sesi dışarıdan duyuluyordu. Şişesi isli bir ufak lâmbanın ışığında telgrafçı, gocuğuna bürünmüş... makineyi acele tıkırdatıyordu. Paşa da biraz eğilmiş, makineyi, bir insan dinler gibi dinliyordu. Geniş bir bol paltonun içinde vücudunu daha dolgun gördüm. Bizi büyük bir iltifatla karşıladı. Kendisini böyle merasimden azade, iş başında görmek heyecanımı arttırdı.

— Maşallah faaliyet yaramış, toplamışsınız, dedim.

Güldü.

— Sahih? Yok canım, sakın öyle sanmayasınız! Bu palto Rauf'undur! dedi.

Gurbet elinde kalmış bir adam yeni rastgeldiği bir âşinaya, şehrinden nasıl birçok sual sorarsa, Paşa da bir anda efkâr-ı umumiyeden, matbuattan, evinden, ahbaplarından, İstanbul'a ait ne varsa herşeyden ve herkesten haberdar olmak istedi. Böyle zamanlarda anlatacaklarınız beyninize hep birden hücum ediyordu, sözlerinizi birbirine karıştırıyorsunuz.

—Şurası Boğaziçi'ne benzemiyor mu? diye, bastonuyla karşı yakayı gösterdi.

İrili ufaklı, yüksek ve alçak birkaç ışığıyla orası hakikat Kandilli Burnu'nu andırıyordu. Bâhusus ki gece dağların hayalini biraz yemiş ve hafifletmişti. Yeşilırmağ'ın çağıltıları da bu hayâli tamamlıyordu. Eski yaveri Cevat Bey'i telgraf başında bıraktı. Biz yürüdük.

Alelâde yaratılışta olmayan kimseler insana çok düşünceler veriyor. İlk şerefini ordularımızın haysiyeti mevzû-ı bahs olan sahalarda kazanmış bu adam bir yeni millet fikri uğruna rütbelerinden, nişanlarından, rahatından vazgeçti. Böyle kasabalarda sadece yaşıyor, çalışıyor, didiniyor. Bugün bu isim ve bu şahıs şark meselesinde her milletin zihnini işgal ediyor. Kendisini böyle iş başında ta yakından görebilmek, bütün fikirlerini ve hislerini bizzat kendi ağzından işitmek seyahat yorgunluğumu unutturuyordu.

Odada yine İstanbul'dan konuşuldu. Rauf Bey de, İstanbul çocuğu şen bir bahriyeli gibi, kısa cümlelerle Payıtaht'ı sordu.

Çalıştıkları oda ne kadar sade! Sıra camlarının perdeleri bile yok. Bütün tefrişatı asma lâmbanın altındaki masa gibi, geniş koltuk ve kanepe gibi, halı gibi sırf lüzumlu birkaç şeye münhasır... Masanın üzerindeki telgraflar, yığınla kâğıtlar, müsveddeler ve tebyizler, ötede beride, açık, kapalı duran Times, Temps, İstanbul gazeteleri, mühim bir fikir ve bir iş merkezinde bulunduğumuzu tamamıyla duyuruyor. Bütün Anadolu ve

Rumeli teşkilâtını idare eden bu gösterişsiz, bu sessiz yerde müessir, ilhamkâr bir şey var.

Rauf Bey insanın üzerinde çok açık yürekli, neş'eli, sıhhati yerinde, parlak gözlü genç ve saf bir şehir çocuğu tesiri bırakıyor.... Lâcivert kostüm giymiş, saçlarını her vakitki gibi ortadan ayırmıştı. Fakat Paşa, bir eski validen âriyeten aldığı genişçe bonjurun içinde biraz de zayıflamış, arkaya doğru taradığı sarı saçları yüzüne daha sert bir ifade vermiş. Kaşlarının arasında ve açık alnında çizgiler eskisinden daha çok. Mavi gözleri eskisinden daha asabî bakıyor.

Söz arasında Rauf Bey Paşa'ya dedi ki :

— Paşam, şu gazetecilerin elinden ne etsek, nereye kaçsak da kurtulsak! Ama nafile, ne yapsalar beni öttüremezler! Siz konuşun!

— Konuşmak lâzımdır birader... Efkâr-ı umumiye her şeyi açık bilmelidir.... Keşke hepsi gelseydi de şüphelerini izale etseydi; işi kavramaya çalışsaydı! dedi.

Mamafih Rauf Bey, soracağım suallere hiç farkına varmadan cevap verdi. Almanlardan bahis açıldı da Paşa'ya dedi ki :

— Biliyorsunuz a, vaktiyle İttihatçılar benim için de Alman aleyhtarı demişlerdi. İttihatçılar çıktı, evvela ittihatçı dediler, arkasından da İngiliz aleyhtarı diye kâinata ilân ettiler. Halbuki ben ne biriyim, ne ötekiyim.

— Peki nesiniz? dedim.

— Ben mi? Ben İslâm hilafetinin kuluyum. Meşrutî Osmanlı saltanatının sadık tebasıyım. Milletimin de hizmetkârıyım. Anamdan, babamdan aldığım terbiye böyledir. Tahsilim de bu gayede oldu. Hayatımın rehperi de bu ana kadar budur. Tabii Almanlar memleketimize muzır bir vaziyet takındıkça fikirlerimin akamete duçar olmasına bütün mevcudiyetimle çalıştım. Ben İngiltere'deki İngilizlerin de, medeniyetlerinin de meftunuyum. Orada birçok şahsî dostlarım vardır ki samimiyetlerinin hatırasını, ömrüm oldukça, hürmetle muhafaza edeceğim. Hiç

inkâr etmem, tahsilimi İngilizce sayesinde ikmâl etmişimdir. İngiliz gemiciliği ise, benim için, diyebilirim ki, gâye-i tekâmüldür. Bununla beraber memleketimin istiklâlini, hilafet ve saltanatın masuniyetini kâinatta her muhabbetten üstün tutarım. Memleketimi kurtarmak, icap ederse canımı da yoluna vermek dinî ve ırkî gayemdir, dedi.

Elleri pantolonunun ceplerinde, bir gemi güvertesinde dolaşır gibi geziniyordu. Paşa yine telgrafları okumakla meşguldü. Bekir Sami Bey de İstanbul'dan Salih Paşa'nın getirdiği son gazetelere göz gezdiriyordu. Bir aralık Rauf Bey pencerelerin önünde durdu, beni çağırdı :

— Bak Allah'ı seversen, şuradan bakınca kendimi bir geminin kumanda köprüsünde zannediyorum. Farkında mısınız? Böyle Haliç'de seyrek birkaç gemi yatar... direklerinde de fenerler yanar.... Tıpkı benzemiyor mu? dedi.

Tıpkı benziyordu. Hele saat kulesindeki çan vurdukça bu tahassüs bütün bütün sahihleşiyordu. Anladım ki ikisinin de İstanbul'u ve denizi göreceği gelmiş.... Bilhassa Anadolu'da insan İstanbul'u o kadar çok özlüyor ki.... Köprü'nün Kadıköy iskelesinden sulara dökülerek yayılan kırmızılı, yeşilli akisler hatırıma geldi de garipsedim.... Ah İstanbul, sen ne anlaşılmaz ve ne sârî bir şeysin!...

Bir sıra düştü de Rauf Bey'e dedim ki :

— Sizin için ileride tekrar bir kabineye dahil olur! diyorlar.

— Kim dedi? Katiyyen.... Benim için böyle bir şey varit değildir. Biliyorsunuz ki askerlikten arzumla çıktım. Ta ki milletime daha kolaylıkla ve daha yakından hizmet edebileyim. Yirmi sekiz sene nefer gibi yaşadım. Hem kışla hayatında yaşadım. Son gününe kadar da Allah şahit, öyle yaşamışımdır. Aile nezdindeki rahat ne demektir, bu kulunuz onu bilmiyor. Tadamamıştır. Bu hep meslek yüzünden oldu. Ömrümde en müteessir olduğum an da, işte o meslekten ayrıldığım andır. Bunu cihan böyle bilsin. Nezaretle, bilmem ne ile işim

yok. Şahsî emelimi tatmin etmekse, benim hayatta şahsî emelimi tatmin edecek şey bir gemidir, birader. Bana babamın vasiyeti vardır. Allah rahmet eylesin, derdi ki, "oğlum, biz Kafkasya'dan Halife'nin memleketine muhacir gibi sığmdık. Burası bizi bilâ kayd-ü şart, hiç öyle cinsine minsine bakmadan kabul etti. Bu hilâfet, bu saltanat sayesinde tahsil gördüm. Milletin en büyük mertebesine eriştim. Ben burada Âyândayken Kafkasya'da benim ırkdaşlarım namuslarını muhafaza edebilmek için din değiştirilmeye icbar ediliyorlar. Biz bu memleket için çalışmazsak nankörlük etmiş oluruz. Yediğimiz bize haram olur." Bu baba nasihatini ben sonuna kadar tutacağım. Beni yetiştiren millete ben de ölünceye kadar vazifemi yapacağım! dedi.

Rauf Bey'in bu sözleri o kadar samimiyetle döküldü ki sevimli ve zeki yüzünden kalbinin bütün safvetini okumak mümkündü.

Onlar müzakereye oturdular. Biz de odamıza çekildik.

(Tasvir-i efkâr. nr. 2910, 23 teşrinisâni 1919)

II

Amasya, 24 Teşrinievvel 335/1919

Bir pencere nadiren Amasya kadar eski ve haşmetli bir manzaraya çerçeve olabilir. Nasıl ki gözlerim pek nadir sabahlarda bu kadar azametli ve mütenevvi bir tabiat sahnesine açılmıştır : Üzerinde yalnız kale burçları ve birer müselsel askı gibi sur yıkıntıları sivrilen koyu renk, yekpare ve çırçıplak bir kaya tasavvur ediniz ki cismine asırların güneşi, karları ve yağmurları sert sert buruşukluklar çizmiş.

Kapadokyalılar, Pontuslular, Danişmendîler, Selçukîler ve Osmanlılar gibi birçok millet üstüne tırmanmış, içinde barınmış, ötesini berisini oymuş, hazineler saklamış, zindanlar yapmış, lâhitler vücuda getirmiş... Tabiatin ve insanların binlerce senelik sergüzeşti karşısında çıplak, soğuk, sakit ve abus bir ehram halinde duruyor. Karşısı yine öyle... Bu karşılıklı çorak kaya dağlarının dönemecinden ovaya doğru gayet taşkın bir ağaç çağlayanı, taşlıktan ve darlıktan bunalmış gibi dökülüyor. Şehrin öte başında bir göl hâlinde yayvanlaşıyor.... Yeşilırmağ'ın ikiye böldüğü şehir çoğu beyaz, bol pencereli sıkışık evleriyle su kıyılarından yamaçlara doğru emekliyor...

Rabindranath Tagor, suyun üstünde kayıkla saatlerce düşünceye dalar, cereyan ne tarafa sürüklerse, o tarafa yapraklarla, kuru dallarla akarmış... Amasya'nın karşısında da, yatağımda ben öyle bir dalgınlık geçirdim. Bu Amasya bir azim ve bir mücadele yeri!...

Şark halkının nazarında azmin timsali olan Ferhat rivayete göre bu kayaları deldi... Şirin'i buralarda aradı. Meşhur coğ-

rafyaşinas Strabon ilk azmini bu manzaralardan aldı. Sultan Melik Gazi şu kayalara ordularını sürerken kim bilir ne kadar kanlar aktı, ucu bulutlara sürünen şu tepedeki burca varmak için ne zorluklar çekildi. Semerkant'dan Ankara'ya kadar bütün Asya'da bir bora gibi esen Timurlenk bu kayalara çarpınca âciz kaldı. Onun parçaladığı Osmanlı saltanatı ikinci defa olarak Çelebi Sultan Mehmed'le bu kayalar içinden yeni bir menba gibi belirdi. Şehzadeliğini şu sular kıyısında geçiren Bâyezid-i Veli'nin iki minareli şirin camii şurada ümit ve zafer günlerinin bir hatırası gibi duruyor. Evliya Çelebi'nin Amasya tarihi muharriri Hüsameddin Efendinin söyledikleri yerler kuşbakışı hep gözlerimizin altında serili. Burada herşey tarih.. İçinde oturduğum ev bile... Bu millî hareketin tanzimini, Sivas kongresinin in'ikadı esasını Mustafa Kemal Paşa, Ali Fuad ve Rauf Bey, şimdi fırka kumandanı Cemil Câhid Bey'in oturduğu bu evde kararlaştırmışlar...

Percereden bu manzarayı daha saatlerce, doymadan tarihin müphem ve teessürlü lezzetlerini ruhunuza azar azar sızdırarak seyretmek mümkündü, eğer Paşa'nın beni çağırdığını haber vermeseydiler!... Tarihin bütün bu izlerini yakından görmeye vakit bulabilecek miyim diye düşünerek ayrıldım.

— Dün akşam siz yorgundunuz, biz de meşguldük. İyi görüşemedik. Bu harekâtın başından beri bizimle bulunmuş olsaydınız çok mühim yerler ve hadiseler görecektiniz. Sizin için faydalı bir tetebbu sahası olacaktı. Şimdilik ilk safha kapanmıştır, dedi.

— Hakkınız var efendim. Bu yalnız benim için değil harekâtı milliyenin esasını bilmek ihtiyacında olan bütün millet için, bilhassa İstanbul için çok faydalı olurdu. Hem de öyle bir vak'anın safhalarını tespit edebilmek tarih için de lüzumlu olabilirdi. Fakat o vakit imkân bulunmadı. Bununla beraber yine bazı şeyler öğrenilebilir, görülebilir! dedim.

— Doğrudur. Fakat daha evvelden anlaşılsa ve anlatılsaydı daha iyi olurdu. Mesela bu hareketle alâkadar olduğumuz için bun-

dan bir iki ay evvel bizi maceraperestlikle itham eden bir iki İstanbul gazetesi, isterdim, yakından temas etseydi de işin hakikatini keşfedip ona göre tarif etseydi. Milletin hakkını aramasına, bir iki kişi maceraperestlik dediler. O hakkı istirdad için çalışanlar da maceraperest birer muhteris oldu.

Fakat durup dururken macere yaratmaya, maceraperest olmaya, bilmem ki, lüzum ve ihtiyaç var mıydı? Bu maceraperest denen insanların rütbeleri mi eksikti? Şahsiyetleri mi haleldar olmuştu? Aç mı kaldılardı? Yoksa şahsî istikballeri küsûfa mı uğramıştı? Hayır, değil mi ya? Herşeyleri yerli yerindeydi. O halde, bilhassa bir harp yorgunluğundan sonra istirahate muhtaç bir kimsenin böyle kalkıp da maceralar, gaileler yaratmaya ihtiyacı yoktu. Halbuki milletin ve memleketin istikbal ve şerefi mevzubahs oluyordu. Bu mesele her düşüncenin fevkindedir Millet ve memleket sayesinde kazanılan rütbe ve refahın bir ehemmiyeti bir kutsiyeti vardır. Biz bunlardan ancak yine bu aziz millet ve memlekete borçlu olduğumuz son bir vazife-i namusu ifa için ayrıldık. Milletin kendi hayatını kurtarmak, kendi meşrû hakkını müdafaa etmek için çıkardığı sese iştirak etmek her kendini bilen vatandaşın vazifesidir. Eğer bu Millet bu memleket parçalanacak olursa, umumi şerefsizliğin enkazı altında şunun bunun şahsî şerefi de parça parça olur. Biz umumi şerefi kurtarabilmek için harekete gelen millete ruhumuzla iştirak ettik. İştirakimize mâni olabilecek şahsî rütbeleri, mevkileri de umumi şerefi kurtarmaya matuf bir gaye uğruna feda ettik. Milletin hakk-ı hayat ve istikbalini talep etmesi birkaç kişi tarafından, âleme, güya hükümete karşı bir isyan mahiyetinde yutturulmaya çalışıldı Bir iki kişiyi de müşevvik olarak gösterdiler. Halbuki geçtiğiniz yerlerde de bizzat görmüşsünüzdür. Nüfûz-ı hükûmet, kavânin-i hükûmet her yerde mûti değil midir?

Eğer konuştunuzsa ahalinin arzusu nedir? Bizzat kendi ağzından duymadınız mı? Şu halde bu şahsî bir isyan, bir siyaset manevrası telakki edilemez. Değil mi ya? Bu hareket milletin bir arzusudur, hattâ bir ihtiyacıdır. Bu arzu ve ihtiyacı tevlit eden şey de eşhas değil, bizzat hadisattır. Devletin vahdet ve istiklâlini tehdit eden nâ-meşru birtakım ihtirasat, topraklarımıza hiçbir hakka

müstenit olmaksızın vuku bulan taarruzat karşısında millete, birleşmek lüzumunu duyurmuştuk. Böyle bir harekete macere demek, bu hareketi takdir edenleri maceraperestlikle telkip etmek gafillik, garazkârlık değil midir? Fakat böyle şahsî şeylerle uğraşılacak vakitlerde değiliz. Böyle bir takım adi, bayağı şeylere zamanın nezaketi müsait değildir. Bence muhalefet şâyân-ı hürmettir. Çünkü o da bir tetebbu, bir ictihat mahsulüdür. Fakat edilecek itirazlar makul ve meşru sebeplere müstenit olmazsa muhalefet müptezel olur, dedi.

Bir sigara yaktı. Bir kahve istedi. Elinden hiç düşürmediği tesbihi hızlı hızlı çekiyordu.

— Fakat Paşa Hazretleri, bu harekete itiraz edenler bunu bir fırka manevrası şeklinde görüyorlar. Onun için umuma şamil kutsî bir mahiyette telâkki etmek istemiyorlar.

— Böyle bir zamanda fırka manevrası yapmak caiz mi? Memleket olmazsa fırka kaç para eder. Evvela memleket selâmete çıkmalı ki fırkalar da ondan sonra bir siyasî, bir ictimaî esasa, ictihada itina ederek teşekkül edebilsin. Fırka manevrası demek ne demek? Bu bir fırka manevrası olsaydı Sivas kongresine memleketin her köşesinden, Ferid Paşa kabinesinin gayet sıkı tedabir-i mümanaatkâranesine rağmen müntahap mümessiller iştirak eder miydi? Anadolu'nun arzu ve ihtiyacına tevafuk etmeyen hareket Anadolu'nun ta göbeğinde barınmak, muzaheret görmek mümkün müydü? Hiçbir tarafta cebir ve tehdit alâimi görüldü mü? Karşıya geçip de gözlerini yumarak, kim bilir hangi hasis ve merdut menafi uğruna bühtan savuranlardan bir ikisi kongreye iştirak etseydiler, fırkalarına, ictihatlarına bakılmaksızın aynı memleketin lüzumlu ve faydalı evlâdı gibi şükranla kabul edildiklerini göreceklerdi. İtirazları kemâl-ı hulus ile dinlenecekti. Milletin umumen hakkını talep etmesine fırka manevrası denir mi? Demek doğru mudur?

İhya edilmesinden en ziyade ictinap olunan şu İttihat ve Terakki fırkasıdır. Bu kere kongreye iştirak eden azanın her biri katiyyen böyle bir teşebbüste bulunmayacağına dair yemin etmiştir.

Yemin mukaddes bir taahhüt demektir. Sahib-i nâmus olan bir kimse verdiği sözden nükul etmez. Diğer cihetten İttihat ve Terakki, siyaseti itibarıyla da iflas etmiştir. Öyle değil mi? O fırkaya mensup olan zevat mevki-i iktidarda iken milletimizin ihtiyacına, mizacına taallük etmeyen, istilâcûyâne bir politika takip ettiler. Kendi toprağı himmet ve itinaya muhtaç iken bir milletin gözlerini başka noktalara tevcih etmeye çalışan bir siyaset, tabii bir siyaset değildi. Binaenaleyh iflasa mahkumdu. Rumeli Müdafaa-i Hukuk cemiyetinin emeli ise o siyasetten dolayı bu hâle gelen zavallı memleketi ve toprakları nâ-meşru emperyalizm ve kolonizasyon siyasetleriyle istila edip parçalamaya çalışan yabancı ve.müteceviz kuvvetlere çiğnetmemek!...

Bu düşünce ile hareket eden bir cemiyet, ruh ve sebeb-i mevcudiyeti itibarıyla İttihat ve Terakki fırka-ı münfesihasını tekrar diriltecek kabiliyette değildir... Herhangi bir siyasî fırka bu fikrin ve bu programın adım-i lüzûmunu iddia edebilir mi? Herhangi bir fırka, memleketinin vahdet ve istiklâlini düstur-ı hareketinin birinci maddesi olarak kabul etmez mi?

O halde öyle bir fırkanın, kendi emellerini tamamıyla muhafaza ederek bu gruba dahil olması mümkündür... Bu kadar açık bir şeye de ittihatçılık ihyası, mevki-i iktidara gelmek hırsı gibi bühtanlar savurmak faziletkârlığa, vatandaşlığa yakışmayacak bir izansızlıktır. Ben, kendi hesabıma, takip ettikleri siyasetin vatan ve millete muzır olduğunu yüzlerine karşı söyleyip alenen muhalefette bulunduğum insanların ve sistemlerinin tekrar mevki-i iktidar ve meriyyete gelmesine ve binnetice avâkıb-ı feciası şu anda hepimizi dil-hûn eden dünkü hallerin tekrar idamesine mi çalışacağım? Bunu hangi aklı başında ve insafı yerinde adam düşünebilir? Böyle bir düşünce mantıkla kabil-i telif değil! dedi.

Bunları söylerken yüzü coşkunluktan kızarmıştı. Sesi ve kaşları daha sert bir ifade almıştı.

Dedim ki :

— Millete dost görünüp de ilk fırsatta iktidar mevkiine geçtikten sonra onun hakiki ihtiyaçlarını düşünecek yerde, memleketi kendi istediği yolda götüren, lâf anlamayan, selâhiyettarların irşadına kulak asmayan, millete mevcut kuvvetleri şahsına bağlamaya çalışan kahraman yüzlü insanlardan hayli zarar çekildi. Onun için bazı kimselerin bu türlü tereddütlerde bulunmasını mazur görün. Kâbusların taaddüt ve temâdîsi arzu edilir şey değildir. Netice itibarıyla hem onlara zarar oluyor, hem de zavallı millete!. Bunu siz de takdir edersiniz. Ancak beyanatınız ve beyanatınızı takip edecek ef'âliniz bu tereddütleri izale edebilir. Bugün için kimse inkâr edemez ki memlekete ve millete büyük himmet görmek tehalükü içinde her fedakârlığı göze aldınız. Bu fedakârlığınız hemen hemen umumi bir muhabbet ve şükrana mazhar oldu... Gerek sizi, gerek rüfekanızı bir muhabbet ihata ediyor. Bunun temâdisi ancak sizin elinizdedir. Millet pek çok zamandır kendisine hakikaten dost olacak halis insanlardan mahrum kaldığı için şu acıklı günlerde yardımına koşan insanları daima aynı fedakârlık, aynı feragat içinde görmek ister. Onları manevî bir kuvvet hâlinde hıfz ve takdis etmek ihtiyacındadır. Bu kuvvetin muhafaza edilebilmesi de ancak şahsi menafiin istihkarıyla mümkün olabilir itikadındayım. Hırs-ı cah nice samimiyetlerin ölmesine, netice, iyi emellerin yarı yolda kalmasına sebep olmuştur.

— Hırs-ı cahtan anlaşılan mânâ hükümette bir nezaret işgal etmekse onun için böyle şeyler yapmaya hacet yoktu. İstanbul'da oturup çalışmak o maksada vusul için daha kolaydı. Fakat millete hizmet etmek için en salim vasıtanın her türlü zahirî alâyişten vazgeçip ancak sine-i millette bulunmakla, manevî mükâfatı maddî mükâfata tercih etmekle kabil olacağını takdir edenlerdenim. Binaenaleyh hayatta muvaffak olmak için, millete hizmet etmek için yalnız nezaret mevkii tutmak icabedeceğini düşünmedim. Hırs-ı cah dedikleri bu ise bende ve arkadaşlarımda böyle bir şey yoktur. Bunu herkesin

alenen bilmesini isterim. Deruhte ettiğimiz vazife cok mukaddestir. Onun kutsiyetine bir takım ihtirasât-ı şahsiye ile halel getirildiğini hiçbir zaman arzu etmeyiz. Bizim istediğimiz şey bugüne kadar hakkından mahrum yaşatılan, mevcudiyeti ehemmiyete alınmayan milletin hayata, refaha müstehak bir kuvvet olduğunu hükümetimize ve hükümetlere anlatmaktadır. Bugün kâinat ictimaî inkılâbat geçirmektedir. Bu sahada ihraz olunan muvaffakiyyat, cebbarlara veya lâkaytlara teslim ettirilen haklı muharebe meydanlarındaki muzafferiyat kadar, hatta daha mühimdir. Ancak bu emniyeyi anlayan ve anladığını fiiliyatta da ispat eden hükümetler herhangi fırkaya mensup olurlarsa olsunlar milletin tevkir ve şâbâşına liyakat kesbederler. Bunu anlamayıp da milleti hâlâ kendi keyfine göre idare etmeye kalkışan kuvvetler artık birer belâdır. Belâ çekmeye de bu milletin artık tahammülü kalmamıştır. Millet, yapılan işlere bizzat murakabesini vazetmelidir. Hayata lâyık olduğunu âleme bu suretle ispat etmeli. Sonra âlemden de hakk-ı hayatım niyaz etmemeli, talep etmelidir.

Dünya , milletimizin hayatına ya hürmet edip onun vahdet ve istiklâlini tasdik edecektir, ya da son topraklarımızı son insanlarımızın kanıyla suladıktan sonra bütün bir milletin nâşı üstünde merdut hırs-ı istilâsını tatmin etmek mecburiyetinde kalacaktır. Bu türlü bir vahşete ise bugünkü insanların asabı artık tahammül edemez.

Milletin bu arzusunu anlayan rical-i hükûmetin vazifesi gayet vâzıhtır. Milletin emniyetini celp etmek samimiyetle bilâtereddüt çalışmak, bizi masa başında hesaplamaya çağıracak ecnebi ricaliyle milletin arzusunu açıktan açığa münakaşa etmektir.

Yemek vaktine kadar konuşulan şeylerin hulasası, işte budur. Bu adamın da siyasî cereyanlar arasında bugünkü istisnaî mevkiini kaybetmemesini çok temenni ettim. Öğleden sonra Amasya panayırında pehlivan güreşi vardı. Oraya davetliydik. Meydanda büyük bir kitle kendisini alkışladı. Bu teveccühten çok müteessirdi :

— Bak birader, böyle milletten nasıl ayrılırsın! Bu palas-paraların içinde perişan gördüğün insanlar yok mu? Onlarda öyle yürek, öyle cevher vardır ki, olmaz şey! Çanakkale'yi kurtaran bunlar.

Kafkas'ta Galiçya'da şurada burada aslan gibi çarpışan, mahrumiyete aldırmayan bunlardır. Şimdi bu adamcağızların seviyesini ictimaen yükseltmek herhangi bir hükümetçilik hırs-ı cahından daha iyi değil midir? Bu insanî mücadelelerin yanında siyasî mücadeleler bayağı kalır, değil mi ya? Siyasî cidallerin çoğu bî-sûddur. Fakat ictimaî mesai her vakit için müsmirdir. Bizim münevverler buna çalışmalı. Neden Anadolu'ya gelip uğraşmazlar. Neden milletle doğrudan doğruya temasta bulunmazlar. Memleketi gezmeli, milleti tanımalı, eksik nedir görüp göstermeli. Milleti sevmek böyledir. Yoksa lafla muhabbet fayda vermez, dedi.

O esnada pehlivanlar meydana çıkmıştı. Davul zurna bir yandan çalıyor, bir yandan da ihtiyar bir pehlivan, meydana çıkan gençlerin çıplak omuzlarına ellerini koymuş, bağıra bağıra dua okuyup onları salıveriyordu. İri vücutlu, yanık yüzlü pehlivanlar hindiler gibi kabara kabara, ağır ağır dolaşa dolaşa, sağa sola selâmlar vererek ellerini birbirine ve dizlerine vura vura kendilerini ve seyircileri kızıştırıyordu.

(Tasvir-i efkâr, nr. 2912, 25 Teşrini-sâni 1919)

III

Amasya, 25 Teşrinievvel 1336/1919

Dün akşam konuşamadık. Çünkü çok meşguldüler. Onlar için gün ekseriya üç ictimai ihtiva edebilir bir zaman mesafesi. İlk ictimaları kahvaltıyla öğle arası, ikincisi öğle ile akşam yemeği arası, üçüncüsü de yemekle yatak arası... Bu ictimalarda yığınlarla telgraf, rapor, mektup okunuyor. Herbirine bizzat cevaplar yazılıyordu. Müzakeresi lüzum görülen meseleler Sivas'taki Heyet-i temsiliye'ye havale ediliyor. Çok yoruluyorlar.

Bu sabah, odamda bulduğum Evliya Çelebi'yi biraz okudum. Zaten bu adam bu seyahatte bana vefakâr bir yoldaş oldu. Sözlerine pek güvenilmese bile o kadar tatlı şeyler söylüyor, o kadar tatlı anlatıyor ki onları doğrudan daha büyük bir alâka ile dinlememek mümkün değil. Türkler bir gün kendilerini unutsalar bile Evliya Çelebi'nin içinde yeni bir Türkiye türeyeceğine inanıyorum. İçime, milletimizin kökü bu seyyahın dağarcığında gibi geliyor. Bakınız Amasya'nın ziyaretgâhlarını anlatırken nelerden bahsetmiş : Mesela Yıldırım Bâyezid Han zamanı meşayihinden Amasyalı Şeyh Hazret-i Pîr İlyas ki Timur ile görüşerek Şirvan'a bile gitmiş, sonra yine vatanına dönüp orada ölmüş ve Amasya kurbunda Suadiye nam mürtefi bir âsitane-i âlide defnolunmuştur. Keramet sahibiymiş. "Ezcümle hîn-i irtihalinde gassal vücudunu guslederken teneşiri eğri kor, hemen aziz dest-i şerifleriyle teneşiri doğrulturlar." Sonra "Sultan-ı din sîmürg-ı Kaf yakinü'ş-şeyh Hazret-i Abdurrahman Hüsameddin"e dair kaydını okuyun : "Gümüşlüzâde" namıyla şöhre-i şehr olmuşlardır. Pîr İlyas hazret-

lerinin duhterzâdesidir, Cihan fakîri Şeyh Zekeriya-yı Halvetîden kimselerdir. Şeyh merhumdan sonra seccade-nişîn bu zat olmuştur. Birçok keşf ü keramâtı rivayet olunur. Hatta Murad-ı Sâni'nin üç şehzadesi bu azizin dest-i şeriflerini öpmeye varmışlar, ilk iki şehzade mübârek ellerini bûs ettikleri halde şehzâde Mehmed ayağına düşüp bûs-ı pâ ile himmet rica etmiş, Şeyh de boğazından rızasını çıkarıp gerden-i Mehmed'e sararak "Kostantiniye'de umûr-ı müslîmine hoşca hidmet eyle" buyurmuşlardır. Hikmet-i Hüdâ "yirmi yıl sonra Mehmed Han Fatih-i Kostantiniye olmuştur." Şüphe yok ki Evliya Çelebi bunları vaktin rivayetlerinden toplayıp yazdı. Şu itibarla halkın tarih itikadı bu sahifelerde tespit edildi. Bu işe her vakanüvisin bulamayacağı, zihniyet hakikatidir. Çelebi'nin feth-i Kostantiniye'ye dair yazdığı sahifeleri okuyanlar sanırlar ki İstanbul, topla, tüfekle, mızrakla ve pazu ile değil, ancak yetmiş seksen kadar sahib-i keramet evliya sultanlar eliyle alınmıştır, kimi horoz gibi ötmüş, kimi deryaya post salıp geçmiş, kimi tabutunu kendi taşıyıp, küreğini kendi çekerek kendi kendini mezara gömmüş. Mitoloji aramak için ilk devrelere kadar çıkan meraklılar Evliya Çelebi'nin sahifelerini karıştırırlarsa Osmanlı, Türk Müslüman maneviyetinin pek güzel ve pek faydalı efsanelerini bulacaktır.

Hele Ferhad için yazdığı parçaya mitolojinin nefis bir parçası gibi hayran oldum. "Buna Amalika'dan" derler, diyor. Lâkin Amasyalılar İslâm ile intikalini iddia ederler. Amasya'nın kıblesine havale kûh-ı bülendin zirvesinde medfundur. "Şirin öldü" diye Ferhad'a kendini öldürten cadı da Ferhad ile Şirin arasında medfundur. Garabet bunda ki Ferhad ile Şirin üzerinde ayrı ayrı iki gül bitip birbirine sarılırken bu cadı karının üstünde biten karaçalı dikenleri aralarına girip bunları birbirinden ayırır. "Acîb sırdır. Dünyevî, uhrevî mânî-i mülâkat olmuş mel'ûnedir."

Bütün bunları okuyor ve isimleri kitapta geçen ziyaretgâhları, mescitleri, hanhâhları, kervansarayları düşünerek pencereden bakıyordum. Bu sabah Amasya'nın üstünde şeh-

re tuhaf bir yarı bulanıklık veren sis vardı da bunca sergüzeşt görüp geçirmiş belde o kıraat kuvvetiyle zihinde canlanan bir hayâl gibi görünüyordu. "Ters akar" çayını güneş bir yalın kılıç gibi parlatmış. Yeşilırmağ'ı da, beyaz evleri aksettirmeyecek kadar bir donukluk kaplamıştı. İri çarkların uzak çağıltısı denizi özletiyordu.

Bugün ne olursa olsun şehirde bir cevelân yapmak istedim. Çıktım. Baktım Paşa, bahçede Rauf Bey'le Bekir Sami Bey'in arasında, üçü de ağır ağır dolaşıyorlar ve konuşuyorlar. Bu iri cüsseli iki adamın yanında Paşa küçük ve zayıf gözüküyor. Beni görünce yanlarına davet ettiler.

Bu sabah müsait vakitleri olduğunu söylediler. Bundan mülakat için istifade edip edemeyeceğimi sordum. Paşa refiklerinden izin aldı, içeriye girdik.

— İhtimal zât-ı âlinizi fazla meşgul ediyorum. Fakat deruhte ettiğim vazife, meslek ve tarih itibarıyla beni daha bazı şeyler öğrenmeye sevkediyor onun için...

— Sorunuz.... Anlatmak ve anlaşmak daima lâzımdır. Değil mi ya? dedi.

Dedim ki :

— Anadolu'nun hayli yerlerinden geçtik.... İşlenmemişti. Yolları, köyleri haraptı... Çuval giyen kadınlar gördük ki kıyafetlerinde cinslerinin zerafetinden eser yoktu. Belinden aşağısı çıplak, şiş karınlı sıska çocuklar gördük. Havuç sapları kemiriyorlardı! Peştemal eskilerine sarınmış kız çocukları sabah ayazlarında titreşiyordu. Bu maddî ve manevî sefalet idaresizlikten, usul bilmemekten, bakımsızlıktan ileri geldi. Hiç şüphe yok... Bunları azaltmak, toprağımızın menbalarından istifade etmek için gayet büyük bir servete, usule müstenit sebatkâr bir sa'ye muhtacız... Peki haricî bir kuvvet bize yardım etmezse kendimizi bu girdaptan nasıl çıkarabileceğiz? Zaten kendi kendimize bu hâli bulduk. Bundan sonra da kendi kendimize kalırsak ne olacağız? Bilhassa maddî ve manevî sefaletleri büsbütün arttırmış uzun bir harp yorgunluğundan ve bozgunluğundan sonra...

— Hakkımız var... Kongrenin beyannamesini okudunuz mu?

— Evet!

— Bir defa daha tekrar edelim ki size iyice izah edebileyim. İstiklâlden ne murat ettiğimizi anlatayım. Yedinci maddeyi okuduk : "Milletimizin insanî, asrî gayretleri tebcil ve fennî, sınaî, ve iktisadî hâl ve ihtiyacatımızı takdir eder. Binaenaleyh devlet ve milletimizin dahilî ve haricî istiklâli ve vatanımızın tamamiyeti mahfuz kalmak şartıyla altıncı maddede musarrah hudut dahilinde milliyet esaslarına rialetkâr ve memleketimize karşı istilâ emeli beslemeyen herhangi devletin fennî, sınaî, iktisadî muâvenetini memnuniyetle karşılarız. Ve bu şerait-i âdile ve insaniyeyi muhtevi bir sulhun da acilen takarruru selâmet-i beşer ve sükûn-ı âlem namına ahz-ı âmâl-i milliyemizdir."

Görüyorsunuz ki bu cihet de kongrece nazar-ı dikkate alınmıştır. Yalnız milletin tasavvur ettiği muavenet, şurâ-yı saltanatta birkaç kişinin "şimdilik idaremizi herhangi bir ecnebiye teslim edip, onun himayesine girmemiz lâzımdır" demesi kabilinden değildir. Altı yüz sene efendi yaşamışız tarihimizin her sahifesini.

Yoksa mâlî, sınaî, ictimaî birçok eksiğimiz olduğunu kim inkâr eder? Fakat bu eksikliği izale etmek için de dipdiri bir milleti ortadan kaldırmak mı icabeder? Mağlubiyetimizin pahasını çok ağır ödedik. Elimizden karyeler, vilayetler değil, ülkeler alındı. Fakat son lokmasını da ağzından kapmak için bir milletin hayatına kıymak canice bir harekettir. Öldürülen bir adamınsa, kendisini son nefesine kadar cesaretle, mertlikle müdafa etmesi tabiî ve zaruridir. Bu sözlerim, yeniden o mücadeleye gireceğiz ve girmek istiyoruz mânâsını tazammun etmez. Değil mi?

Böyle bir emel besleyen yok ve buna şimdilik lüzum da yok, ihtiyaç da... Aculâne hareketlerin netayic-i mazûresi meydanda dururken böyle ağır kararlara teşebbüs edilemez. Bilâ-

kis seri ve âdilâne bir sulha müştakız. Milletimiz bugüne kadar çok metaibe ve çok haksızlığa maruz kalmıştır. Binaenaleyh devamlı bir sulhu ez-cân ü dil temenni ederiz.

Ancak tehlikenin boğaza sarıldığı yerde mücadele kendiliğinden doğuyor : İzmit'te mücadeleyi kim açtı? Oraya haksızca hücum eden Yunanîlerin zulmü değil mi? Yoksa durup dururken zavallı halkın, bilhassa medit bir musaraa devrinden sonra silah patlatmaya istekleri mevcut değildi. Canına kıyılan bir millet herşeyi gözüne alır... kongrenin maksadı millî teşkilâtı yapıp makul ve meşru haklarını âleme, dinletmek, hududunu ve hayatını kurtarabilmektir. Toplu bir milleti istilâ etmek darmadağınık bir milleti istilâ etmek gibi kolay değildir.

Tabiîdir ki hariçten gelecek sermayeye, irşada, usûl-î sa' ye ihtiyacımız vardır. Fakat bu; hududumuza, istiklâlimize nihayet verecek bir siyaset tarzı demek olamaz. Bize muavenet edecek insaniyet kâr menbalara biz de taahhüdât-ı mukabele ile vahdetimiz ve istiklâlimiz dahilinde samimiyetle merbut oluruz. Arzuya ve meşruiyete müstenit bir mukarenet de hem daha müsbit ve hem daha payidar!.. Zira bu türlü tarz-ı tesviye milletimizin haysiyetini ve istiklâlini rahnedar etmez.

Teşkilât-ı millîye hakkında da malumat almak istiyordum. Fakat yerlilerden birkaç eşraf kendisini ziyarete geldi. Ben de sualimi başka bir zamana bırakmaya mecbur oldum.

(Tasvir-i efkâr, nr. 2916, 29 Teşrinisâni 1919)

KARACAHİSAR

Eski vak'aları yenik, küf kokulu, muşambalaşmış sahifelerden, biraz güçlük çekerek okumak, -bilmem dikkat etmiş misinizdir- tarih zevkini insana daha ayrı tahassüsler ve lezzetler içinde duyurur... Onun gibi bazı mevkilere yaraşan havalar da var ki o yerlere tarihin uzaklığını ve silikliğini iade ediyor.

Ne iyi ki Karacahisar'ı ziyaretimiz böyle günlerden birine tesadüf etti. Kirli ve eski bir semanın altında, dik ve çıplak bir bayır eteğine yaslı, o beyaz köy söğütleri loş, güneşsiz ovaya karşı sırf havadan ve mevsimden gelen gizli bir kudretle kadimleşmiş görünüyordu.

En büyük nehirler bile nihayet arşın kalınlığında bir kaynaktan türermiş.... Tarihte ve haritada vüsati ender görülmüş bir imparatorluğun da bu köyden zuhur ettiğini düşünmek kalbe ne tatlı bir çarpıntı veriyordu...

Karacahisar! Ruhu ve bileği kavi insanların ilk uğrağı, büyük Türk ümidinin gürbüzleştiği nihayeti gelmez cenklerle akınlar için ilk hazırlıkların görüldüğü, uzun bir şan yolculuğunun azimet merhalesi!

Ben son günlerin çocukları gibi, inhizam ve nekbetle dolu bir avdetin bütün daüssılaları ruhumu yakarak, şu Anadolu yollarından biraz derman, biraz teselli istemeye uğradım...

İlk Alplerin, alınacak iklimlerin sıcak hırsıyla parlayan gözleri, Selçukî inkırazını görerek buralarda yarı bulanmıştı!... Fakat Osman, ki devletin azameti ruhuna ezelden ve gaybdan bu havalide malum oldu! Bu manzarayı torunlarının kendi ülkesinde göreceğine inanır mıydı?

Babasının Söğüt'ten, Domaniç'ten şu birkaç saat ötedeki Eskişehir zaviyesine gelirken at sırtında Mal Hatun için, -tarihimizin ilk anası için- duyduğu aşk heyecanlarını, Orhan, bu Karacahisar bağlarında baskından kaçırdığı Nilüferle- ilk gelinimizle- tekrar etti!...

Şimdi nemli duran şu sessiz ve bezgin topraklarda bir vakitler ne şenlikler oldu!...

Konya sultanından murahhas Karaca Balaban çavuşun yolunu burada nasıl gözledilerdi, kim bilir!... İkindi üstü tuğ, tabl, alem ve nefîr alınınca buralar, kim bilir, ne neş'elerle çalkandı!... İslâm havası o gün ne debdebeyle vuruldu!... Emanet menşurunu dinleyenlerin yürekleri nasıl çarptı? O cuma namazını nasıl bir imanla kıldılar!... O namazdan evvel Orhan Gazi'yi gazaba getiren küçük vak'a hatırıma geldi. Elimdeki Aşık Paşazâde tarihini tekrar okudum. "Dursun Fakih dedikleri "aziz" Osman Gazi'nin kaymatası Edebali'yle hutbe için görüşüyordu. Söz tamam olmadan Osman Gazi geldi, sordu. Muradların bildi. Osman Gazi : "Her ne kim size gerekir onu edin!" dedi. Dursun Fakih : "Hânım, Sultandan izin gerektir!" dedi. Osman Gazi : "Bu şehri hod kendi kılıcımla aldım. Sultanın bunda na dahli var ki ondan izin alam. Ona sultanlık veren Allah bana dahi hanlık verdi. Eğer minneti bu sancaksa ben hod kendi sancağıyla götürüp uğraştım ve eğer eydürse kim ben âl-i Selçuk'um derse, ben hod Gökalp nesliyim. Eğer bu vilâyete ben onlardan öndin geldim, derse Süleyman Şah onlardan hod öndin geldi!" dedi ve ol kavim dahi razı oldu. Kadılığı ve hatipliği Dursun Fakih'e verdi."

Şu küçük beyaz mescidi de Karacahisar gibi baştan Sultan Hamid'in kurdurduğunu biliyordum. Fakat olsun, yine pencerelerinden içeri, hep o günkü ibadeti burası görmüş gibi bakıyor, sanıyordum ki bu iptidaî, boyalı tahta minber Dursun Fakih'in çıktığı minber, bu mihrap Dursun Fakih'e iktida edenlerin el kavuşturup huzûr-i İlâhî'ye durduğu mihraptır... Sanıyorum ki hepsinin alnı şu yerlerdeki basit seccadelere geldi!... Zira tarih buralarda hakikati o kadar aşıyor ki... İnsanın

canı konuşmak bile istemiyordu. İçiniz konuşuyor, coşuyor, seviniyor, üzülüyordu. Siz yalnız onu dinlemeliydiniz...

Bu köyde şimdiki insanlar bile tarihi bozmuyor. Gerçi Osman gitmiş, Hisar dağılmış, fakat aşiretiyle birlikte buraya konan Karakeçililer hâlâ oturuyorlar!.. Sanki Allah, varlığımızı ve kökümüzü unutmayalım diye ilk günlerden beri şu bir avuç Türk neslini hâlâ şurada barındırıyor!..

Reislerini gördük. Yüzü Osman Gazi'ye o kadar benziyor ki şaşardınız!.. Vakarının içindeki iltifatı, basitliğinin içindeki cömert ve temiz zekâsı imrenilecek şeydi. Türkçeye can getiren bir de mert ve asil sesi vardı. Bu adamı kitapta bir tarif okur gibi görüyordum... Kendinden eski zamandan o kadar çok şey kalmış!...

Bizi kulübesine davet etti. Seccadelere bağdaş kurduk. Kendi de diz üstü oturdu. Kollarını kabartarak ellerini dizlerine koydu... Hareketlerinde bile hâlâ cetleri yaşıyordu.

— Size bağlardan üzüm kesiversinler! dedi.

Üzümler yendi. Tarihten hoş sohbetler açıldı.

— An'anelerinizi muhafaza ediyor musunuz? diye sordum.

— Var bir kitap a! Hamid gününde yazıvirmişler. O biraz birşeyler söyler! dedi. Geniş abani sarıklı başını hafifçe gülümseyerek salladı.

— Sen bir uygunlu günde gelsendi, sana bir cirit seyrettirivirirdim! Dedelerden kalma türkülerimiz vardır. Madem meraklısın, dur sana onlardan bir iki okuyuvireyim! dedi.

Basit fakat çok dokunaklı bir nağmeyle tarihimizin başlangıcını ve aşiretinin yiğitlerini zikretti. Işık iyi vursun diye eski defteri pencere kenarında tutmuş, ayakta, Eskişehir ovasına doğru şöyle söylüyordu.

Özbek diyarından geldik beri,
Çok şükür zaptettik bu yeri.
Kırdık, geçirdik nice tekfurları
Çok şükür şan ve şöhret kazandı iliklerimiz

Horasan'dan geldik beri,
Fırat'ta bıraktık bir eri,
Bunu (ırak) belleyip çoğu döndü geri,
Kahramanlarımız var olsun daha geldik ileri

Kumandan oldu Karacahisar'a Orhan,
Eskişehir'e Uygur, Domaniç'e Turgut
Sevin gönlüm sevin, şen olsun dünya

Karakeçilerimiz gördü işi
Çoğu erkek; birazı dişi
Çok şükür mevlâm nasip etti bu işi
Sevin gönlüm sevin, şen olsun dünya

Eski Karacahisar gibi, şüphesiz, bu şarkı da mısralarının söylendiği günden beri şeklinden birşeyler kaybetmiş... Okuması yazması kıt nesillerden nesillere geçe geçe ölçüleri, kelimeleri, aşınmış... Fakat bu bile insanın gözlerini yaşartmaya kâfiydi. Kendi de coştu...

— Şu koca padişahlığı bir avuç adam kurdu. Bu sefer milyonla kalabalık bir millet bir olup kurtaramazsa hepimize yazıklar olsun be! dedi.

Bu sözler şu ocağı isli, tavanı basık loş odada Osman Gazi'nin itabı gibi dokunaklı idi.

— Sana bir de bizim aşiretin âşık türkülerinden çağırıvireyim mi? diye sordu.

Yine aynı eda ile başladı :

Sabah yeli her yellerin başısın;
Âşıktan âşığa mektup taşırsın.
Açıver gerdanı üşüsün

Gerdanda say benleri sabah yeli
Onu bir tenhaya at sabah yeli

Sabah olup sam yelleri esmeden
Ulu kuşlar yuvasından uçmadan
Telli horoz salâ verip ötmeden
Şakı bülbül gibi uyar yarimi!

Hava bulutlanıp yağmur yağma mı?
Güller tazelenip boynun eğme me?
Yiğit anasından doğup ölme mi?
Korkmam ölümden er geç yolumuzdur.

Öğlenin yerinde ay ile ülker;
Sevdiğimi görünce yüreğim kalkar,
Bazı yiğitler ölümden korkar.
Korkmam ölümden er geç yolumuzdur.

Atı gören atı göre göre atlanır,
Koç yiğitler çilelere katlanır,
Yiğit gölgesinde yiğit saklanır,
Korkmam ölümden er geç yolumuzdur.

Bu cana yakın şarkılardan hepsini dinlesek güneş bir battığı yere bir defa daha varırdı. Dönmek için'izin istedik.

— Bir çorba bari içeydin! diye canı sıkıldı.

*
**

Gökyüzü bugün bütün morarmıştı. Karacahisar surunun tepedeki son kısmına şimşekler -sürünecek gibi yakın- çakıyordu.

Başları sarıklı, bacakları poturlu çocuklar ovadan sürüleri döndürüyorlardı. Birbirlerini Sungur, Osman, Samsa, Mürsel gibi isimlerle çağırdıklarını duydum.

Mandalar, köy civarındaki harmanların saman tümseklerine sokulmuşlar, ağızlarına kadar yemeni örtülü aşiret kadınları çuvallara buğday bastırıyordu. Yâ Rabbi, bu yerlerde mazi ne kadar zinde!... Sanki bunlar Osman Gazi'nin kadın kıyafetine soktuğu yiğitlerdi. Yükledikleri arabalarla sanki biraz-

dan Bilecik'e, Çakırpınar'a doğru gidecekler. Hisar'ı da, düğün meydanını da allak bullak edeceklerdir.

Heyhat! Ebediyetten yağmurlu, şimşekli bir gece daha, tıpkı mevsimin çürük yaprakları gibi kopup yedi asırlık hakikati biraz daha örttü.

(Tasvir-i efkâr, nr. 2935, 22 Kânunievvel 1919)

YAKUP KADRİ BEY'LE MÜLAKAT

Gönül ikliminin türlü haletlerini bize rikkatle, melâlle açan güzide nasir birkaç akşamdır bizde... Bizse Ankara'ya uzaktan, yüksekten bakan sayfiye yamaçlarından birinin bir kulübesindeyiz!.. Sakarya günlerinin tarifsiz üzüntülerini bir arada geçirdikti. Dün gece de muzaffer beldenin meşaleli, muzıkalı şenliğini gurbet inzivasının bağrından yan yana seyrettik. Şu zaferde doğrudan doğruya kana,sinire şırınga gibi tesir eden bir uzvî sır var... Nice zamandır yabancısı kaldığımız bir inşirah duyuyoruz ki vücutlarımıza, ruhlarımıza ağır ağır avdet etmekte... Sanki imtihanlarını bitirmiş, çocuklarız... Henüz sıcak ve parlak duran hazan dağlarında bugün öyle rahat ve geniş gezindik ki... Misafirim bu Anadolu tepelerinde tıpkı Saint - Maurice'deki kıyafetiyle bir seyyah gibi dolaşıyor. Botu, kara İngiliz kilotunun altında spor çorapları ve elinde kalın bir baston!

Nahif vücudunun üstünde bir mücessem küre gibi duran başı ve siyah kaşlarının siperi altında iri iri parlayan koyu kestane gözleriyle bu adam bence zaten bir ezeli seyyahtır. Eskiden beri böyle ara sıra İstanbul'dan kaybolurdu. Sonra başka beldelerden onu payitahta yeni bir eserle dönmüş görürdük. Bir Serencam'ı Mısır'dan, Baskın'la Şapka'yı Manisa'dan getirdi. Fakat gariptir ki Anadolu'dan payitahta bu garpvari, Maupassantkâri şekil ve tasvir hikâyeleriyle girdi ve garptan, İsviçre'den Sinan Paşakâri bir tazarru ve tasavvuf sanatı ile döndü. Şimdi de bu cidal, be cefa ve ümit diyarında seyyahtır. Bir müddet aramızda görünüyor. Dimağın kovanına millî bah-

çeden usareler biriktiriyor. Ve İstanbul'a yeni bir çeşni götürecektir.

*
**

Bugün kendisiyle gezinirken sözlerini dinledikçe yanımda bir sihirli inbik var sanıyordum. Tabiat ve ruh onun içinden süzülüp de tekrar bana verilince müskir bir meşrup oluveriyordu. Zira bu inbiğin ivicaci helezonları içinde Homeros'la Horatius, Virgil ve Seneque, Petrarque ile Dante Alighier, Tevrat ile Mevlit, Charles Baudelaire ile Henri de Régnier, Meterling ile Anatole France, İbsen'le Gorki, ilâhiler ve nefesler var... Onun için Yakup Kadri Bey'in tahassüsleri bu kadar terbiyeli ve derin...

İnkâr edilebilir mi ki **Erenlerin bağı**'ndan beri edebiyatımıza Yakubi bir görüş, bir duyuş sinmiştir. Ve Serencâm'ın Yakup'undan bugünkü Yakup'a varan sanat tekâmülünü hangimiz Régnier'in şu kıtasından daha iyi anlamaya kadiriz :

"Rikkatimi yalnız çiçekler uyandırdı ve sana isimlerini sorardım, fakat kudretlerini, hassalarını, aşk verici kabiliyetlerini, sırlarını bilmezdim : Zira onların kuvvetlerini de, nasıl kullanacaklarını da şimdi biliyorum. Ve onlarla öyle şifalı, öyle ustalıklı, o kadar sert ve esrarlı bir sihirkâr içki tertip edebilirdim ki kanı daha kırmızı ve gözleri daha parlak yapar."

*
**

Yeşil vahdetine renklerin inhilâli üşüşmeye başlamış bir ağacın altında kendisine bu kıtayı okudum. Serencam'da dikkatinizi şekiller ve kokular uyandırmıştı. ' **Erenlerin** Bağı'nda karilerinle kanlarını kızartan ve gözlerini parlatan bir iksir çıkardınız," dedim. Ve kaç zamandır sırf muharebe kaygılarına münhüsır kalan sahifeleriniz böylece bir sanat teneffüsüne inkılâp ediverdi. İstanbul'daki arkadaşları, eserlerini ve dedikodularını andık. Muhatabımız edebiyatımız hakkındaki düşüncelerini öğrenmek için bu müsterih ve neş'eli anı bir fırsat

bildim ve kendisine **Diyorlar** ki'nin suallerini hatırlattım. Bu sualler malum olduğu üzere edebiyatımızın dört devresine dairdi.

Yakup Kadri Bey dedi ki :

— Ben edebiyatımızın eski edebiyat, Tanzimat, Servet-i fünun, Millî Edebiyat gibi dörde taksimini gayet suni bir tasnif buluyorum. Bence edebiyatımız ancak iki devreye ayrılabilir : Biri eski devir öteki de Tanzimat devri!.. Eski edebiyat herkesin söylediği gibi Arap ve Acem edebiyatının nüfuzu altında idi. Ve ruhunu o edebiyatın an'anesinden alıyordu.

Bir de Tanzimat'tan sonra başlayan edebiyat var ki umumiyetle garptan mülhem oluyor... değil mi?

Ve bastonuyla, ilk kuru yaprakları kurcalayarak : "İşte o edebiyatın malum âmilleri var... Şinasi'ler, Nâmık Kemal'ler, Hâmid Beyler ilh... Tanzimat edebiyatı şekilde ufak tefek tenevvularla bugünkü hâline giriyor...

Yani bugünkü edebiyat Şinasi'ler, Kemal'lerle başlayan tarzın birçok istihalelerden geçmiş mütekâmil bir şeklidir. Binaenaleyh şunda ısrar ediyorum ki Servet-i fünûn edebiyatı diye başlı başına ayrı bir edebiyat yoktur. Bu edebiyat olsa olsa Tanzimat edebiyatı dediğimiz tarzın azmanıdır. Bunun içindir ki Hâmid'den sonra Fikret'in, Nâmık Kemal'den sonra Süleyman Nazif'in ve Recâizâde Ekrem'den sonra Cenab Şahabeddin'in niçin ve ne söylemeye geldiklerine hayret edilir" dedi ve gülümseyerek sözüne şöyle devam etti :

— Bu hususta benden ziyade selâhiyettar bazı kimseler diyorlar ki Fikret eski nazmı eğdi, büktü, genişletti, yumuşattı, ona bugünkü elâstikiyetini verdi. Lâkin bu işe evvela Hâmid Bey'in başladığını unutmamalıdır. Fikret mânâyı ve hamuru Hâmid'in ellerinden hazır buldu. Bittabi ona kendi şahsiyetinden birçok şey ilâve etti. Bu şahsiyet de şüphe yok ki harikulâde idi. Fikret öldükten sonra hilekâr mirasçılar gibi onun bütün Edebiyat-ı cedideye bıraktığı şan ve şeref kırıntılarını paylaşamayan adamlar, ellerinde birtakım sahte veraset-

namelerle bir kâr iddia ediyorlardı. Bir defa zafer, biraz evvel de söylediğimiz gibi Edebiyat-ı cedidenin bütün şan ve şerefi Fikret'in şahsiyeti idi. Ve bu şahsiyet de ne meşru ne gayr-i meşru bir surette istirkâb edilemez. O kendine mahsustu ve kendine mahsus kalacaktır.

— Fakat artık, Cenab Şahabeddin Bey de edebiyata hiçbir şey getirmedi mi?

— Evet Türk edebiyatına bir nevi alafranga şehvanilik getirdi. Perçemli, uzun saçlı şairlerin biri Cenab Şahabeddin Bey'dir. Frenk edebiyatında ne kadar mezdut ve gülünç şeyler varsa, züppelik, reybilik ve bir nevi sırıtkanlık hep bu adamın eliyle edebiyatımıza girmiş bulunuyor. Cenab Şahabeddin Bey garp edebiyatıyla şark edebiyatı arasında işte bu acayip vasıtadır. Bir muharriri veya bir şairi bir çerçeve içinde tasnif edebilmek için o muharririn muayyen bir şahsiyeti olmak lâzım gelir. Nitekim bazı şairler ve muharrirler vardır ki ne Cenab Şahabeddin Bey gibi "cümle-perdazır"lar ne de Süleyman Nazif gibi "teatral"dırlar. Fakat muayyen bir meslekleri, muayyen bir şahsiyetleri vardır. Bu gibiler için "şöyle idiler, böyle idiler" denilebilir. Fakat on sene zarfında "transformatör"ler gibi karşımıza bin şekil ve kıyafette çıkan bu iki adamın yeri edebiyattan ziyade sahne olmak lâzım gelir. "Transformatör"ler ise sahnenin sanayi-i nefise kısmına mensup telâkki edilmezler. Bir nevi hokkabaz veya gözbağcısı addolunurlar. Ancak siz bana sorabilirsiniz ki bu iki marifetli adamdan hangisi kendi "zanaatında" daha ziyade maharetlidir. Bu hususta tereddüde düşmemek kabil değildir. Bunlar inkılâbın iptidasında bize beli tabancalı fedailer arasmda nara atarken, aynı devrin ortalarına doğru Enderunî zihniyetin iki şaşaadar müncisi oluverdiler. Henüz bu hallerine alışmamıza vakit bırakmadan baktık ki bazı amirlerin koydukları sun'î bir ilim ve fikir âlemine memur olmuşlar. Cenab Şahabeddin Bey burada bir nevi asrîlik yapıyorum diye sınaî Avrupa'nın ne kadar camelot eşyası varsa bize pahalıya sattı. Yani bir nevi fikrî ihtikâr yaptı. Mesela bu asırda en yüksek ilim adamları-

nın ve muhitlerinin inandığı idealizm, feminizm, antimilitarizm filân gibi insanları şimdiki yarı behimi halden hakiki insaniyete çıkaracak kuvvetli fikir cereyanlarının önüne geçmek istemekle kuvvetini denemeye ve göstermeye özendi. Ve kendisine hiç yakışmayan bir nevi soğuk istihza tavrıyla güleyim, güldüreyim derken gülünç oldu. "Bütün ef'âl-i beşeriye, kanun-ı menâfie tabidir, lehv ü lu'be, zühd ve ibadete varıncaya kadar... Ucunda vad-i firdevs olmasa kim nafile namaz kılardı" diyen bir adamdan insanlık, din ve memleket namına ne hayır umulur!..

Oturduğumuz kayadan kalktık. Zira ince bir serinlik çıkmıştı. Yolda Yakup Kadri Bey sözlerine şöyle devam etti :

— Aynı adam Harb-i umumî esnasında bir nevi seyyar gazetecilik yapmaya başladı. Fakat gittiği yerlerden ziyade kendisini oraya gönderenleri gördü. Meşhur Suriye seyahatnâmesi ki baştan aşağıya Cemal Paşa'nın kasaidiyle doludur, İddiamıza güzel bir nümunedir. Bazıları iddia ediyorlar ki Avrupa'yı Suriye'den daha iyi gördü. Fakat bu işin iç yüzünü de Jules Hereau'nun Almanya seyahatnamelerini okuyanlar bilir. Cenab şahabeddin Bey şiire alafranga bir şehvaniyet getirdi. Fakat gazete muhabirliğine kendisinden öyle bir şey bile sokamadı ve nihayet bir hayli taklaktan sonra Ali Kemal Bey'in açtığı sirke bir nevi şu'bedebâz yazıldı. Şimdi orada sirk sahibi hünerbazı taklit ve tekrarla meşguldur.

Mamafih garip değil midir ki, hatta edebiyat sahasında bile, siyasiyat sahasında olduğu gibi birbirine muarız bu iki adam, Ali Kemal Bey ile Cenab Şahabeddin Bey nasıl oldu da son senelerde her iki sahada da bu derece içli dışlı oldular!... diye sordum.

Odamın rafındaki kitaplar arasından bir Diyorlar ki çektim. Ali Kemal Bey'in Cenab Şahabeddin Bey, Süleyman Nazif beylere dair yazdığı şu satırları okudum :

"Hâlâ bile Cenab Şahabeddin Bey, Süleyman Nazif bu edebiyatın pek parlak mümessilleri değil midirler? Geçenler-

de Sabah'ın safha-ı ikbalini günlerce karartan Suriye Mektupları ne idi. Fikir, irfan, hakikat, samimiyet namına bir nuhbeyi bile ihtiva ediyor muydu? İki satırda bir velinimeti maiyetine, maiyetiyle yemek yeyişine varıncaya kadar atrâ ile methetmek, sonra gezdiği, dolaştığı yerlere dair mekteb-i idadi kitaplarında bol boluna bulduğumuz malumat-ı cüz'iyeyi telleyerek pullayarak yeniden, karilere sunmak, nihayet makamat-ı Harirî gibi o müzeyyen fakat samimiyetten muarra ruhsuz üslûbun imâlarına, nakışlarına son derece ihtimam göstermek!.. İşte bütün tarihiyle, mazi ve haliyle hatta istikbaliyle, edebiyat ve siyasetiyle Suriye tarif olundu gitti!.."

Ve yüzüne baktım, Yakup Kadri Bey gülümseyerek : "-Adam sende... Ali Kemal Bey bu!..." dedi.

Dedim ki :

— Ne ise, bu bir istidrattır. Yalnız Peyâm-ı Sabah'ı bir sirke benzettinizdi, bunun ne kadar doğru olduğunu bilmiyorum, fakat orada edebi şöhreti itiraz kabul etmez bir genç üstat daha var.

İki kahve yudumu arasında muhatabım :

— Ha şu bizim Refik mi? dedi. (Yüzü mahzunlaştı) Zavallı çocuk... Kendisi, biliyorsunuz çok sevdiğim arkadaşlardandır. Hatta bir zamanlar beni ona, onu bana benzetenler bile vardı, hatta Halide Edip Hanım onunla benim aramızda muvazi bir mukayese bile yapmıştı!

— Evet hatırımda!... Sizin sanatınızı derunî hayatın musavveri olarak tarif etmişti. Refik Halid Bey'in sanatını da zahirî âlemin musavveri diye göstermişti.

— Evet, zevahir - peresttir. Daha doğrusu zevahir - perest oldu. Benim bildiğim adam hiç öyle değildi. Belki herkes kendisinde bu hassayı tevehhüm ettiği içindir ki bu hale girdi. Muhit gibi münekkitlerin de üdeba üzerinde fena tesirleri oluyor. Belki Refik Halid'e hayatın iç yüzünü tasvir ediyorsun diyeydiler deruni âleme çevirirdi. Çünkü pek yakından bildiğim ruhunun samimi hareketleri onu böyle bir âleme doğru sürükle-

mesi lâzım gelirdi. Ve o vakit Refik Halid'in **Memleket Hikâyeleri** Anadolu'nun iç yüzünü ve **İstanbul'un iç yüzü** de İstanbul'un bir kısım dış yüzünü anlatmış olurdu. Ve böyle olsaydı, daha iyi olurdu! Bununla beraber Refik Halid hayatın dış yüzünü tasvir edeyim derken mütemadiyen kendi iç yüzünü tasvir ediyor. Refik Halid'in iç yüzü ise biçimsiz, dar bir hazır veya iğreti esvap giymiş bir adamın rahatsızlığı ve sıkıntısı ile doludur. Bir türlü kendine göre hayata vasıl olamayan bu adam gitgide hayatın düşmanı kesilmiştir. Bütün yüksek ve güzel şeyleri adi ve çirkin görüyor. En biçimli, en levent insanları eğri büğrü zannediyor. Onun içindir ki **Memleket Hikâyeleri**'nde Anadolu'nun yalnız fena taraflarını gördü ve karikatürünü yaptı. Gerek tabiat ve gerek cemiyet itibarıyla bu mübarek ülkenin ne mânâ ifade ettiğini anlayamadı. Burasını Beyoğlu'nu özleyen fena iştihah küçük memurların, Rum fahişelerin, sarhoşların, ahmakların yatağı zannetti. Bu kitapta **Şeftali Bahçeleri** bir sarhoşun, **Yatık Emine** bir fahişenin, **Sarı Bal** bir imimhanenin hikâyesidir. Anadolu'daki hayatın belki binde bir kısmını teşkil edemeyecek sefahatı üzerinde bu kadar ısrar bir dar görüş değil de nedir? Hakiki hayatın musavviri "realist" bir hikâyeci telâkki edilen Refik Halid'in bu hikâyelerinde yedi şehit anası Anadolu kadınları, on iki yaşında on iki nüfuslu aile geçindiren Anadolu çocukları, asırlardan beri serhatlerde bizim İstanbul'daki rahatımız için dövüşen yarı dev, yarı veli delikanlılar, vücutları birçok yaralarla delik deşik olmuş ihtiyarlar nerede? Ezan sadasıyla uyanıp, ezan sadasıyla uyuyan yeşil türbeli hülya ve iman menbaı köyler nerede? Issızlığın ve çoraklığın destanî bir şiir haline girdiği yaylalar nerede? Refik Halid acaba bunları neden görememiş? Hiç şüphesiz, dediğim gibi o iğreti esvabın verdiği *sıkıntı* yüzünden!... Saint - Beuve daima şerri terennüm eden Charles Baudelaire'in mecmua-i eş'ârına yazdığı bir takrizinde şâire hitaben der ki :

"Ah çocuğum, size ne kadar acıyorum, hudutsuz olan hayatı o cehennemi varlığınızda ne kadar daraltmışsınız! Eğer bir yaşta iki akran olsaydık sizi benimle beraber deniz

de Sabah'ın safha-ı ikbalini günlerce karartan Suriye Mektupları ne idi. Fikir, irfan, hakikat, samimiyet namına bir nuhbeyi bile ihtiva ediyor muydu? İki satırda bir velinimeti maiyetine, maiyetiyle yemek yeyişine varıncaya kadar atrâ ile methetmek, sonra gezdiği, dolaştığı yerlere dair mekteb-i idadi kitaplarında bol boluna bulduğumuz malumat-ı cüz'iyeyi telleyerek pullayarak yeniden, karilere sunmak, nihayet makamat-ı Harirî gibi o müzeyyen fakat samimiyetten muarra ruhsuz üslûbun imâlarına, nakışlarına son derece ihtimam göstermek!.. İşte bütün tarihiyle, mazi ve haliyle hatta istikbaliyle, edebiyat ve siyasetiyle Suriye tarif olundu gitti!.."

Ve yüzüne baktım, Yakup Kadri Bey gülümseyerek : "-Adam sende... Ali Kemal Bey bu!..." dedi.

Dedim ki :

— Ne ise, bu bir istidrattır. Yalnız Peyâm-ı Sabah'ı bir sirke benzettinizdi, bunun ne kadar doğru olduğunu bilmiyorum, fakat orada edebi şöhreti itiraz kabul etmez bir genç üstat daha var.

İki kahve yudumu arasında muhatabım :

— Ha şu bizim Refik mi? dedi. (Yüzü mahzunlaştı) Zavallı çocuk... Kendisi, biliyorsunuz çok sevdiğim arkadaşlardandır. Hatta bir zamanlar beni ona, onu bana benzetenler bile vardı, hatta Halide Edip Hanım onunla benim aramızda muvazi bir mukayese bile yapmıştı!

— Evet hatırımda!... Sizin sanatınızı derunî hayatın musavveri olarak tarif etmişti. Refik Halid Bey'in sanatını da zahirî âlemin musavveri diye göstermişti.

— Evet, zevahir - peresttir. Daha doğrusu zevahir - perest oldu. Benim bildiğim adam hiç öyle değildi. Belki herkes kendisinde bu hassayı tevehhüm ettiği içindir ki bu hale girdi. Muhit gibi münekkitlerin de üdeba üzerinde fena tesirleri oluyor. Belki Refik Halid'e hayatın iç yüzünü tasvir ediyorsun diyeydiler deruni âleme çevirirdi. Çünkü pek yakından bildiğim ruhunun samimi hareketleri onu böyle bir âleme doğru sürükle-

nesi lâzım gelirdi. Ve o vakit Refik Halid'in **Memleket Hikâyeleri** Anadolu'nun iç yüzünü ve **İstanbul'un iç yüzü** de İstanbul'un bir kısım dış yüzünü anlatmış olurdu. Ve böyle olsaydı, daha iyi olurdu! Bununla beraber Refik Halid hayatın dış yüzünü tasvir edeyim derken mütemadiyen kendi iç yüzünü tasvir ediyor. Refik Halid'in iç yüzü ise biçimsiz, dar bir hazır veya iğreti esvap giymiş bir adamın rahatsızlığı ve sıkıntısı le doludur. Bir türlü kendine göre hayata vasıl olamayan bu adam gitgide hayatın düşmanı kesilmiştir. Bütün yüksek ve güzel şeyleri adi ve çirkin görüyor. En biçimli, en levent insanları eğri büğrü zannediyor. Onun içindir ki **Memleket Hikâyeleri**'nde Anadolu'nun yalnız fena taraflarını gördü ve karikatürünü yaptı. Gerek tabiat ve gerek cemiyet itibarıyla bu mübarek ülkenin ne mânâ ifade ettiğini anlayamadı. Burasını Beyoğlu'nu özleyen fena iştihalı küçük memurların, Rum fahişelerin, sarhoşların, ahmakların yatağı zannetti. Bu kitapta **Şeftali Bahçeleri** bir sarhoşun, **Yatık Emine** bir fahişenin, **Sarı Bal** bir imimhanenin hikâyesidir. Anadolu'daki hayatın belki binde bir kısmını teşkil edemeyecek sefahatı üzerinde bu kadar ısrar bir dar görüş değil de nedir? Hakiki hayatın musavviri "realist" bir hikâyeci telâkki edilen Refik Halid'in bu hikâyelerinde yedi şehit anası Anadolu kadınları, on iki yaşında on iki nüfuslu aile geçindiren Anadolu çocukları, asırlardan beri serhatlerde bizim İstanbul'daki rahatımız için dövüşen yarı dev, yarı veli delikanlılar, vücutları birçok yaralarla delik deşik olmuş ihtiyarlar nerede? Ezan sadasıyla uyanıp, ezan sadasıyla uyuyan yeşil türbeli hülya ve iman menbaı köyler nerede? Issızlığın ve çoraklığın destanî bir şiir haline girdiği yaylalar nerede? Refik Halid acaba bunları neden görememiş? Hiç şüphesiz, dediğim gibi o iğreti esvabın verdiği sıkıntı yüzünden!... Saint - Beuve daima şerri terennüm eden Charles Baudelaire'in mecmua-i eş'ârına yazdığı bir takrizinde şâire hitaben der ki :

"Ah çocuğum, size ne kadar acıyorum, hudutsuz olan hayatı o cehennemi varlığınızda ne kadar daraltmışsınız! Eğer bir yaşta iki akran olsaydık sizi benimle beraber deniz

kenarında bir gezintiye davet ederdim. Dolaşırken haberiniz olmaksızın ayağınıza bir çelme vurup sizi denize yuvarlardım. Ta ki orada vüs'at ve füshatin mânâsını anlayasınız." İşte benim yaşım da Refik Halid'den daha fazla olsaydı ben de kendisine bu baba nasihatini verecektim. Ve diyecektim ki : "Gerek Anadolu'nun gerek İstanbul'un hudutları senin tasavvur ettiğinden çok daha geniştir." Diyecektim ki : "İçinde yaşadığın memleket ne bir eşkiya yatağı, ne de bir hırsız ocağıdır. Nafile yere onu böyle görmekle kendini muazzep etme, ne de başkalarını onu böyle göstermekle idlâl etme. Etrafını karanlık görüyor ve etrafına karanlık saçıyorsun. Halbuki hayatta karanlık olduğu kadar aydınlık da var. Ve biz bu kanunun haricinde olamayız."

— Fakat bütün bunları Refik Halid Bey'in bir heccav, bir mizahnüvis olduğunu unutmuş gibi söylüyorsunuz. Bir de Refik Halid Bey'in asıl meziyetlerinden birini teşkil eden üslûbundan hiç bahsetmiyorsunuz.

— Üslubuna diyeceğim yok : Onun lisanı en çok sevdiğim Türkçedir. Fakat ne yazık ki son zamanlarda üslûbuna biraz Ali Kemal Bey'in tarzı tesir etti. Onun gibi lâubali, kaba saba bir tavır aldı. Nitekim bunu geçen gün siz de bana ihtar etmiştiniz. Mizahı için de aynı şeyi söyleyeceğim. Refik Halid henüz tamamıyla edebiyatın malı iken şahsî meziyetlerinden biri olan mizah kabiliyetini yüksek bir mertebeye vardırmıştı. Fakat son zamanlarda bu yüksekten inmeye başladığı görülüyor. Refik Halid mizahtan hezele doğru gidiyor. Yüksek bir edip için tebessümün hududunu aşmamak lâzımken, etrafında gürültülü kahkahalar uyandırıyor. Ve ne olursa olsun halkı güldürmek için bazı sahne komiklerimiz gibi her vasıtayı mübah telakki ediyor.

Anladım ki muhatabım böyle hazırlanmış suallere cevap vermekten ziyade ruhunun o günkü cereyanını takibe meyyaldır. Melâlli bir ahengi olan ağır sesi en sert düşünceleri bile yarı bedbin, yarı müstehzi bir hande ile tatlılaştırıyor. Bu mizah tarzından bahsedişini fırsat addettim. Fazıl Ahmet Bey hakkındaki düşüncesini sordum, şöyle cevap aldım.

— Fazıl Ahmed'i edebiyat âleminin herhangi bir kadrosuna yerleştirmek mümkün değildir. Bu civa gibi bir adamdır. Belki yalnızca "dillettante" denilen, yani her telden çalan, daldan dala konan zekâlar sırasında sayılabilir. Fakat en çok tevakkuf ettiği vadi mizah, daha doğrusu hezel vadisidir. Onun için ona en ziyade o cepheden bakmak lâzım gelir. Fazıl Ahmed hezelde tamamıyla eski Türk heccav ve hezelcilerinin eserini takip eder. Bu cihetten gayet millî bir ruhun ifadesidir. Bu vadiye tamamıyla an'anelerden gelen bir adamdır. Eski hezel pirlerimizin mümeyyiz evsafını teşkil eden rindliğe, derbederliğe, babayiniliğe ve bir miktar da nasıl olur bakayım, nasıl diyelim, bir miktar da şaka ile karışık riyaya Fazıl Ahmed'de bol bol tesadüf edilir. Sanatının simasında bir Sümbüllü Ali Efendi ile bir İncili Çavuş tavırları sezilir, bu nokta-i nazardan demiyelim, yani demek istiyorum ki hezeli, mizahı eskisinden bir adım daha ileriye götürmedi. Eskilerin izleri içinde gayet alışkın adımlarla yürüdü. Fakat hezeli daha ileriye yürütmedi, acaba niçin? Bunu çok defa kendi kendime sordum ve nihayet şunu hissettim ki Fazıl Ahmed'de hayatı hususi ve şahsi bir tarzda görüş hassası yoktur. O da aşağı yukarı Refik Halid gibi ulviyette olduğu kadar hezaliyatta da bin çehreli hayatı tek gözle, yanlış delikten görüyor. Senelerden beri mütemadiyen ikbale erenlerin tantanasıyla idbardan kalanların zibidiliği (güldü) arasındaki tezattan başka mizah menbaı bulamayan Fazıl Ahmed'e karşı verdiğimiz bu hüküm haksız telâkki edilemez değil mi? Mütarekeden beri memleketin ve milletin başından birçok hadiseler gelip geçti. İstanbul'u türlü türlü, hepsi birbirinden acayip insanlar istila etti. Bu zavallı şehir bir garaip meşheri halini aldı. Fazıl Ahmed bunların arasında hâlâ Topal İsmail Hakka Paşa devrinin şeker ve buğday ihtikârından mülhem olmaktadır, bu ne midevi mizah! (Ellerini hayret ifade eden bir şekilde açıp kahkahayla güldü).

Açık pencereden odaya arka bağlardaki Rumeli muhaciri askerlerin kaybolmuş bir diyarı anan ve özleten yanık şarkıları doluyor. Bağbozan Anadolu kızları sararmış asmalar ara-

sından gülüşe, haykırışa boylarınca büyük küfeler taşıyorlar. Sırtlarına akşam güneş vuran inek sürüleri yamaçlardan tembel tembel inmeye başladılar.

Biraz susuyoruz ve düşünüyorum ki muhatabım bütün edebiyat mevzuuna âdeta Rodinvari bir heykel gibi kendini alâkadar eden kısımlarında fazla çıkıntıları yontup taraflarını bir kütle halinde bırakıyor, Yahya Kemal Bey hakkında düşündüklerini de söyletmek istiyorum. Zira kendisi hemen her muhasebesinde ondan bahseder.

— Yahya Kemal!... O genç bir üstaddır, hepimizin üstadı! Son nesil içinde onun tesirinden kurtulmuş pek az kişi tanıyorum. Falih Rıfkı bile az çok onun tesiri altında değil mi? Falih Rıfkı ki devrin en olgun, en yüksek nâsiridir. Birçok kimseler "Yahya Kemal ne yaptı ki bu kadar şöhrete nail oldu!" diyorlar. Yahya Kemal birçok şey yapan muharrirleri tashih etti. Yeni yetişen birçok şairlere yol gösterdi, o büyük şair değildir, bir büyük mürşiddir. Yahya Kemal'in şöhretini haksız bulanlar onu asıl bu cihetten tetkik etmelidirler. O bizim "Stéphane Mallarmé" mizdir. Fakat şu fark ile ki Stéphane Mallarmé yalnız bir sanatkâr idi. Yahya Kemal ise yalnız kemale ermiş bir sanatkâr değil, aynı zamanda kemalli bir ruhtur. O bize yalnız edebiyat âleminde ufuk açmadı, duygu ve fikir âleminde de yeni yeni meydanlar gösterdi. Bizim kalbimizde millî cûşişi tespit ve tayin eden odur. Zahirîler ki ikide bir ondan bahsedildiği vakitte "hani eseri, hani eseri" diyorlar. Fakat kendilerinde onun eserini görecek gözü bulamıyorlar. Onu bilen bilir!...

Millî Edebiyatın bir yanardağı olan Halide Edip Hanım bunu bilenler meyanındadır. (Üstüne akşam loşluğu sinmeye başlayan Ankara'ya bakarak başını salladı). Evet Millî Edebiyatın bir yanardağı olan Halide Edip Hanım! Yâ Rabbi bu kadında ne çok cûşiş, ne çok duygu ve ne bitmez tükenmez bir hararet var!... Nereden geliyor, nereye gidiyor, bilmiyoruz!... Ara sıra aramızdan bir sam rüzgârı gibi geçiyor. Her sözü bize bir humma veriyor. Çok defa düşündüm ki bu humma bizi

hasta düşüren, bizi zehirleyen bir şey midir. Zira onun bazen bizim irademiz fevkinde bir kuvvetle bizi alıp sürüklediğini hissediyoruz. Öyle ki insan bu şüpheli tesire karşı kendini korumak ihtiyacını duyuyor.

Ne garip, bundan üç dört sene evvel de Ahmed Haşim Bey bana sizin için "haşhaş gibi zehirli bir tesiri var" demişti.

— Zehir onun kanındadır.... ve kalemindedir. Fakat mübariz ve heccav olarak sokan bu bilâd-ı hâre böceği aynı zamanda bir arıdır da... Sokmadığı zamanlar ne tatlı bal yapıyor! Çin'i ve Japon'u hatırlatan manzaralar içinde çiçekten çiçeğe uçuyor. Renklerle sarhoş oluyor, sazlara konuyor. Bazen miyazmalı güller üstündeki hüveynata karışıyor. Oradan bize hafif bir sıtma raşesi getiriyor.

Ve bu sözleri söyledikten sonra karanlıklar dolmaya başlamış odada dolaşmaya başladı ve pencereden akşama bakarak Göl Saatleri şairinin şu mısralarını mahzun bir sesle mırıldandı :

Durgun suya baktım ve dedim : "Ah ölebilsem!"
Mâdâm ki yok ağlayacak mevtime kimsem.

(Dergâh, nr. 17, 20 Kânunievvel 1337/1921)

BAYRAĞIMIZ

Anadolu'nun üzüntülü yollarında hayli günler karardı. Ruhumuzu ve adımlarımızı kervanlarla kağnıların ahengine alıştıra alıştıra köhne ve basit hanlı konaklar aştık. Nihayet bir akşam Ankara, gözlediğimiz Ankara, dost - düşman dillerde efsane olan şimdiki Ankara yüksek yaylalara hörgüç gibi çökmüş dağlarıyla ufkumuzu kapladı.

Ankara'da ilk sabah boru sesinden uyandım. Bu ses benim için bir sıla ve bir hasret sesiydi! İstanbul'da aylardan beri saygısız gaydalar ve yaygaralı farfarlar Bursa'da, Edirne'de, İzmir'de yabancı ve liyakatsız adımlarla nümayişler işittikçe kendilerini kendi içlerinde bir eski hatıra gibi anmaya mecbur kalan Türkler, yalnız o talihsizler benim bu sesten neler anladığımı daha iyi sezebilirler! Kendimize sanki yeniden kavuşuyordum ve kendimizi karşılar gibi bir garip hisle pencereye gittim. Kışla olmuş eski tüccar depolarının meydanında, karların üstünde sırtları bana dönük müfrezeler gördüm. Bunlar bizim askerlerimizdi. İstanbul'daki arkadaşlarında gevşekleşen katılık ve diklik bunlarda hâlâ mevcut. Oradakiler gibi bunlar elleri ceplerinde ve başları önlerinde bekleşmiyorlar. Süngülerini çelikten bir parmak gibi göğe kaldırmışlar, bir şeye karşı insandan ve madenden bir hürmet halinde duruyorlar. Hayatları çürümüş bir büyük mâzinin artığından ziyade küçük fakat gürbüz bir istikbalin başlangıcını hatırlatıyor. Önlerinde bizim bayrağımız ağır ağır tecelli etti : Coşkun bir kızıl yele gibi göklere savrulmaya başladı. Eksildiği yerlere doğru uçmak ister gibi heyecanlıydı. Kendisinde eski Türk günlerinin vakar ve kuvveti hâlâ bâkîydi. Sallanışında hürriyetin, istiklâlin şen ve âteşin lezzeti vardı. Yalnız bir bayrak *gibi mânidar değildi. Bir mürşid gibi beliğdi. Vakitsiz kötürüm*leşen ruhum onun mucizesiyle yeniden ısındı. Kımıldandı, doğruldu. Bir afiyete kavuşuyordum.

Rengini ecdadımızın içinden alan bayrağımız bizim günümüzde kararacaktı. Eski şehsuvarların kavukları üstünde bir kızıl gül gibi cenkten cenge gezdikten sonra torunlarının başına bir yas çevresi gibi düşecekti. Fakat o sabah karşımda bir avuç Türk'ün gülbankı arasında ezasız endişesiz, yeniden doğuverdi. "İnönü'nün ferdasında bana "Mohaç"daki kadar taze ve şerefli göründü. Avrupa'nın ortasında zaferlerin hırslı rüzgârında uçarken belki daha fâni idi; fakat şimdi yaylalarımızda bir avuç büyük mazlumun isyanından doğun teselli ve inşirah içinde daha zinde ve mutmain görünüyor. Mohaç'da geçirdiği demler cihana giden bir uzun zafer yolunun müntehası idi. Fakat İnönü'nde bitmiş sandığı bir yolun mebdei oldu.

Bu tulûun karşısında ibadet saatlerini hatırlatır bir muhabbetle mücehhez askerler merasimden sonra çekildiler. Fakat ben pencereden ayrılamıyordum. Bir hasretten sonra bayrağın kıymetini daha başka ve daha yakından duyuyordum.

Yâ Rabbi! Alnımızdan çıkan bir damla kan gibi bugüne kadar başlarımızın üstünde şanla, asaletle gezdirdiğimiz bayrağı sandık diplerinde saklamaya mahkum edilecek Türk nesilleri dünyanın muhakkak en talihsiz çocukları olacaktır. Fakat içimizden dökülen kan bir daha içimize tıkılabilir mi? Biliyoruz ki bayraklarını başlarının altında saklayanlardan değiliz! Daima başlarımız bayraklarımızın altında kalacaktır.

Ey gazi hünkârlar mahbûbu ve şehit erler yadigârı! O sabah sana bakmaya bir türlü doyamadım. Sen muhayyilenin sun'î imtizaclarından icat edilmedin, doğrudan doğruya kalplerimizden aktın. Sen insanda en mukaddes şeyin hayat mayiinin rengisin. Ve üzerinde gökten izler var. Onun için bir öz, bir kaynaksın; onun için solmayacak, kurumayacaksın... Son neslin başları üstünde de ilk neslin başları üstündeki gibi hür ve kırmızı yaşayacaksın... Ve Türklerden bir son nesil tanımayacak, göremeyeceksin!

(Hakimiyet-i milliye, nr. 101, 6 Şubat 1337/1921)

AZİM VE İMAN

Tarihimizi açın : Caber Kalesi'nden başlayan sayfalar Çanakkale sonlarına kadar muhtelif tâlili muhârebelerden bahseder! Üç yüz senelik kısmı mütemadi galebe ve ilerleyişimizi kaydedip, kalan üç yüzü de ağır ağır mağlubiyetimizi ve geri çekilişimizi söyleyen bu sayfalarda değişmez bir tek şiar gördüm : Azim ve İman...

Tutunduğumuz yerlere ne sıkı sarılmışız!.. Süleyman Paşa, saldan Rumeli yakasına atlamış; bu yolun ucu iki yüz senede feyizli bir sarmaşık gibi Viyana burçlarına tırmanmış!.. Yahşi Bey, Niş duvarlarına yeniçerilerinden evvel asılmış, koca bir Sırbistan'ı yakasından tutup Hüdavendigâr Gazi'ye ganimet getirmiş!.. Fatih İstanbul'un surlarını yıkmış; dairesi Ukrayna ve Macaristan'dan çizilip Dalmaçya kıyılarından Merakeş civarına indikten sonra Cezayir, Tunus, Hicaz, Irak, Acem Körfezi, Isfahan ve Tebriz'e dolanarak Kafkas'ı da ihtiva eden bir çembere bu şehri merkez hazırlamış...

Yavuz Sultan Selim, sekiz yıl kıtalar avına çıktı. Osmanlı terkesine Mısır ve Isfahan'ı asarak Fâtih'in beldesine, elinde halife bayrağı, belinde hilâfet anahtarı ile girdi....

Barbaros Hayrettin, kadırgalarına Cezayir'i bağladı. Kanunî Süleyman'ın ayağına kapanarak hediye etti. Kanunî Sultan Süleyman, Şarlken kuvvetini Türk yumruğu ile deşerken, ordusu Viyana önünde karadan ve donanması Tulon Körfezi'nde denizden Fransa'ya yeni bir hayat bahşediyordu... Muhakkak ki, Bâkî'nin dediği gibi :

"Baş eğdi âb-ı tîğine küffâr-ı Engerûs
Şemşîri gevherîni pesend eyledi Firenk"

İlk hamlesinde tarihimiz bize bu yekpare zafer manzarasını gösterir ki, dört yüz canın yoğurduğu Türk mayasından çıkan bir harikadır!.. Aşiretleri bile birbirine diş bileyen bir sürü milleti bir ruh bağı halinde yek-diğerine bağlamış ve dağınık varlıklardan yeni bir vahdet çıkarmış ey kudsî maya!

Dünyanın üstüne tek başına hamle edenlere dünya, mukabil hamlede bulunduğu zaman, Türkler yine tek başına kalacaktı!..

Gerilere çekilirken gösterdiğimiz harikalar, ileriye atılırken gösterdiğimiz harikalardan hiç küçük değildir. Yenilmek, birçok millet için ar olur. Fakat yalnız bizde bir şan kaldı. Zira, üstümüze saldıranlar bir değil, bin idi. Biz de bir iken binmişiz gibi vuruştuk. Budin'de, Belgrat'ta, Eflâk ve Boğdan'da zaman zaman kararır, zedelenir gibi olan şanımız Kanije'de, Plevne'de, Edirne ve İşkodra'da, en nihayet Çanakkale'de dimdik durdu.

Anladık ki maddî hudutlarımız daralıyor; fakat ruhî hudutlarımız Yavuz ve Kanunî ülkesi kadar hâlâ engindir. Bu engin ruh, bu nihayetsiz azim, Türk milletinin sebeb-i mevcûdiyetidir.

Dünyanın savletleri üç yüz yılda bizi ite ite nihayet ilk, gazâ yerlerine kadar getirdi. Eski büyük harikanın menbaı olan artık ilk nüveye düştük... Bugün muharebe olan yerler, Osmanlı devleti hayatına başlarken ilk emeklediğimiz topraklardır. Söğüt, Bursa, İznik, Domaniç, Eskişehir, hatta İzmir, altı yüz yıldır, tekfurlar kırılalı, tavâif-i mülûk beyleri küçük küçük mülklerini ilk sultanlarımıza hediye edeli beri, kan rengi ve barut dumanı nedir görmemiş, duymamış yerlerdi!.. Oralar her taarruzdan masun Türk kucağı idi!.. İslâm'ın "Beytü'l-Harem"i mübarek Hicaz kıtasındadır. Türk'ün "Beytü'l-Harem"i de Bursa ile Eskişehir arasındaki mıntıkada idi.

Bugün Peygamber'in merkadi ile birlikte Türk milletinin mukaddes merkadleri de ağyâr eline düştü. Bu ne haldir yâ Allah!..

İznik'de Orhan Gazi medrese kurdurdu idi. Ziyafetinde millete yemeği kendi dağıttı, sofraların mumunu kendi yaktı idi; halbuki geçen yıl, onun mezarının başı ucunda Venizelos'un veledi, hem de sandukasına dayanarak resim çektirdi. Bu iki hatırayı bu millet unutacak mı?

Osman Gazi'nin, yeni vatanı ve sevgili Mal Hatun'u ikiz bir aşk gibi ruhunda gezdirdiği Domaniç yaylalarında şimdi küffar dolaşıyor!.. Ya Kütahya? Germiyan Oğullarının çeyiz hediyesi Kütahya! İznik'le birlikte bin cilveli, bin parıltılı çinilerini uçsuz bucaksız bir Türk âlemine Türk ruhundan doğma, ebedî bahar demetleri ve bahçeleri hâlinde gönderen; her camide, her sarayda, her konakta adı ve tadı tekerrür eden güzel Kütahya!..

Ya yeşil Bursa? Kuvvetimizi ilk denediğimiz, istidadımızı ilk gözümüzün önüne koyduğumuz o ced ve an'ane toprağı Bursa.

— Heyetin, Türk kuvvetinin ve Türk güzelliğinin meydana konmuş ilk sergisidir. Kıyamete kadar da öyle kalsın inşallah!

Devlet kuran Osman; ordu kuran, kale, kıta alan Orhan; mülkler zapteden, Edirne'ye de senin gibi Türk siması çizen Kosova şehidi Hüdavendigâr; Yıldırım'ın oğlu, ikinci müessisi Çelebi Mehmed sende; Muradiye sende, eşsiz Yeşil Cami sende, Yeşil Türbe sende...

Mukaddes mezarı bile başına yıkılan büyük mebde, azîz Ertuğrul'un ey tâlihsiz Söğüd'ü.

Daha ne sayayım!... Düşman bağrımızı, an'anemizi, tarihimizi çiğneye çiğneye sağ kalanımıza doğru yürüyor. Tarihin ilk delikanlısı Orhan'la ilk gelini Nilüfer'in gözbebeği arslan yürekli Süleyman Paşa bile; ilk vatan şairi, ateş ruhlu Namık Kemâl bile Bolayır'da küffar eline kaldı!...

Ziyanımız, ölçülere sığmayacak kadar büyüktür. Bu sefer fetihlerimizin bazı hatıralarını kaybetmiyoruz. Elimizden alınan şeyler bütün varımız ve bütün varlığımızdır...

Elde kalan vatan parçasında otuz beş padişah türbesinden bir tanesi yok. Önümüzde dua edecek, şefaat bekleyecek bir türbe kalmadı!... Evvelce bizi fetih diyarlarımızdan öteye atmışlardı. Mağlup milletler, topraklarında sonradan yerleşme galibi istemiyorlardı.

Bu şimdiki düşüncelere göre haksız değildir. Fakat bu sefer bizi bizden alıyorlar; varlığımızdan ötelere, çıplak yaylalara sürmek istiyorlar. Türk beldeleri; Türk mimarisi, Türk bedayii, Türk şerefi, Türk an'anesi, Türk dini; dokuz yüz yıllık Türk himmeti yabancıya ganimet kalacak!.. Bu da mı hak?..

Vatan, elimizde bir varlık yeri değil, gözümüzün önünde ve cephemizin ötesinde bir hasret manzarası, bir hazin yad kaldı!..

Biz artık böyle ellerimiz boş, gözlerimiz hasretle, ruhlarımız nekbet ve kahırla dolu mu kalacağız?..

O halde, düşmanı ezmeye mahkumuz!... Vatanın ötesinde duramayız, vatanın içinde bulunacağız, orada yaşayacağız!...

Bunun için ne azmimiz eksik, ne de imanımız!...

*
**

Bu azmin, bu imanın ne olduğunu İsmet Paşa'dan Mehmetçiğe kadar her Türk çocuğu son dövüşmede bile gösterdi..

Bugün bu kin ile, vatanın acısı ve hasreti ile yanan milletin gecesi ve gündüzü artık yirmi dört saat değildir.

Saati yalnız birdir; o da cephedir... Günü ve geceyi o saat bildirir. O, "yat" dediği zaman yatar; o, "kalk" dediği zaman kalkar. Onun için çalışır; son kağnısı, son davarı, son meteliği yalnız onun içindir... Hepimiz vatanız; tâ ki vatan hepimizin olsun!... Dün kendisine millet tarafından başkumandanlık verilen Mustafa Kemal, bugün her zamandan ziyade Türk azmini, Türk imanını şahsında topluyor. O millete hâdimdir; millet de onun hizmetindedir. O bizdir, biz oyuz. O milleti, millet de onu

Çanakkale günlerinden, Erzurum, Sivas ve Ankara günlerinden tanıyor. Hepimiz bir yolu görüyoruz. Hepimiz bir gayeyi güdüyoruz : Bire kadar cidal... Yeryüzünde bir tek Türk de kalsa hepimizin cesedi üstünde onun, vatan bayrağını havada tutması ve "Müstakilim" diye bağırması hepimizin sesini, hepimizin arzusunu dünyaya duyuracaktır... Dünya bu Türk sesine, bu Türk sözüne muhakkak kulak asacaktır...

Biz, büyük günlerden, büyük hârikalardan kalma bir milletiz... Bire kadar, soysuz olmadığımızı gösteren; dünden; yarına hayat bahasına da olsa, hür ve müstakil atılan Türkleriz. Mustafa Kemal'inden köylü Mehmed'ine kadar yalnız buyuz : Azim ve İman!...

(**Hakimiyet-i milliye**, nr. 257, 7 Ağustos 1337/1921)

ÜÇ TÜRBE

Bazı günler hâlin tahammül yıpratan üzüntüleri beni geçmiş tarih sıralarına kavuştururdu. O zaman İstanbul'un mânâsını üç zirveden, üç kubbenin altında bulurdum!.. Bir yeşil perdenin mâverâsmda ilkinin huzuruna varırdım. Çepçevre gümüş şebekenin ayak ucunda kalırdım. Gözlerimi sırma işlemeli siyah pûşîde, o haşmetli ölüm hil'ati, ağır ağır huşû'la doldururdu. Âteşîn dehânın destârı, başucundan alnına vuran hadis ışığı içinde büyür, kudsîleşirdi. On dört asrın içinden gelen o Nebi nidasına -sekiz yüz yıl nice engin ruhlar galeyân ettirdikten sonra- en çok işte bu hasret vuruldu. Evliyâsıyla, mazannalarıyla, şehsüvârları ve âşıklarıyla bu Habib sesine en âşina ve davete en lâyık millete, ibtilâsının en taze demlerinde serdar olan bu idi. Bunun uykularını kaçıran, buna omuzunda taş taşıtan, bunu denizlere atıyla sürdüren, buna karalarda gemi yürüttüren o aşktı, o aşkın yüzü hürmetine yirmi üç yaşında şânı cihanları ve devleti iklimleri tuttu. Devrinde "nizâm-ı âlem" sen oldun :

"Bir dem yüzün gülünce âlem bahâr olurdu
Misl-i küsûf her câ zâhirdi incirârın!"

Akıllara sığmaz büyüklüğünü mevtinin ayak ucunda düşündükçe bile ölmeyeceksin, ölemezsin sanırdım. Halbuki senin kapında da siyah mermerin üstünde -hayatın karanlık gafleti içinden fışkırıyor gibi- "Küllü nefsin zâikatü'l-mevt" hitâbı parlıyor. Demek en lâ-yetegayyer ışık muhakkak odur. Seni coşduran hadisin üstüne bile yukarıdan o ışık vuruyor!.. Fakat bu fâni dünyada sen de ebedî bir ruh saltanatının mebdei kaldın. Ne mutlu ki millet seni sâde bir zâhirî saltanat efendisi bilmedi, kalblerin

velisi bildi, onun için ihtiyarlar, kadınlar, çocuklar, cengâverlerle mağluplar baş ucunda pencerelerinin tunç parmaklarının parlata aşındıra, uhrevî inzivânı dertli âhlar ve kanlı yaşlarla doldura doldura kaç asırdır hep "Fâtih Baba, Fâtih Baba" hitâbıyla hacet diliyor...

Hiç bir vakit o huzurdan gözlerim yaşsız, yüreğim çarpıntısız çıkamazdım.

*
**

Ak sakallı türbedâr bağaları, fildişleri dökülmüş kapıyı ağır ve hürmetkâr açmalıydı ki ikinci huzurun tenha eşiğine varabileyim! Ve sadef kakma şebekenin uzak, mehtabî ışıkları içinde ilk Türk halifesi bembeyaz bir şâhika azametinde tecelli etsin.. Sadelik bu şahane uzlet kadar nerede heybetlidir!.. Bu sadeliğin önünde ürkekleşir, hiçleşirdim.

Camiini düşünürdüm ki dört duvar üstünde bir engin kubbedir. Tasvirlerini düşünürdüm ki kaplan vücudu gösterişsiz bir dibâ içindedir. Sarayının kapısını hatırlardım ki üstünde "Şefâat yâ Habiballah! Şefâat yâ Resulallah" nidâsı parlıyor. Dâire-i hümâyûnunu hatırlardım ki bir mürşid itikâfhânesi kadar küçükdür, loşçadır. Fakat tarihini okurdum ki ra'd u berk gibi sesi var.

Mısralarını işitirdim ki gözyaşları gibi sıcaktır. Fetihlerine bakardım ki güneşler gibi kamaşdırıcıdır. Gökyüzü gibi karihası olan Türk bu idi! O zaman anlardım ki bunun hakiki sarayları kıt'alar, bunun asıl hazineleri mukaddes ibtilâları, bunun hakiki gülşenleri iklimlerdir. Uzun yollar yolcusu bu idi!

Türk tahtına ülkeler üstünden bir bora gibi konan bu idi. Vahdet ateşini bir yıldırım gibi İsfahan bağlarına indiren bu idi. Nebî'nin mübârek hırkasını -çılgın âşıklar gibi susuz ve gölgesiz çöller aşarak, demirden kaleler yıkarak- kucağına alıp getiren bu idi. Ceddinin şehrine bir yeni mânâ ile bu döndü! Sanki işi gökyüzünün saltanatını bu arz üzerinde kurmaktı. Hizmetini bir vahy süratiyle gördü. Rabbin ve Resûl'ünün huzuruna çıktı. Nazarlarımızda şu beyaz tefesfürü kaldı, onun için onu tevhid erenlerinden bildik, bir milletin münâcâtı ve gözyaşları asırlarca etek-

lerine sarıldı. Ben de o eteğe yüz sürerdim. Ruhuma ışık vurmuş gibi aydınlanırdım. Ve huzurundan âdeta ebedîleşmiş gibi ayrılırdım.

*
**

Üçüncüsünü ekseriya ikindiden sonra aydınlığın ruhanileşmeğe başladığı saatlerde ziyaret ederdim. Zira siyah pûşîdesinin üstündeki sırmalar gibi haşmetli şaşaası da yarı serin loşluk içinde daha kuvvetle duyulur. Huzurunda murâkabeye vardıkça gözlerim ufuklara sığmaz olur, maverâlara dalardı. O enginin ucunda koşan bir nokta görürdüm. Bu bir sipahiydi ki Acem körfezi kıyılarından yola çıkmış, binbir belde ötede, Zigetvar'da otağ kurmuş padişahlar padişahının, şu sanduka altındakinin rikâbına ulaşmak dilerdi. Yollarda mevsimler değişir, altında atlar çatlar, vücudunda kisveler yıpranır da hâlâ Türk mülkünün öbür ucuna varamazdı. Bâkî'yi o zaman anlardım. Sendin :

"Ol şehsüvâr-ı mülk-i saâdet ki rahşına
Cevlân deminde arsa-i âlem gelirdi teng."

Şaşaan yeryüzünde güneşin bir naziresi miydi ey kâmkâr!. Türk saltanatının hasad zamanı senin devrindi, dünya arsasını ecdâdın sana Türk palaları ve Türk mızraklarıyla dopdolu bırakmıştı. Sen de fermânının duyulmadığı bir ülke kalmasın diye :

"Şemşir gibi rûy-ı zemîne taraf taraf
Saldın demir kuşaklı cihan pehlivânları"

Böylece Türk himmetiyle :

"Aldın hezâr büt-kedeyi mescid eyledin,
Nâkus yerlerinde okuttun ezanları."

Yendiğin bânları, kralları tenezzül edip görmedin bile, ey şehinşah! Onlar ancak vezirlerinin huzurunda diz çöker ve tac giyerdi. Zira sen o idin ki :

"Gerdûn ayağı tozuna eylerdi ser-fürû
Dünyaya hâk-i bârgehi secdegâh idi."

Ceddinin fethettiği, şanlı babanın hilâfet getirdiği bu şehre sen bu gururla bakdın, ve bu şehrin musavviri senin şâhâne karîhan oldu. Ferman ettin, onun içinde nâmına sular aktı, kubbeler yükseldi, minareler dikildi, dârü'l-ilmler açıldı. Vezirlerin ârzu-yı şâhâneni taklid ettiler. Ve böylece dâhilerin eli İstanbul'a, belde-i hulefâya zâhid bir Türk edâsını verdi. Fakat eyvâh :

"Âhir çalındı kûs-i rahîl, etdin irtihâl"

Ve ötesini sonrasını istemem, artık düşünemezdim. Düşünmek istemezdim ki gittiğin beldelerdekiler ezan yerlerinde nâkuslar vurdura vurdura nihayet baş ucuna kadar geldiler, düşünmek istemezdim ki ahfâdın... Yalnız şunu dilerdim :

Ah, ne olurdu hayâlim hakikat olaydı. Senin ahdinde geleydim de, isterse bir gazablı fermânınla canımı alaydılar ve müebbeden şunu bilseydim ki İstanbul Türk dehâsının aşk, ulviyyet ve şaşaa namına kurduğu lâyemut âbidedir.

Bu bilgimle toz olaydım da gördüklerimizi görmeyeydim.

Dergâh, y. 2, c. 4, nr. 42, 5 Kânunısâni 1339/1923, s. 85-86

HIRKA-İ SAADET DAİRESİNDE TERAVİH

"Lâle bahçesi"nde ezan okundu : Dinî nidaların üstüne bülbüllerin nağmeleri gülâbdanlardan dökülen damlalar gibi serpiliyordu.

Kokulu şimşirler arasından geçtik. Din ve tarih yâdlarıyla dolu gönlüm başımın üstünde yıldızlarla dolu geceye benziyordu.

Dehlizlerin sıra sütunları arasındaki loşluğu kırmızı fanuslar mini mini noktalamıştı. Asırları, saltânatları ve vecdleri tanıyan bu sütunlardan birine yaslandım. Kulaklarımda sûrelerin nağmeleri ve gözlerimde mutasavvıfâne bir bahar özleten mahmur çini harikaları var!...

Sütun gölgeleri arasında rüya hayaletleri gibi silikleşmiş küçük cemaat işte teravihe kalktı. Her iki rekâtta bir güzel sesler salavat getirmeye başladı. Ve her dört rekât başında Enderunlular Bestenigâr'dan, Sabâ'dan, Hüzzam'dan, Hicaz ve Acemaşiran'dan kadim besteli Türkçe ilâhiler okuyorlardı.

Öyle bir cûşiş içinde idim ki şu zamanda yaşar bir fâni olduğumu yavaş yavaş unutuyordum. Bilmiyordum ki hangi asrın Türküyüm! Dirseğim yanımdaki Enderunludan daha vuzuhla Mısır fethinden dönen yeniçeriye sürünüyordu. Duyduğum nefes, rükûlarda mafsalları çıtırdayan buruşuk yüzlü Ak Ağa'dan ziyade Sigetvarh görmüş bir pîr gazinin soluğuydu. İmamın geç-

kin sesi Revan gününden geliyor gibiydi. Her selâm verişte sanıyordum ki dizinde tespih, belinde hançer, bin zünûb ve gurûrunun iştiğfarı için murakabeye varmış bir eski hakanla göz göze geleceğiz. Zira bu tayfların hepsi buralarda, bu sehhâr dehlizder bergüzar Muhammed'in yanıbaşında saf - beste idi...

O bergüzer ki onu Türk milleti en civan demlerinde çılgın âşıklar gibi susuz çöller aşarak, demir kaleler devirerek kucaklaşmış, ve Resul dudaklarının izhar buyurduğu arzunun şehrine bir yeni mânâ halinde getirmişti. Yeryüzünün tanıdığı en büyük ruh âmirinin vücuduna sarılmış, o tendeki raşelere sürünmüş Hırka-ı Saâdet'e bu kadar yakın durdukça ilk sahabeleri andım. Maddî tebcil ve şahane ruhâniyet payânının en yüksek haddini bulmuş bu dairede bizim bin üç yüz otuz yedinci ramazanda kıldığımız şu teravihi acaba onlar Hicaz yıldızları altında ve soğumaya başlamış kumlar üstünde Resul'ün etrafında ilk defalar ne taze bir vecdle eda etmişlerdi!...

İbadetimiz bin amber kokusu içinde idi. Bilhassa secde demlerinde bir su uzaktan, maverâdan sesleniyor gibiydi. Bu koku bir gümüş buhurdandan geliyor. Bu su bir somaki çeşmenin lülesinden boşanıyor ve Arapkâri nakışlı bir mermer olukda sırma gibi akıyordu. Bununla beraber Hırka-ı Muhammed'in eteği ucunda güya kevserin sesini duyan ve cennetin kokusunu alan müminlerdik.

Müezzin "Elveda yâ şehr-i ramazan, elveda yâ şehr-i bereket ve'l-ihsan!" diye nida ediyordu. Ağlayanlar ve inleyenler "Âmin, âmin" diyorlardı.

Ne yapsam ve nasıl olsa bitmesi mukarrer ve muhakkak hayatım için, küçük şahsî arzularım için, hiç bir dua etmedim, hiç bir şey dilemedim. Erdiğim vecdin havası içinde :

"Elden yitirip kendimi bî-hûdluğa yettim,"

SÜLEYMANİYE'DE

Nazarında mimarîmizin evci "Süleymaniye" idi. Buna bilhassa birkaç ay Akdeniz'e seyahatten dönüşte kani oldu, Marmara'dan İstanbul'a ilk defa giriyordu. İkindi güneşi Süleymaniye denen şahikanın ötesine aşmıştı. Ardından ve yanlarından vuran bir aydınlak içinde, göğün titrek ve denizin akıcı altınları arasında cami kesif bir muazzam gölge hâlini almıştı. Bunu bu heyetiyle karşıdan görünce sudan fışkırmış bir mucizeli kaya diye tasavvur etti. Bu yekpare kayanın üstüne asıl kubbe dört minare mızrağından nöbetçisi olan bir miğfer gibi konmuştu. Ve şehre ufuk teşkil eren bütün öteki kubbe ve minareler buna hürmetenmiş gibi arkasına dizilmiş duruyordu.

Dokuz asırlık İslâm irşat ve iştiyakının ganimeti saydığı İstanbul'a en heybetli Türk timsalini nakşeden mimara meftuneyeti o günden beri bir ruh ibâdeti hâline yükseldi. Bahusus şu hicranlı demlerde Sinan'ı azmin timsali ve gönüller iftiharı diye kabul etti. İstanbul'da semt semt onun bıraktığı nefis izler ardınca yürüdü. O kudretin tecellisindeki beliğ tenevvüa can gözüyle baktı. Vatanları kâm-yâb eden cihan dâhileriyle hiç çekinmeden yan yana koyabileceğimiz Sinan'a "baba" ünvanını lâyık görüyordu. "Senin Bec'den Basra'ya kadar geniş bir mülke serpiştirdiğin camiler Türk toprağı üstüne çizdiğin dâhiyâne meşkler ve mümareselerdi. Bütün bunlarda güya Süleymaniye isimli şaheserin ilk şekillerini arar, tecrübe ederdin! Nihayet, pîr olmuş fanilerin kavuklarını artık girecekleri toprağa ektikleri bir yaşta, lâyemut ihtiyar,

kendi tabirince elinde demir asa kubbenin etrafında perkârvâri dönerek kudretini bina ettin. Türk isminin dinî ve dünyevî mânâsını zeval bulmaz bir kaside halinde göğün mavisi ile suyun mavisi arasında terennüm ettin. Taşlar senin elinde kelimeler gibiydi. Onlardan umulmadık mânâlar çıkardın. Mermerleri, gâh olur, inci dişler gibi gülümsetirdin. Gâh olur, fildişleri gibi oyma hâline kordun. Kaya parçaları sihrinin temasıyla zühd ve haşmeti ifade eder talaklar olurdu. Sütunların üstüne kıvrak kemerler kordun ki havaî birer iklil gibi hafif görünüyorlar!... Işık ve ses emrine ramolmuştu : Hesaplı aydınlıklardan duvarlara ruhanî dalgalar serperdin. En kalın inşa tabakalarına serin bir hayal uçukluğu iare ederdin. Kubbeleri birer ud, birer tambur kadar hisli ve ihtizazlı hale getirdin" derdi.

Süleymaniye'nin harem avlusunda, etrafını saran küçük kubbeler silsilesini bir kavuk kalabahğı farz ettiği anlarda böyle düşünürdü. Bu camidir ki ona tarihlerin Kanunî'ye izafetle yadettikleri devri anlatırdı. Ve mabede baktıkça o devir ne Peçevî'de, ne Râşid, ne Naîma, ne de Hammer'de rastgelmediği bir mânâda tecelli ederdi. O devir, fütuhat isimli ilk yaz gününü tetvic eden harikulade genç ve canlı bir akşamdı. İçinde yaşayan insanlar alelade ışıklar ortasında gördüklerimize benzemezdi : Bunlar ona akşam aydınlıklarının cüsselerini heybetleştirdiği gölgeler iriliğinde görünürdü. "Bunların hakiki simaları işte bu mikyası büyümüş şekillerdir" derdi. Ve o zamanki Türkiye'yi hayal ederdi. Gözleri ufuklara sığmaz olur, maveralara dalardı. O enginin ucunda koşan bir nokta görürdü. Bu bir sipahiydi ki mesela Acem körfezi kıyılarından kalkmış, binbir belde ötede, Sigetvar'daki gazaya ulaşmak dilerdi. Yollarda mevsimler değişir, altında küheylanlar çatlar, vücudunda kisveler yıpratırdı da hâlâ Türk mülkünün öbür ucuna varamazdı. İşte böyle bir arsaya ancak hayâlinde tasavvur ettiği devler yaraşırdı. Ve bu mülk o demlerde dâhilerin telâkigâhıydı : Barbaros Hayreddin, Sokullu Mehmed, Fuzulî, Bâkî, Sinan!.. Ordu, donanma, şiir ve mimarî bu devler elinde yarış edercesine kemale gidiyordu. Yirmi eski medeniyete te-

celligâh olmuş iklimlere bu işçiler Türk kabiliyetini yekpare bir medeniyet hâlinde hakkediyorlardı. İşte bu büyük zamanın ve o payansız varlığın tefsiri Sinan'a düşmüştü. Ve onun zübdesi şu gözleri önünde duran bu bir yığın haşmetli bulut değil miydi? Gerçi mimarla birlikte bütün âlem de bundan fazla Selimiye'yi beğeniyordu. Fakat bu, Selimiye'yi Süleymaniye'den atılmış hızın harikulade temadisi diye telakki ediyordu.

Bu güzelliğe dışından böyle gidip gelip baktıkça mimarın bazı hususiyetlerini sezmeye başlamıştı. O dehanın mahremiyetini kavrayabilmek neş'esini arttırdı. Diyordu ki : "Sinan Süleymaniye'yi kurarken yeniçeri ocağının resmî tarikatinde kutsî sayılan üç adedini mi çok düşünmüştür? Zira mesela camiin garba nazır cebhesine bakınız; üç kattır : Duvarlar, incelip sıklaşan kenar kubbeleri ve yarım kubbeler, merkez kubbe... Duvarları da yanlama üçe bölünmüştü. Bunların iki ucundakinde üçer sütunlu, üçer kemerli, üçer kubbeli iki mütenazır kapı vardır... İki katlı haricî sütun silsilesinin alt kısımlardaki orta sütun ve kemerler de üçtür. Ve bu sütunları üç orta kemer ihtiva eder. Bunlardan ortadakinin içinde üç büyük pencede görülür. Pencerelerin önünde ise üç yan kubbesi durur. Duvar ve sütunla başlayan bu tenazur bina yükseldikçe kemer, pencere, nihayet kubbe olur. Duvarlardan orta kubbeye çıkan desteklerse havaî üç basamak teşkil eder. Bu üçüzlü kemer, pencere ve kubbelerin merkeze isabet edenleri daima yanlardakinden daha yüksektir. Bunları böyle gördükçe "bu haşmet telakkisi kat'î bir tenazür hissi tevzin ediyor" derdi. Duvarları üçe ayrılan mesnetlerin üstüne burçları andırır kuleli odalar oturtarak, mazgalları düşündüren mermer parmaklıklar çevirerek bu hey'etle sanki mimar mücahit ve şahane bir din telakkisini tespit etmek istemiş, haricî şekil itibarıyla Ayasofya'yı kaba bir taslak gibi geride bırakmıştı.

Meftuniyetinin ilk kademesini bu düşüncelerle aşar, cemaatsiz, öksürüksüz ve inilitisiz bir saatte eliyle kaldırdığı perdenin manevrasında teptenha bir gölgenin ummanına dalardı. Beş asırlık bir gölge, Sinan'ın kurduğu gölge, içinde Viyana'ya kadar gidenlerin, Budin'de evlat ve torun üretenlerin

muzaffer ve muttaki nefesleri dolaşmış, incizablı bakışları kâmil bir istiğrak duymuş gölge... Gözleri alıştıkça bu esrarlı gölge, definelerini ağır ağır meydana çıkarırdı : Hüsn-i hatlar, çiniler, renkli camlar, halılar, sadef, bağa ve fildişi kakmalar, mermer ve tahta oymaları, müstakil kubbelerin vuzuhunu derin bir *loşluk mübhemiyetine tebdil eden istalaktikler, birbiri* üstüne duman tabakaları gibi yığılmış kat kat yarım kubbeler, ışıktan bir halka üstünde duruyor gibi büyük kubbe...

Kendisince, mimarın içeride göze ilk çarpan hüneri bu ışıktı. İslâm ışığını burada ne harikulade tefsir etmişti! Vakıa Ayasofya'da Bizans şaşaası hazin bir karartı içinde mektum durur. Zira o abus aydınlık dört asır katakomplarda yaşamaktan kalma bir yeraltı hüznünün yadigarıdır. Burada ise sıcak bir aydınlığın içinde doğup büyüyen şen melâlli bir Müslüman ışığı vardı. Ve bu iki ziya arasındaki nispeti günlük kokusundan ruha gelen tesirle öd ağacı rayihasından aldığımız tesir farkıyla ifade ederdi.

Dikkat ettikçe bu ışığın bir dehalar meşherini ihtiva ettiğine kanaat getirirdi. "Ey her biri kendi âleminde yekta bunca hünerliler! Hangi sırdır ki hepinizi aynı yıllarda güya birbirinizi tamamlamak ve milletinizin kabiliyetinden yeryüzüne bir ölmez bergüzar bırakmak için buluşturdu! Sizler mi mimara peyrev olduğunuzdan bahtiyardınız, mimar mı sizler gibi üstatlara nail olduğu için bahtiyardı! Bir Süleymaniye'yi vücuda getirmek emeliyle mimar, neccar senktraş, camcı, tunç dökücü, *nuhat, hattat, halıcı, çinici, sadefci, müzehhib,* mücellid, bütün güzel marifetlerin her şubesi hep bir arada hangi ilhamdan nasip aldınız ki böyle coşa coşa çalıştınız!..." gibi sözlerle hayranlığım ifade ederdi. Mihrabın kenarını süsleyen Kütahya çinilerinin zevalsiz mavisine bakardı; sanırdı ki bunlar tabiattan henüz koparılmış mine çiçekleridir. Bunların arasındaki renkli camlar harikasından gözlerini ayırmak istemezdi. Sarhoş İbrahim'i Hayyam'ın renk ve baharla, şiir ve tasavvufla dolu iksirinden mest olup kâm almış bir âşık, bir şeyda telâkki ederdi. Bir üstat ki şekillere muhtaç olmaksızın, tabiattan hiçbir müayyen nebat iare etmeksizin sırf renklerin cün-

büşüyle ruhlarda bir uhrevî bahçe tesiri uyandırmak füsununu hâizdir.

Minberin mermerindeki Arapkârî oyalar ve üstündeki neftî külahta altın çiviler gibi ışıldayan yıldızlar birer zerafet menbaıydı. Alt tabakadaki tunc parmaklıkları ışığının üstüne örülmüş tenteneler sanırdı.

En haftî ahları tekrar edecek kadar hisli kubbeye doğru başını kaldırınca Karahisarî'nin sülüs harikalarıyla karşılaşırdı : Bunlar dört büyük askıda dört altın mühür gibi dururdu. Bilhassa kubbenin içinde âyet-i Nûr güneş hâlinde parıldardı. Tam onun altında ortada züccacî bir büyük gül asılıydı. Top kandiller! Bunlar geceleyin âyet-i Nûr'dan damlamış kırıntılar gibi yanardı! Ve etrafındaki çevre kandiller de bu güle kademe kademe bir hâle teşkil ederdi. İçlerindeki rengârenk yağlardan dolayı ve kandiller geceleyin âdeta elvanlı camları başüstlerinde takrir eder ve birer çiçek bahçesini andırır halılara titrek aydınlıklar serperdi. Eyvah ki artık hepsi sönmüşler ve boşalmışlar; zira bu güzelliklere ziyan veren elektrik telleri sert ışık damarı gibi her yana dolaşıyor...

En beğendiği şey bütün bu tezyinattan hiçbirinin ifrata kaçmamış olmasıydı. Gözetilen nokta mimarî hatlarını daha belagatle meydana çıkaracak ve büyük şahane sadeliği ihlâl etmeyecek bir itidalden uzaklaşmamaktı. Ve bu hususta her şey mimarın tenazür arzusuna peyrev olmuştu.

Görüyordu ki cami dört fil - pâyenin vücudundan dolayı dahilen de enine boyuna üçe bölünmüştür. Bu suretle Ayasofya'da görülen çelipa şekli Süleymaniye'de tarümar olmuştur. Bunların üstünde duran kubbeler de yine bu kaideye tabidir. Büyük kubbe şimal ve cenupta âdeta bıçakla kesilmiş kadar düz iki yarım kubbeye ayrılmıştı. Karahisarî'nin yarım daire şeklindeki yazıları zaire o hissi veriyordu ki nazarî bir faaliyetle bu iki yarım kubbe havada birleştirilince tam ve noktası noktasına uygun ikinci bir kubbe çıkacaktır. Orta kubbe bu iki yarım küre ile iki kemere fevkalade ince dört mümâss ile tutturuluvermiş zehabı veriyordu. Ve bu iki yarım kubbenin

içinde karşılıklı üçer yarım kubbe daha vardı. Bunların kubbe tarafındakiler son cemaat yerindekiler gibi açılamadan süslü birer duvar kemeri olmuştu. Halbuki son cemaat yerindeki kısım *bitmek tükenmek bilmez gibi* açılıyor. Ortada bir kapı oluyor. O da oyula oyula âdeta yerlere kadar kubbe halinde iniyordu. Böylelikle kubbelerde enine boyuna havaî üç kademe teşkil ediyordu.

Mimarî hatlarındaki felsefenin kusvasını arz eden bu cami mimarın harikasındaki şiiri gösteriyordu. Filhakika Tezkiretü'l-bünyân'ın bazı sahifelerini zihnen tekrarlardı. Ve kimi Baalbek'den getirilen, kimi burada Kıztaşı'ndan indirilen ve kazasız indiği için İstanbul halkına kurbanlar dağıtılan dört somaki sütun Sinan'ın nazarında Çihâr-ı Yâr'a alâmetti. Bu dört din direği, başları üstünde kubbeyi, yani din-i Muhammed'i tutuyorlardı.

Bu derece ledünnî düşüncelerinin tefsiri addettiği cami hele akşama yakın saatlerde ne kadar heybetli bir eda alırdı. Türk güzelliklerini asil bir aşkla duyan ve onları sözden birer şiir halinde duyuran Hamdullah Suphi'nin bazı tariflerini hatırlardı : "Cami kubbeden kaideye doğru bir ehram azametiyle dalga dalga açılarak inerdi." Ulviyeti bundan daha vuzuhla nakşedebilecek bir şekil bulunabilir miydi?

Böylece ruhu bin tefsir ve tetkik içinde cezbeye varırdı. Bütün o dâhi mübdîlerin kavuklu başlarıyla bu kubbeler altında konuşup müzakere ettiğini ve bütün o çekiç, kalemtıraş, mala seslerini duyar gibi olurdu.

Bilhassa şu melâlli günlerde bunlar, nazarında ne kadar timsalî birer hareketti. Zira vatan kubbesi çatırdıyordu. Onu yeniden kuracaklara ihtiyaç vardı. Yeni dâhiler, yeni bâniler gözlüyordu.

Bir gün duasında : "Allahım, madem ki duyuyorum; sen varsın... Seni benden nihayetsiz derecelerde daha kuvvetle düşünen, duyan ve hayatın en büyük mesuliyetini, ikna mesuliyetini üstüne alan Muhammed seni bize anlattı. On dört asır-

dır yüz milyonlarca hemcinsim onun delâleti ardınca yürüdü. Bunların içinde binlerce dâhi, on binlerce mütefekkir, müdekkik ve münekkit yetişti. Hiçbiri onun ihatası dışına çıkamadılar ve fikrine teslim oldular.

Yalnız bir tanesinin karşısında bile hayran kaldığım böyle nice camiler ve bir tarz-ı tefekkür, bir tarz-ı ictima hep o mebdein zuhuru üzerine kendisini yeni bir görüşe göre ayar etti.

Ve mensup olduğum millet bütün cihanın bildiği harikaları hep o yolda duyduğu ve gördüğü aşkın ve ışığm yüzü suyu hürmetine vücuda getirmedi mi? Kanım bu yollarda sebil etmedi mi? Şimdi artık bin savlet önünde o millet yapayalnızdır. Sendeliyor, yıkılıyor. Bırakacak mısın ki gökten inen en son emre âşık bu millet son semavî timsalin nâşı gibi bu yol üstünde çürüsün. Buna imkân var mı? Reva mıdır ki perişan kalalım, Tarümar olalım! Bu Süleymaniye denen harikanın temelleri topraklardan ziyade zaferlerin, engin vilayetlerin varidatları üstüne atıldıydı. Bugün bu binayı değil, içindeki cemaatten bir ferdi bile ayakta tutamayacak kadar zayıflıyoruz. Yıkılalım mı, bitelim mi? O halde beklenenleri gönder Allahım! Ta ki vatan kubbesi yeniden kurulsun. Dâhilerin ve civanmertlerin eseri olan Türk memleketi son kelâmına inanmayanların, son emrine ve son resulüne düşman olanların elinde kalmasın!" diye ağladı.

Ruhunda cavidanî neşveye benzer bir teselli, hatta bir gurur hasıl oldu. Zira Süleymaniye ebediyete kadar her Türk'e bir azim, bir kudret, bir kabiliyet ve zafer duygusu verecektir. O duygu iledir ki tenha avludan geçti. Mimar Sinan'ı ziyarete gitti. Ve onun türbesine baktıkça şu fahriye doğdu.

MİMAR SİNAN'IN KABRİNİ ZİYARET

Tezkiretü'l-bünyân'ını okuduktan sonra büsbütün inanacağım geliyor ki, kabrini resmeden de sensin, ey mimarlar sultanı Sinan :... Zira seni senden başka bu kadar vuzuhla nakletmek kimin haddi?...

Süleyman - zaman'ın ufuklara ve iklimlere sığmayan mülkü kadar uçsuz bucaksız dehanı daima :

Erip ahdi Süleylan-ı zamânın
Açıldı bahtı mûr-ı nâ-tüvânın
Anın devrinde ettim nice hidmet
Nazar kıldı bana ayân-ı devlet

gibi bir tevazu hil'atine nasıl büründünse kabrin de öyle... Bir haşmetli tevazu içinde şirin bir vakar ve edeple toplanmış... Burmalı mermer kavuğunu ancak barındırabilen iki basık kubbenin mermer gölgesinde dehan dinleniyor...

Gerçi Süleymaniye'nin bir taşına bile ismini hakketmemişsin... Fakat kabrini şaheserinin eteği ucuna bir imza gibi atmışsın!

Âdi binaların üstüne bile ismini yontmakla fahreden bu övünme asrının cücelerine ne kadar yabancısın ey koca Sinan!

Göğün kubbesini dediğin gibi "pergârsız" kuran Allah sana kendi cilvesinden bir şey ilâve etmiş. Sen Allah'ın Peygamber'e bir hediyesi ve Türklere bir iltifatısın : Haşmetine bu dünya dar gelen Süleyman Rabb'in huzurunda secdeye varsın ki mülküne senin gibi bir lütuf nasip oldu!... Zira, sen olmasan dünya hazinelerine sahip, hayrata meraklı "arzû-yı şâhâne" tefsir-

siz ve tecelligâhsız kalırdı. İçinde fuhuş ve riyadan başka bir şey kalmamış dalâlet şehrine İslâm hidayetini getiren meş'alkeş gerçi Fatih'tir. Fakat bu şehirdeki dalâlet simasını lâ-yemut kubbelerin zahit azameti altında tarümar eden sensin!.. Bunun için hünerine peygamber Muhammed'le cengâver Mehmed de hayran kalsalar yeridir!

*
* *

Bir tanesi bir vatan halketmeye kâfi gelen cihangirler devrinde ey tek başına bir medeniyet âlemi kuran zîşan! Yeni belde-i hulefa dehanın matlaı oldu. Fakat mağripten maşrıka kadar Türk ülkesine sanatın ışık, saldı. Ve dehanın fethettiği diyarlar Süleyman'ın devletinden de payidar! Budin, Bosna, Sofya, Hicaz ve Bağdat hükümdarını bugün sadece hatırlıyor, fakat seni ezber etmiş. Zaman onun saltanatını toprağa düşen vücudu gibi ufaladı. Fakat senin saltanatın şehsüvar atlarının bir gün gelip geçebildiği her yerde hâlâ ber-pâ!... Bununla beraber muhakkak yine bir hüzün içindesîndir; zira sen onları Türk milletine şan ve yâr olsun diye kurdundu; minnetin ve şevkin ona idi!...

Ne vecde gelmiş bir aşkın var : Mülk-i Süleyman sanki bir sürhlü ve zer-efşanlı tomardı. Ona sen bir kubbeler divanı yazdın : Camilerin birer münâcât gibi hurûş içinde!... Medreselerinle han-kâhların birer tevhit cazibesini haiz... Sarayların birer kasideyi andırıyor... Türbelerinde birer mersiye melâli var... Sayılsa, ihtimal Bâkî kâğıda, senin arza yazdığın kadar çok ve büyük manzumeler yazmamıştır.

Sen bir baba idin; dine mabetler, irfana medreseler, ordulara köprüler, şehirlere sular, şehzadelere, vezirlere saraylar, ölülere türbeler, muhtaçlara imarethaneler, hastalara hamamlar ve şifahaneler kurdun... Hepsine birden nasıl yetiştin? Tevekkeli Türkler sana : "Koca Sinan!" demediler!... Bu "Koca" kelimesi seni düşününce milletin hayretinden namına yapılma bir kubbe hâli alıyor!...

Yine de sübhanallah, kabrinde bile bir lâhza tevazudan ayrılmamışsın : Sanatında Süleyman'ın haşmeti aşikâr. Fakat ruhunda Yavuzkârî bir şahane sadelik cây-gir!...

⁂

Senin İstanbul'a ve Edirne'ye nazar edişindeki mânâda acaba ne lezzet vardı; onu seninle fatihlerden başka hangi fani tadabilir?

Bu şehrin iki yüz minaresinde beş vakit ezan okunurken, bilsem, sen nasıl bir haz duyardın? Çünkü Allah'a yollanan nidâlara kademe kuran sensin!

⁂

Anlaşılan, Süleymaniye bile gözünü doyurmamıştı. Selimiye'yi dehana taç yaptın! Diyorsun ki : "Halk-ı cihan daire-i imkândan hariç dediklerinin biri Ayasofya kubbesi gibi büyük kubbe devlet-i İslâmiyede bina olunmamıştır. Kefere-i fecerenin mimar geçinenleri "Müslümanlara galebemiz vardır" deyü tân-âmiz kelimat ederlerdi. Zu'm-ı fâsidlerince ol kadar kubbe durgurmak gayet müşküldür. "Nazire mümkün olsa ederlerdi" dedikleri bu hakîrin kalbinde azîm ukde olup kalmış idi. Mezbur cami-i şerif binasına hizmet edip bi avnillâhi'l-Meliki'l-Mennân(*) devlet-i Sultan Selim'de izhar-ı kudret edip bu kubbenin Ayasofya kubbesinden altı zirâ kadden ve dört zirâ devren ziyade eyledim." Ey ser-mimarân himmetine ve kudretine bin aşkolsun!... Sana bunu söyleten ruh bir vakitler her Türk'te vardı!

⁂

Nihâyet kendi tekvininin huzurunda boyun eğildi. Kavuğun başına ağır geldi, Elinde perkâr titremeye ve asa sendelemeye başladı. Kendin de tıpkı bir yaz güneşi gibi ağır ağır çe-

(*) Herşeyi bol bol veren Allah'ın yardımıyla.

kildin. Fakat zahit nefeslerle dolu azametli göğsüne kıyas ettiğim kubbelerin haşre kadar ber-karar olsun!...

Her biri, başka oymalarla süslü mermer kafesler arasından tecelli eden mermer destarın yüz taca bedel!... Seni Hâmid, Fatih'e ve Selim'e gittiği gençlik hengâmında görmeliydi.

Daracık mezarında, hâşâ, bir intiha garabeti yok, hâlâ bir ibtida muhabbeti var... Rengi uçuklaşıp yosun gibi kalan mısralarından birinde Sâî :

"Ruhu için fâtiha ihsân ede pîr-ü civan" diyor!"' Senin buna ihtiyacın var mı var, ey Allah yolcusu!... Sen ki, iyiliğe doymamış gibi, hâlâ yananlara sebilinden sular dağıtıyorsun!...

Süleyman senin gibi bir mimara nail olduğuna şükretsin, sen Süleyman gibi bir kadirşinasın ocağında yetiştiğine hamdet, ey mimarlar sultanı Sinan!...

DAMLA DAMLA'DAN

Gazi Mustafa Kemal bir gün sofrasında, temrin olarak bana şu kelimeleri verdi.

"İnsan, bî-hudut, beşeriyet, tezahür eder, aşk, ruh, ten, dudak, saç, hayat, hayat, şefekat, muhabbet, ölüm, hayat, hayat, bilmem".

— Bu kelimeler sana ne ilham eder, dedi.

Şunu yazdım :

"İnsan isen, sevginde bî-hudut ol.. Beşeriyetin kemâli bunda tezahür eder... Bunu anlamayan hiç bilmeyecek güzel saç, berrak ten, duygulu dudak nedir!... O bilmeyecek aşk nedir, ruh ne!...

Böyle biri için hayat bile ölümdür.

Fakat beşeriyet bunu istemez. O hayat diler, hayat hayat!... Gel, ey fani, anla ve gör ki hayat nedir... Şefekattir o, muhabbettir o... Hayat budur.., ötesi ölümdür, onu ben bilmem... Hayat isterim, hayat..."

Dinledi ve beğendi.

⁂

Bir yaz gecesi sevdiğimle sohbete daldık. Sonunda gördük ki duvar göz göz olmuş, cam yerlerinden içeriye her an değişen renkler vuruyor.

Dedik :

— Bari güneşin altın neşteri tenimize değsin de öyle yatalım.

O kadar mecalsizdik ki vücutlarımız -bizi, ruhlarımızın götüreceği istikametten ayırmak dileyen- birer feryattı.

O güzel :

—Artık bizimki de delilik! dedi.

— Niçin?

— Görelim dediğin güneş bile gece çekiliyor... Bak şu taze doğuşuna!...

— Bana vücudum için güneşle ders verme. Vücutlar, ne yazık, mahdut sağlamlıkta birer yapıdır.

Bu gece onların darlığından ayrıldık, tükenmeyen hazza vardık.

Yarı yolda kesildikse güneşe eş olan ruhlarımız mı suçlu?

Dinle :

"Bir şû'lesi var ki şem'-i cânın"
"Fânûsuna sığmaz âsümânın"

⁂

Cânan bizi sorarsa de ki :

— Güneş yaylasındayız. Çadırımız bir çınar, gölgesi de halımız..

Derse :

— Neyle oyalanıyor?

De ki :

Hep umarak bekliyor.

Derse :

Gül mü diliyor?

De ki :

— Onun gönlü rüzgârlı, gül bir anda dağılır.

De ki :

— Bir al karanfil için can yakutu veriyor.

Derse :

— Ya karanfilin kıvılcımı yok mudur?

De ki :

— Her pervaneye ayrı bir alev gerek!

Madem ki karanfilsin, alevini al getir; oyaların solmadan düşkününü yak, bitir.

⁂

Vuslat anını içim titreyerek bekledim. Sandım ki ömrüm o lezzet deminde ebedîleşecek. Ne boş şeyler ummuşum!.. İşte o da tıpkı ötekiler gibi geldi geçti...

Niçin sen mütemadî bir ayrılıksın, hayat?

⁂

Durgunluğu bütün ibretlerden dokunaklı o kan, ölüm ve şan dehlizini Edirnekapı'dan Yedikule'ye kadar geçtim...

Kertenkele koşuşunu andıran kıvrım kıvrım yarıklar surların böğrüne ölüm yıldırımını saplamış... Burçlar şerha şerha...

Şu bedenler ebedîliğe kadar ayakta dursun diye perçinlenmemiş miydi? Çiçeklere ve başkalara renk ve koku veren güneşle rüzgâr, yağmurla kar bunların horasanlarından da, mimarlarından da, fatihlerinden de üstünmüş.

Bir vakitler göz yıldıran bu kuşak, artık bir yolun kenarında dağılan bir taş leş olmuş...

Karşısında da yazılar yosundan muammalaşmış mermerler, eriyen vücutların sessiz sözlü bekçileri!... Seyrek servilerin ah ü vahlı endamı üstlerine gam gölgesi bile salmıyor...

Bunların ortasından geçiyordum da gene yok olacağıma inanmıyordum. Bu dipdiri duygu nasıl dinecek?

İçimden kırgın bir ses : "Vuslatta aklıma gelme firak!... Sen gelince onu düşündürtecek misin ki o, şimdi kendi gününde şu remizlerle seni düşündürtsün!" diye haykırıyordu!...

YALILAR

Boğaziçi'nin en kendine mahsus güzelliklerinden biri : Yalılar! Kimi taştan, kimi tahtadan; kimi taze renkli, kimi yorgun yüzlü, binbir biçimli yalılar!... Bunlar iki kıyı boyunca kâh denizin ta üstündeler; kâh kendi rıhtımlarının kenarındalar ve kâh dar bir caddenin berisindeler...

Gerçi Boğaziçi'nin hemen her köşesine köyler ayrı birer isim veriyor... Fakat köylerin hemen hepsi, gelişigüzel kıvrıntılı yolların eski kaldırımlarına bakan, çoğu esmer tahtalı evlerden ibaret... Bu evler, ya geçimleri Boğaz'ın sularında olan balıkçılarla kayıkçıların, ya da gündüzleri şehre inen memurlarla esnafın, yani yerlilerin.

Yalılar ise her mevsimi başka bir semtte geçirmeye alışkın eski İstanbul zenginlerinin, vükelâsının birkaç ay deniz ve koru safası sürmek için kurdurmuş oldukları su kenarı konakları...

Bunlar kıyılardan başlıyor ve gövdeleri yüksekliğinde bahçe duvarları arasında kapalı ağaçların gölgesindeki kat kat setlere yapışık merdivenlere, kubbelerini salkım yaprakları örtmüş, herbiri manzaraya bir değişiklik veren basamaklarını otlar ve yabani çiçekler bürümüş taş merdivenlerle yamaçlardaki köşklere kadar da uzuyor : Böylece suyun keyfi bahçenin ve geniş ufkun keyfi ile birleşmiş oluyor; zira tepelerden bakılınca Boğaziçi daha derli toplu bir göl görünüşünde...

İki köy arasındaki boşluğu bu yalılar dolduruyor... Kenara bir sel gibi boşanan köylerin önlerini bunlar kaplıyor... Bir bakışta anlaşılıyor ki kıyılar umumiyetle paranın ve haş-

Derse :

— Ya karanfilin kıvılcımı yok mudur?

De ki :

— Her pervaneye ayrı bir alev gerek!

Madem ki karanfilsin, alevini al getir; oyaların solmadan düşkününü yak, bitir.

*
**

Vuslat anını içim titreyerek bekledim. Sandım ki ömrüm o lezzet deminde ebedîleşecek. Ne boş şeyler ummuşum!.. İşte o da tıpkı ötekiler gibi geldi geçti...

Niçin sen mütemadî bir ayrılıksın, hayat?

*
**

Durgunluğu bütün ibretlerden dokunaklı o kan, ölüm ve şan dehlizini Edirnekapı'dan Yedikule'ye kadar geçtim...

Kertenkele koşuşunu andıran kıvrım kıvrım yarıklar surların böğrüne ölüm yıldırımını saplamış... Burçlar şerha şerha...

Şu bedenler ebedîliğe kadar ayakta dursun diye perçinlenmemiş miydi? Çiçeklere ve başkalara renk ve koku veren güneşle rüzgâr, yağmurla kar bunların horasanlarından da, mimarlarından da, fatihlerinden de üstünmüş.

Bir vakitler göz yıldıran bu kuşak, artık bir yolun kenarında dağılan bir taş leş olmuş...

Karşısında da yazılar yosundan muammalaşmış mermerler, eriyen vücutların sessiz sözlü bekçileri!... Seyrek servilerin ah ü vahlı endamı üstlerine gam gölgesi bile salmıyor...

Bunların ortasından geçiyordum da gene yok olacağıma inanmıyordum. Bu dipdiri duygu nasıl dinecek?

İçimden kırgın bir ses : "Vuslatta aklıma gelme firak!... Sen gelince onu düşündürtecek misin ki o, şimdi kendi gününde şu remizlerle seni düşündürtsün!" diye haykırıyordu!...

YALILAR

Boğaziçi'nin en kendine mahsus güzelliklerinden biri : Yalılar! Kimi taştan, kimi tahtadan; kimi taze renkli, kimi yorgun yüzlü, binbir biçimli yalılar!... Bunlar iki kıyı boyunca kâh denizin ta üstündeler; kâh kendi rıhtımlarının kenarındalar ve kâh dar bir caddenin berisindeler...

Gerçi Boğaziçi'nin hemen her köşesine köyler ayrı birer isim veriyor... Fakat köylerin hemen hepsi, gelişigüzel kıvrıntılı yolların eski kaldırımlarına bakan, çoğu esmer tahtalı evlerden ibaret... Bu evler, ya geçimleri Boğaz'ın sularında olan balıkçılarla kayıkçıların, ya da gündüzleri şehre inen memurlarla esnafın, yani yerlilerin.

Yalılar ise her mevsimi başka bir semtte geçirmeye alışkın eski İstanbul zenginlerinin, vükelâsının birkaç ay deniz ve koru safası sürmek için kurdurmuş oldukları su kenarı konakları...

Bunlar kıyılardan başlıyor ve gövdeleri yüksekliğinde bahçe duvarları arasında kapalı ağaçların gölgesindeki kat kat setlere yapışık merdivenlere, kubbelerini salkım yaprakları örtmüş, herbiri manzaraya bir değişiklik veren basamaklarını otlar ve yabani çiçekler bürümüş taş merdivenlerle yamaçlardaki köşklere kadar da uzuyor : Böylece suyun keyfi bahçenin ve geniş ufkun keyfi ile birleşmiş oluyor; zira tepelerden bakılınca Boğaziçi daha derli toplu bir göl görünüşünde...

İki köy arasındaki boşluğu bu yalılar dolduruyor... Kenara bir sel gibi boşanan köylerin önlerini bunlar kaplıyor... Bir bakışta anlaşılıyor ki kıyılar umumiyetle paranın ve haş-

metin, yamaçlar ise ekseriya orta halin ve tevazuundur. Çünkü Boğaziçi evleri yalılaştıkça gürbüzleşiyor, renkleniyor, şıklaşıyor. Bu bakımdan yalıları. artlarındaki yoksulluk manzarasını denize karşı kapayan birer engin paravanaya benzetmişimdir. Ve yalılarıyla köylerden, eski eşraf ile ardında duran tevabii tesirini aldığım olmuştur.

Fakat, yalıları, Boğaziçi denen binbir alımlı güzele imrenmeden bir an bile yaşamamaya andetmiş sevdalılar sandığım da oluyor. Bana öyle geliyor ki yalıları ta en kıyılara kadar o hodbin sokuluşları ve geniş yalnızlıklar içinde o usanmaz bekleyişleri, hep bu sevgiye tutulduklarını gizleyememekten ileri gelmiş coşkunluk hareketleridir.

Yalılar, onu seve seve soluyorlar, ta onun yanında eriyesiye, ve onun bağrında ölesiye kadar... Yalılar ki bütün ömürlerince biçimlerinden âdetlerine kadar tekmil onun füsunu altındalar... Onun için, yalılardan birinin kapısını açıp daha avlusunun serin loşluğuna girince, cömert bir ruhun, tadına doyulmaz mahremiyetine alınmak üstünlüğüne erdim *gibi oluyorum*.

Bu yalılardan öyleleri var ki içleri ud karınları gibi duygulu; dışarının en küçük seslerini bile camı açık, kafesli pencerelerinden içeri âdeta büyülterek alıyor : Biri, kapının inceli kalınlı çıngırağını sallasa, bir kervan geçişi zevkini duyuyorsunuz. Aşağıda çıplak baldırlı kızların, ayaklarındaki ıslak bezlerle yaş tahtalardan çıkardıkları gıcırtılar, yukarı katlara kumru huhuları gibi akisler yayıyor. Yattığımız yerden görmeseniz bile sudan geçen şey nedir biliyorsunuz; bunu, denizin oynayışlarından çıkan türlü sesler size haber veriyor :

Su, bir çağlayan gibi ötüyor mu, dalgaları bir lodosun başlangıcındaki gibi rıhtıma çarpıyor da serpintileri iri taşları suluyor mu? Geçen, gemidir!... Rıhtıma saldırış eden bu su öfkesi, onu gözle sezilmez, fakat yıllarca bıkmadan tekrarlanacak sürekli hırsının milyonda biri ile hem sarsıyor, hem de bu yeyişten sonra ağır ağır yatışıyor. Önceki homurdanışı, birkaç an içinde, uslulaşa uslulaşa âdeta bir dudak şapırtışı

kadar inceliyor; denebilir ki öfkelendiğinden pişman olmuştur ve taşa bir barışmanın öpücüklerini kondurduktan sonra eteğinin yosun saçakları ucunda baygınlaşıyor.

Su, bir makine patırtısına karışarak yırtılır gibi hışırdadıktan sonra ardında uzun iniltiler bırakmıyorsa, geçen ya bir motordur, ya uskurlanmış bir pazar kayığı; ya da direğinin gölgesi odanın duvarına uzun bir nida işareti çeken mavuna!... Gezinti sandallarının, küme küme ağ yüklü balıkçı kayıklarının geçmesi, içli su nefeslerini andırıyor.

Boğaz'ın denizi o hassaslıkta ki üzerinden geçen her şeyin haberini kıyılarına er geç mutlaka bildiriyor.

Hele güneşli sabahlarda bu geçişleri, camları kapalı ve perdeleri inik pencereden görmeseniz, işitmeseniz bile tavanlardaki binlerce ışık çakıntısının, o titrek ışık palazelerinin ağır, telâşlı, sinirli, şakrak gidiş gelişlerinden sezebilirsiniz. Biçimleri boyuna değişen bu oyunları saatlerce seyretseniz usanmazsınız. Bence, yalı tavanlarına en yaraşan nakışlar, oynak denizin eli ile güneşin çizmekten yorulmadığı bu billur kaynaşmalardır. Sanırsınız ki göğün kubbesinden sarkan güneş avizesini maî bir rüzgâr salladıkça yalı içlerine nur yağmadadır...

Komşumuz denizden gelen bu su çağıltısına ve ışık sağnağına bedel, komşumuz bahçeden de yaprak hışırtıları, kuş cıvıltıları ve gölge dalgaları gelir. Bazı günler, adaçamı kokularını andırır deniz kokusuna karşılık ise ıhlamurların, türlü çiçeklerin ve bütün yaprakların birbirine karışmış koku rüzgârı çarpıyor. Ve hafif döşeli geniş odanızın kapısını biraz sonra biri aralıyor; o bahçelerden size kucak dolusu hediye getiriyor : Erguvanlar, zambaklar, hanımelleri; daha sonra da güller, karanfiller; bu sabah da bunların renk renk kıvrımları arasında dik yapraklarının parıltısı içinde tepeleme dolgun manolyalar, o beyaz alevler!... Sonra da hortansiya demetleri; ta lüle lüle krizantemlere kadar mevsimlerin yürüyüşünü bildiren koku ve renk kervanı...

Nasıl ki sofranızdan da kiraz kıvılcımları; bazı akşamlar omuzlarda bir yay gibi esneyen direklere ikiz ikiz bağlanmış sepetlerin tepesinde birer küçük gül ehramını andırır ve köy meydanını bir esans fabrikası kokusuna bürür çilekler; altın kayısılar, yanak allığında şeftaliler, dudak yumuşaklığında incirler, dilimleri balıkçı kayıklarını hatırlatır karpuzlarla piyade nârinliğindeki topatanlar çeşni kervanı hâlinde geliyor geçiyor.

Boğaz topraklarının bu iltifatına nazire olarak deniz de zümrüt serinliği içinde yürüyen mevsimlerin mahsulünü ikram ediyor : Uskumrular, kalkanlar, levrekler, kılıçlar deniziçi aylarının can demetleri!

Böyle bakınca, yalılara, su ve toprak mevsimlerinin harikalarını odalarında toplayan birer ses, şekil, renk, koku ve lezzet rasathanesi demez misiniz?

*
**

Yalılar, bir suyun iki yakasında birbiri ile karşılıklı yarışan mimarî benlikler... Konuları da birbirleri ile karşılıklı tepelerde iki rakip gibi yarışıyor... Sanki herbiri kendi tarafının üstünlüğünü ötekine ispat edecek! Her biri , karşısındakinin fıstık çamı kalkanına fıstık çamı kalkanı, servi mızrağına servi mızrağı, erguvan meşalesine erguvan meşalesi, bin kollu manolya şamdanına, bin kollu manolya şamdanı, gül ateşine gül ateşi çıkarıyor. Karayel, Rumeli'nin kokusunu Anadolu'ya; gün doğrusu, Anadolu'nun kokusunu Rumeli'ye getiriyor. Sabah ışığı Anadolu kıyısına geç gelirse akşam gölgesi Rumeli kıyısına erken iniyor : Bu iki kıyı, aynı güzelliğin birbirine aksedişi gibi... Bu, aynı bahçe ki arasını hâreli ve çağıltılı bir su hıyabanı ayırmakta...

Kaç kere sandalla bir yakadan öbür yakaya geçerken seyyah kelebeklere rastgeldik. Bunlar, su ile bir hizada giden yelkovan sürülerinin üstünde ve kanatlanmış manolyalar sanılacak martıların altında ortalama bir tabakayı -zor görülür titreyiş bulutçukları hâlinde- tutmuşlardı. Büyük bahçenin bir

tarafından bir tarafına göç eden bu hurdebinî yürüklerin içinde, özentilerinin kurbanı olanlar gördük. Kayığımızı bile ara sıra yılan gidişi gibi kıvrıltan deniz oynaklarının hercayiliğinden kabarma rüzgârcıklar bunların kanatlarına bitkinlik veriyor; kimini şaşkınlıktan, başka taraflara saptırıyor; kimini sandalın kenarlarına tutunduruyor; kimini de, ne yazık, sularına çekiyor; o çiçek yaprağı naaşlarını dileklerinin yolundan sonuna kadar alıkoyuyordu. İyi yüzen insanların sandallar gibi bir yanından bir yanına kolayca aştığı bu mesafeler, onların ancak en dayanıklılarının kazanabileceği bir fetih yeri idi.

Bu bahçenin iki yakasında yaşayanlar da, isterlerse, yer değiştirmeden bile karşılarındakilerle konuşabiliyorlar : Hele geceleri, bir yalının büyük odasına benzar biteviye büyük durgunluğun kusvâsma erdiği saatlerde iki kıyı halkı, aynı sofanın iki ucundaki insanlar gibi söyleşebiliyor : Kanlıca Körfezi'nde okunan gazeli, Baltalimanı'nda yanımızda söyleniyormuşçasına dinliyorsunuz. Hattâ, Anadolu korularındaki bülbülleri, Rumeli'ndeki bahçenizden duyabiliyorsunuz. İki yakanın balıkçıları birbirlerine naralar atıyorlar. Emirgân'dakiler Çubuklu'ya sesleniyor; iki Hisar karşı karşıya söyleşiyor. Bu sesler, fenerler gibi Beykoz'dan Kandilli'ye, İstinye'den Bebek'e kadar hem boydan boya, hem de karşıdan karşıya aksettikçe, -havaya ve içinizdeki halete göre- Boğaz gecelerine kâh mersiye garipliği, kâh destanî bir ordu heybeti, bazı bir telâş çığlığı, bazı da bir neş'e şakraklığı veriyor.

*
**

Gerçi bu tabiat biraz bakımsızlaşmışsa da o engin şirinliği ile gene yerinde.. Fakat ondan kâm almak için yapılmış yalılar; vaktiyle başka ölçülere, başka anlayışlara göre kurdurulmuş o uçsuz bucaksız yalılar!... Birçok sebep, onları ya ateşin, ya suyun içinde, ya da yıkıcıların elinde yavaş yavaş azaltıyor; hem de en güzellerini...

Bereket ki epeycesi hâlâ ayakta... Fakat onlardan kiminin odalarında da, şimdi tütün denkleri yığıldı...

Kimindeki o enine boyuna sofaları, şimdi artık rüzgâr *iniltisinden başka bir şeyin doldurduğu yok*... Gerçi kiminde yeni nesiller ilk, orta, hatta yüksek tahsillerini görüyor... Fakat eski zenginliğin ve gösterişin yazlık sergisi denecek içlerine şimdi hıncahınç boşluk yerleşmiş olanları daha çok.. Bunların ilk sahipleri ahrete; halıları, avizeleri de çarşı içlerine, bedestan cemakânlarına, belki de yabancı ülkelere göçmüş, İçlerinde hâlâ torunlar barınabilen bazı yalılarda ise bu torunlar o sayısız odalardan ancak bir ikisine süzülmüşler; üzücü ve ürkütücü engin ıssızlıkların bir ucuna âdeta gölgeler bekçiliği ediyorlar. Onun için, eskiden nazlı küçükhanımların, yüz bulmuş küçükbeylerin tasasız kahkahalarla çınlattığı haremağalı, kâhya kadınlı bahçe setlerinde şimdi kömür yığınları duruyor. Eskiden çatanaların, üç çifte piyadelerin sabah akşam yanaşıp avniye kaputlu, uzun sakallı paşa efendilerle atlas feraceli büyükhanımlar, tafta çarşaflı genç kadınlar beklediği düzgün taşlı rıhtımların şimdi yenik ve düşük kenarlarında şilepler, sebze kayıkları, odun kömür çektirileri uyukluyor...

Atiyelerle hediyelerin ardı arası kesildikten sonra o akan damları, o sarkan saçakları, o düşen rıhtım taşlarını hangi kese düzeltecekti? Yalıların ancak birer kanadına sığınmış geçici kiracıların verdiği para mı?

Birkaç nesli bir arada barındıran büyük şehir konaklarından çoğu nasıl yandı, yıkıldı veya başka ihtiyaçlara kullanıldı ise, onların yazlık eşleri olan yalılardan çoğunun sonu da çaresiz böyle olacaktı! Temeli cemiyetin içinde yıkılan yapıları toprak, ayakta tutamıyor!

Birkaçı bir orman yiyen bu koca yapılar bari taştan olaydılar; şimdi ayakta kalan şey, sadece şu yan duvarları mı olurdu? Harem dairesini komşu selâmlıktan saklamak, ya da tahta yüzleri ateş salgınından korumak için yalı katlarından daha yüksek bir boyda ta kıyılardan tepelere çıkan o taştan peçeler, havada boşuna dikili kıskanç zenginlikler değil de nedir?.. İnsanın diyeceği geliyor ki garip bir anlayış bu duvarlara ya-

lılardan çok para harcamış; öyle ki şimdi yalnız bu taşlarla yeniden sırasıra yapılar kurdurulabilir!

Bu duvarlar, bir de evlerden daha sağlam mutfaklar ve temel direklerinden kalın bacaları; efendilerin katlarından dayanıklı bodrumlar!... İşte eski yalıların bir kısmından ortada kalan şeyler yalnız bunlar..

O ıssız temellerin böğründen taşan mermer merdivenler gene boyuna, boyuna çıkıyorlar; fakat artık nereye? Mavi boşluğa, kül olmuş hatıralara!..

Bununla beraber, Boğaz'ın ölüm istemeyen öyle imrenilecek diri, coşkun bir tabiatı var ki : Sarmaşıklar, yabanileşmiş hanımelleri, güller, incirler bu yıkıntılara sarılıyor, harabenin acı çıplaklığını bir garip şenliğe bürüyor.

Yıkıntıların ey gür tesellisi! Başka çağların başka ölçülerine göre kurulmuş o eski biçimlerin kadidlerini ört, ta o günlere kadar ki cumhuriyet nesilleri, dünyanın en güzel yaz şehri olan Boğaziçi kıyılarında, yeni anlayışlarının ve dileyişlerinin sürekli umranını, onun tükenmez şirinliğine yaraşacak bir üslupda, yeniden diriltecektir.

Kaç değişikliğe uğramış kıyılarında böyle uman bir bekleyiş var, ey Boğaziçi!

(Milliyet, nr. 1585, 11 Temmuz 1930)

ZİYA GÖKALP

O son resmindeki hâlinden bir ay önce, bir sabah, bastonum kumlara dökülmüş kuru yaprakları çıtırdatarak Büyükada'da ziyaretine gittimdi. Bomboş, oldukça loş bir sofadan geçip ısısız bir kata çıkmıştım. Bütün eşyası, Ziya'nın yattığı beyaz karyola ile benim oturduğum koltuktan, bir masa ile duvarda asılı bir saatten ibaret odada onu gördüm. Çukulata renkli tombul bedeninin üstünde sarı yelkovanını dolaştırarak Ziya'ya fena dakikaların ağır ağır yaklaşmakta olduğunu duyurmadan işleyen o saate, o gün, Ziya ne kadar sık bakıyordu!

Bir bilginin istirahat yerinden çok bir garibin mekânına benzeyen o boş ve loş köşkte Ziya, güya dinlenmeğe çekilmişti!

Gönle hüzün çöktüren o loşluk ve ıssızlık, yalnız Ziya denen giranbaha varlıkla süslü idi! O varlık da, bu çıplaklığın ortasında, cemâdâttan bir şey gibi olmuştu. Dizleri vücudunu artık çekemiyordu! Uzanıp yatmışken dinç gibi duran hâlâ dolgun vücudundan hayat, süzüle süzüle artık gözlerine ve dimağına birikmişti.

Gerçi konuşmasında değişiklik yoktu. Fakat donuk duran sol elinde insan, bir çürük gölgesi ve kokusu seziyordu! Kötü haber orada idi!.. Bununla beraber Ziya, kendi parıltısını ağır ağır söndüren bu rüzgârdan habersiz gibi, boynuna doğru yavaş yavaş çıkan bu ölüm balçığından gafil gibi başını hayatın içine uzatmış; denebilir ki âdeta bir nevi ofelya hali almıştı!.. Ayakta dipdiri gezerken bile yatakta sanılacak derece kesik sesle derbeder düşünceler söylediğini; sonra boynunu bükerek sustuğunu; ve sonra gene dile gelip bir iki esrarlı ve tebşirli cümle söyleyip artık tükenmişçesine başı önüne düştüğünü tanımış olduğu bi-

rinde, şimdi şu hasta döşeğinde iken bu mertebe dinç ve sağlıklı, açık hava ve coşkun su gibi diri düşüncelere tesadüf etmek, ziyaretçinin gönlünde, hem o odadan alınan bitmek kaygusunu daha kesinleştiriyor, hem daha silikleştiriyordu. İnsan orada merhametle ümit arasında. İşte böyle garip bir tezat karşısında kalıyordu!

Ziya kendince, hayatının yeni bir devrine ayak basıyordu : Makale yazmaktan kitap yazmağa yükseliyordu; hattâ bu kitaplardan bir tanesini hazırlamıştı.

Yatağının içinden birtakım beyaz torbalar çıkardı. Bu beyaz torbalar bir kütüphane, bir yazıhane idi! En batılı bir Türk dimağının böyle en eski, gezginci doğulu bilginler tarzında hareketi, bir umulmaz tezattı!..

Ziya, o torbalardan birini açtı. İçine sağlam elini daldırdı. Beyaz bezler sarılı birtakım küçük keseler çıkardı. Bu keselerden her birinin içine bir defter dolanmıştı. Belli idi ki Ziya'nın hayatta ehemmiyet verdiği, düzgünlüğüne dikkat ettiği biricik malı mülkü işte bu torbalar ve içlerindeki keselerdi. Ne güzel ve ne garip remz!..

Ziya sağ elini yastığının kılıfı arasına soktu; oradan bir kurşun kalemi çıkarıp bana uzattı. Böylece **Medeniyet Tarihi**'nin ilk formasının tashihine, onun gözleri ve irşatları önünde bakmış oldum.

O gün, aramızda sualli cevaplı bir uzun hasbıhâl açıldı. Kendisini güya birkaç dakikadan fazla rahatsız etmeyecektim. Fakat sohbetinin lezzetinden, yanında bir kaç saat kaldım. Ziya, bana doğu vilâyetlerindeki Türk aşiretleri hayatından bahsetti. Konuşmaktan bıkmıyordu.

O gün bana Ziya'nın ilk defa paradan söz açtığını işittim. Ziya, bu parayı Gazi Paşa'dan istemeğe karar vermişti. Onunla Anadolu'nun batısından doğusuna kadar köy, köy dolaşacak; âdet, giyiniş tarzı, raks, türkü ev eşyası örnekleri, ıstılah ve lehçe, masal ve tarih toplıyacak, Türkiye içtimaiyatını yazacaktı. Böyle bir "mefkure" seyahatine, ancak "mefkure eri" nin sağlıyacağı kolaylık sayesinde başlayabileceğini düşünmek, hastaya saadet veriyordu.

O gün Ziya nasihate benzer, vasiyete benzer, vedaa ve esefe benzer ne imalı, ne dokunaklı sözler söylediydi.

*
**

Üç dört gün sonra, yanında torbaları ve etrafında son günlerinin en vefalı dostu Cafer Bey (Baytar Cafer Dikmen) pervane gibi dolaşarak, bu bilgin, yola çıktı; fakat doğulu bir "Mandaren" gibi küçücük bir sedye odacığının içinde boynu bükük, sol eli dizinde ve bakışları avare olarak...

Ona, muhterem refik ve meslekdaşım Yakup Kadri Bey ile beraber Ada vapurunda böyle rasgeldik. Köprüye kadar Yakup ve ben, bu ilim başkanının yanıbaşında, yürüyen iki nöbetçi gibi, endişeli ve müteessir kaldık. O, gâh limon kokluyor, gâh bir yudum su içiyor, bir mengene gibi daracık sedye odasında mülâhham vücudu sıkılarak kapıyı açtırıyor; bizlere iki üç hatır okşar söz söylüyordu. İkide bir : —"Vasıf Bey (Millî eğitim bakanı rahmetli Vasıf Çınar) kitabımın basılmasını geciktirmesin. Ben iyiceyim. Hastahanede tashihlere bakacağım. Seyanate çıkıp tetkikatımı ikmal edeceğim" gibi sözler söylüyordu.

*
**

Filhakika seyahate çıktı. Fakat, işte buraya, ebediyete geldi!.. Böylece, Türklüğün içinde hayatın nefis bir eseri olan şu genç ölü, dilediği tamlıkta nefis eserini bırakmadan işte burada toz oluyor.

*
**

Fakat burada yatanın eseri, -kendi dileğince tamamlayamamış kalsa dahi- büyüktür : Mısralarında, yeni günlerin ilk mübeşşiri olan Mehmet Emin'in (Yurdakul) çağrışından en derin duyguyu kavramış ve o çağırışı, canlı bir şuur ve irade haline getirmiş ilim eri budur! Sessiz ve âdeta somurtkan ve müphem o görünüşteki durgunluğun içinde, -hepiniz bilirsiniz- şu mezarda insan, en coşkun kaynaklardan biri idi!.. fakat dimağının yapısı ve eseri onu, gözlerin saldırışından üstün tutarak hâtırasını, kendisinden sonra yaşayacak nesillere geçirecek değerdedir...

Gördüğü iş büyüktür. O gelmezden önce duygularımız, bilhassa düşüncelerimiz, Kızılırmak gibi dalga dalga ve avare idi! O başıboş coşkunluğun etrafına set çeken, onu, engin bir düşünce ummanına doğru mazbut bir çağlayan halinde yeden "fikriyat" devri budur!..

*
**

Onun için bu âlimin ilimi şairane idi; çünkü, "mefkurevî" idi. Hayâl ederdi. Ve hayali, bilirdi ki, bu dünyada hakikat olacaktır. Zira onun tefelsüfleri, tefekkürleri, şairlikleri, canlı bir yığın içindi; büyük eserlerin milleti, büyük cereyanların güdücüsünü, dimağları ve iradeleri yoran kuvvetlerin tecelligâhı olan Türk milleti içindi!..

Bu hulyasever o bahtiyardır ki formül gibi cümlelerinde tarif ettiği dehayı; bütün millî değerlerin mümessili, millî gücün şahsında toplanmış örneği; bütün millî coşmaların kaynağı dediği dâhiyi, kendi sürgünde susmuş ve üzülmüş beklerken kendi gözleriyle gördü.

Ona âşık oldu. Onun bir yıla bir asır sığdırdığını, Malta adasından, imrenerek seyretti. Kendisinin yıllar, belki asırlar zarfında gerçekleşir düşüncelerdir diye ortaya, imalarla, dönmeler ve dolaşmalarla ortaya atabildiği kesin devrim düşüncelerini bu büyük Türk'ün, bu eşsiz "mefkure kahramanı"nın çelik eli en içli emel ve irade sözleri ile, en makul ikna ve irşat cümleleri ile hamle hamle meydana çıkardı.

*
**

— Ziya! Son nefesine kadar imrenerek baktığın ve menkibesini, ondan haberdar olmadan önce, yalnız yürek dili ile yazılarında sezdiğin bu dâhinin, sen öldüğün geçen sonbahardan bu sonbahara kadar hayran kalırdın! Sen öldüğün günden bu güne kadar., -başını kaldırsan- Türkiye'nin kendi kurtuluşu yolunda aştığı konakları, hayalinin de tasarının da üstünde bulursun!.. Ne mutlu sana ki böyle büyüklere inanır kabiliyette bir ruhla mümtazdın! Bu büyüklerin manevî mübeşşiri, müşevviki, mürev-

vici, mürşidi oldun! Böylece senin adın, "tarih"e yeniliğin bir başlangıcı olarak geçti! Sen alelâde bir ilim amelesi olsaydın, mezarının başında şimdi bizlerin ne işimiz vardı! Sen bizim babamız, kardeşimiz, akrabamız değilken, senin için, bir yıl sonra da baş ucunda böyle, ağlar mıydık? "Ah keşki biz ona kendi sağlığımızdan verseydik de o yaşasaydı, bize hakikatler öğretseydi, ilmimizi yetim bırakmasaydı!.. der miydik?

Mezarının baş ucuna bıraktığımız çiçekler, yalnız İstanbul Türk Ocağı'nın değil, bütün Türk Ocaklarının ve bütün münevver Türklüğün sana şükran ve hasretini arz içindir!

Bugün artık milletçe sıkıntımız, kederimiz kalmadı! Müstakiliz, hürüz, cumhuriyetçiyiz, hurafesiz, millîyiz ve millîciyiz!

Fakat eyvah! Bizlere bütün bunlardaki tadı tok bir eda ile gâh şiir, gâh masal, gâh nasihat, gâh ilmî formüller halinde anlatan senin kanaat getirmiş sesli dudakların yok! Baş ucunda şimdi işte bu acıyı duyuyoruz!

Mezarına baktıkça, şair gibi diyemiyorum ki :

"Yere düştüyse bir meyve, dirahti pâyidar olsun"
"Sukût ettiyse bir kevkeb sipihri berkarar olsun"

Türk ağacı, bugün senin baş ucuna dikeceğimiz çınar gibi elbet, sonsuzluğa kadar ayakta duracaktır! Türk göğü, elbet şu başlarımızın üstündeki gök kadar uzun ömür sürecektir... Fakat, ne her ağaca her vakit senin gibi meyve nasip olur, ne de gökte her zaman senin gibi ziya parlar!..

Onun için sana yanıyoruz!.. Uyu ve başında seni her yıl böyle anacak milletin, Türk milleti haşre kadar var olsun!

(Varlık, nr. 411, 1 Ekim 1954, s. 4-5)

ATATÜRK'E DAİR BİR HATIRA

Başkumandan Gazi Mustafa Kemal'in zaferden sonra Bursa'ya ilk gelişi

Bu gün artık geliyor. Zira müjdeyi münadiler de esnafa sokak sokak bildirdi. Dükkânlar örtülüyor. Geçeceği yollara halılar, kilimler döşendi. Zafer tâklarının, mağaza kapılarının solmuş defneleri tazelendi. Asker kıtaları uzun yol boyunca kaldırımlarda silâh çattı. Papatya gibi beyaz giyimli mektep kızları, ellerinde küçücük küçücük al bayrakları ile öne dizildiler. Sokak başlarında atlas sancakların sırma yazıları ve muzıka âletlerinin kıvrım kıvrım mâdenleri parıldadı. Böylece kaç gündür Bursa'nın tutulduğu bekleme humması en râ'şeli demlerini duymağa başladı.

Siyan bohçaları andırır sımsıkı örtülü kadınlar kapı basamaklarına ve eşiklerine gene çömelmeğe, yerleşmeğe başladılar... Artık bu akşam bunların hiç biri, gözleri boş dönmeyecek. Kaç gündür bunlara ne kadar acıyordum! Gün ağartısından gün kararasıya kadar taşların, tahtaların üstünde bekleşiyorlar! Yorulmuyorlar mı? Üşümüyorlar mı? Hastalanmıyorlar mı idi? Zira, yağmur altında, sırsıklam çarşaflarının vücutlarına yapıştığı saatler de oldu!.. Bunlar, aşlarını bir haftadır geceden pişiriyorlar; odalarını geceden süpürüp düzeltiyorlar; çamaşırlarını geceden yıkıyorlar; tan yerinden önce lâmbalarını yaktıkları, pencere pencere uçuk sarartıların dışarı sızmalarından anlaşılıyor. Kendileri de gün daha yarı buçuk ağarmağa yüz tutarken geniş başörtülerinin, siyah çarşaf pelerinlerinin altında, birer küçük yiyecek çıkını ile böyle çoluk, çocuk bir arada bu yol kıyılarına, bu kapı sahanlıklarına üşüşüyorlar. Belli ki bir büyük sevinç, bir müstesna heye-

can onların merakını uyandırmış, uykularını kaçırmış. Güneş doğmadan önce sokaklara kendilerinin mahşer birikintisini dolduruyorlar. Belli ki uzun bir kapanıklığın karanlığından sonra canlarını şimdi geniş bir ferahlığın aydınlığına atıyorlar; sokakta ömür sürüyorlar... Gerçi her gün bir iki şanlı kumandanın şehre girdiğini görüyorlar; böyle böyle gitgide daha emniyete kavuştuklarını, daha selâmete çıktıklarını anlıyorlar; seviniyorlar; el çırpıyorlar; fakat bunların hiç biri gözlerini kana kana doyurmuyor. Onlar hep O'nu bekliyorlar; O'nun yolunu gözlüyorlar. Günlerce böyle yorgunluğa, sıkışıklığa bıkmadan, usanmadan, sırf kendi istekleri ile katlanışları hep O'nu bir an olsun görebilmek içindir... Bekleyiş uzadıkça aralarında şöyle efsaneler çıktı : "Paşa geceleyin girivermiş" diyorlar! "Bursa'da tebdil dolaşıyormuş" diyorlar! " Kız vallahi geldiğini gözleri ile gören var" diyorlar! "Gösterişten hoşlanmadığı için meydana çıkmıyormuş" diyorlar!..

İşte böyle, Bursa, kadınıyla, erkeğiyle, ihtiyariyle, çocuğuyla günlerden beri hep onu sayıklıyor. Her dükkânın camekânında O'nun birbirine ve ekseriya kendine benzemiyen türlü türlü, renkli, renksiz, atta, yaya, asker sivil tasvirleri asılı... göreceği ve görmiyeceği, önünden geçeceği ve geçmiyeceği her evin cephesi çini yeşil yapraklar ortasında beyaz levhalardan ve siyah hüsnühatlardan da birer nida halinde sessiz alkış tutuyor, O'nun adını anıyor, O'nun ömrüne dua ediyor. Zafer takları kendinin sözleri ve büyük vatan şairlerinin anılmış mısralariyle dolu! Ve bunların hepsinin üstünde ta damlardan cumba eteklerine kadar irili ufaklı yepyeni, veya uçuklamış yüzlerce, bayraklarımız dalgalanıyor!..

Evet, işte böyle bütün Bursa, insanlarından ipekli ve bez bayraklarına kadar yaşamayı ve sevinmeyi anlatan nesi varsa onunla günlerden beri bir bora bulutu gibi toplanıyor, birikiyor, yığılıyor, kıvamlanıyor; taşmağa hazırlanıyor. Kurtarıcı'nın görünüşü ile, çılgın alkış tufanı kopacak; ve bütün yekpare yaygarası şimşek bir gök gürültüsü gibi, Uludağ'ı sarsacak! Zira, iki tesis ve iki müessisi görmüş olan Bursa, asırlarca bağrında devşirimli sakladığı o ananevi coşkunluğu, yıllar sürmüş bir esaret acısı üstüne tekrar ta içinden ve ta derinden hissediyor. Bursa, şimdi

üçüncü kurucuyu, bütün vatan ve bütün muzafferiyeti bir arada bekler gibi özlüyor.

Sanki O'nun yüzünü görmeden kazancın ve kurtuluşun tadına tam varamayacak; güya O'nun gözleriyle görmeden, O'nun üzerine elini sürmeden kani olmayacaktır ki dünyanın en güçlü en sözü, özü keskin adamı, en genç ve muzaffer serdarı kendisinindir; kendisinin, Türkiye'nin!... Bu karşılamağa körler bile el ele tutuşarak, birbirlerine yapışarak, havaları yokhyarak, değnekleri ve yüzleri zafer taklarına çarparak bir manevî dîdara gider gibi koşuyorlar!..

*
**

Büyük istikbal çok uzaklardan başlıyor. Öyle ki tarihimizin güzel isimli ilk köylerinden geçen Başkumandan, yeşillikler içinden, Bursa kubbe ve minarelerini görmezden önce kendine karşıcı çıkanları görecek ve artık onlara adım adım her ilerledikçe rasgelecek. Zira, daha sabahleyin erken, şehirden, herkes o hedefe doğru bir koşuya çıkmış gibi atıldı. İşittiğimize göre Fevzi Paşa, İsmet Paşa, Kemalettin Sami Paşa, Asım Paşa daha dün geceden yola çıkmışlar. Bursa mebusları sabahleyin erkenden otomobillere atladılar, karşıcı gittiler. İki gündür Bursa'da ilk serdar türbeleri ve son serdar çehreleri karşısında, talebesi gibi hayretten vecde düşen Yahya Kemal de İstanbul Darülfünûnluları ile birlikte geçip ileri gitti. Kolordu kumandanlariyle sohbetlerinden başhyan hayranlık suûtları bu yolun bir kenarında, onları vecdin zirvesine ulaştıracak!... İzmir'den beri yer yer harap ve türap edilmiş vatan manzaralarını ve kurtuluş heyecanlarını yan yana seyrettiğimiz Hamdullah Suphi (Tanrıöver) ile de ben en sona kaldık.

*
**

Fakat, bu candan karşılamanın parlaklığını hava biraz ıslatacağa benziyordu. Zira koyulaşmış Uludağ yamaçlarından aşağı bulutlar iniyordu : İki dağ arasındaki hava girdaplarının birinin önünde âdeta, semavî bir bulut raksı gördük. Kimi bulut parçaları da gördük ki yeşillikler içinde, bir seyirci gibi yerleş-

miş, kımıldanmıyordu. Yer yüzündeki karşılama sahnesinin üstünde gökyüzünde de işte böyle heybetli bir tabiat sahnesi hazırlanıyordu.

Fakat, halkın coşkunluğu öylesine idi ki yağmur yerine gökten çakıl yağsa yerinden kımıldanmıyacaktı. Boşanacak sağanağı bir engel değil, uğur, rahmet sayıyordu.

*
**

Güzergâhında yer yer, küme küme karşılama durakları vardı. Bizler Duaçınarı'nın altında oturduk.

Bir çocuk koşa geldi. Otomobillerin göründüğünü müjdeledi. Hepimiz yola döküldük.

Kendisi üçüncü otomobilde idi. Yere iner inmez gençler, ihtiyarlar ellerine sarıldılar, gözlerinden o ellere yaşlar akıttılar. Etrafında köy çocukları, ellerinde, omuzlarında bayraklarla pervaneler gibi uçuşup dolaştılar. Hoş geldin, Babamız diye bağrıştılar.

Başkumandan "lûtr" yakalı paltosunu çıkardı. Yere indi. Müşir üniformasıyla zarif endamı yeşillikler içinde bir çelik yay gibi teressüm etti. Etrafında kahramanlardan bir halka peyda oldu : bütün vatan binasını yeniden kuran dev ruhlu insanlar onun hafifçe gerisinde yan yana idiler. Her biri, kendi başına bir kitap menkıbe dolduran bu şanlı kumandanlardan hangisine hayran kalacağını adam şaşırıyordu.

Bunlardan kimi, mukaddes vatan hesaplarını ve millet ordularının düzenlerini, planlarını kurmuştu. Kimi, Asya yolunu Türklere yeni baştan açmıştı. Kimi, Türk ordularını Akdeniz kıyılarına yıldırım gibi indirecek hazırlıkları gerçekleştirmişti. Birisi, vatanın dört bucağındaki vazifeye, ayaklanmaları yatıştırmağa şimşek hızıyla atılmıştı. Birisi, Sakarya'da, aşılmaz bir sed olmuştu. Birisinin vücudu hücumlarla, dahmelerle devrilmez bir yavuz kale gibi delik deşikti!.. Bunca yiğidi bir arada görmek tarihte kaç nesle nasip olur!..

Bu kahramanların beş asır önceki eşleri, ilk ulular da en gerçek haleflerini karşıki Bursa tepelerinin gün yeşillikleri içinde

birer heybetli baş gibi yükselen beyaz kümbetler halinde seyrediyorlardı.

*
**

Kumandanların hepsi de yeni kurucunun bir adım ardınca yürüdüler. Milletlerinin, şanını yeniden göklere çıkaran erleri Türk askeri önünden geçtiler. Bir yandan muzıka İstiklâl havasını çahyordu. Bir yandan Başkumandan'ın "merhaba"ları tâ gözbebeklerinin içine kadar keyiften gülümsiyen insan güzeli askerlerinin : "yaşa" cevapları dalga dalga bir ses ve sükut heybetini ovalara dolduruyordu.

Böylece, Araba yatağı'na varıldı. Başkumandan ilk tâkın altında ilk adımını atar atmaz yaldız boynuzlu kapkara bir koçu hemen yere yıktılar; ve bir fıskıye sesi veren kanları içinde onu kurban ettiler. O kurbanın kulağında bu dünyadan son ses olarak yüzlerce sarıklı ve mekteplinin kalınlı incelikli tekbirleri kaldı.

Bu tekbirler ve çağlayanlar gibi alkışlar kahramanların etrafına dinî ve dünyevî bir güzergâh oldu.

Bu seslerin içindendir ki üç güzel kız çıktı. Ortadaki, kırmızı; iki yanındakiler de beyaz ince Bursa ipeğinden giyinmişlerdi. Üçü birden, Türk bayrağı renginde kanatlanmış bir kelebek gibi hafif geldiler. Kurtarıcıya Bursa'nın ilk çiçeklerini sundular. Sonra tekrar içi ipek seccade döşeli, beyaz kırmızı kurdeleler dört direk üstünde kubbe teşkil eden bir açık lândona bindiler. Canlı bir çiçek sepeti gibi kalifenin önüne düştüler. Yağmura rağmen körükleri indirilmiş otomobiller binlerce selâmı, alkışı, haykırışı, duası arasından geçerek Bursa caddelerine girdiler. Yeşil Türbe duvarlarının alt kısmını, pırıl pırıl çiniler nasıl kaplıyorsa Bursa ev ve dükkânlarının alt kısmını da öylece, silme insan vücudu ve çehresi kaplamıştı. Pencere yoktu ki içinden üst üste yığılı başlar sarkmasın. Bir karış yer yoktu ki bir zikrin cezbesine tutulmuş gibi bağırmasın, sevinçten ağlamasın, durmadan dinlenmeden alkışlamasın.

Başkumandan, belediye meydanının sokak başına varınca otomobilinden indi. Üstüne, gökten yağmurlar, pencerelerden

çiçekler yağıyordu. Dizi dizi bembeyaz mektepli kızlar, bayraklar sallıyorlar, marşlar okuyorlardı. Mektep çocukları O'nu nihayetsiz alkışlıyorlardı. Askerler, göğe kalkık muzaffer süngülerinin arkasında pulattan dökülmüş heykeller gibi dimdik ve dümdüz bir hiyâban teşkil ediyorlardı. Mızıkalar çalıyordu. Caddenin alt başı, yokuştan inen Mustafa Kemal'e ve kumandanlarına açılmış insandan bir kucak halinde idi. Bütün Bursa, keyfinden, yerleri gökleri bir tek dev sesi gibi bir tek Türk sesi gibi inletiyordu. Bu seslerin üstüne minareden okunan kasideler bir havaî ahenk tabakası katıyordu. Ve Osman Gazi türbesinin bahçesinden, mâzinin heybetli kükreyişi gibi top sesleri bütün bu nidalar çerağını çepçevre sardı; yeşil ovayı tir tir titretti. "hâl" ve "mâzi", "istikbal"e götüren kahramanlar kahramanına böylece hep birden *alkış tutuyordu!.. Bu tarihin yükselmiş sesi, ırkın* yükselmiş alnı gibi tarifsiz müstesnalıkta bir şeydi!..

*
**

Muzafferler böyle bir âhenk ortasında belediye dairesine girdiler. Bina, güzel seslerden kurulmuş ve billur gibi çınlar bir saraya döndü : Zira her noktasından beyaz giyimli kızların, koyu renk giyimli mektepli erkek çocukların el şakırtıları ve marş sesleri işitiliyordu.

Büyük salonda en müessir bir istikbal ve tebrik saati geçti; en candan bir bayramlaşma oldu!

Başkumandan, ortada ileride, ayakta duruyordu.

Esnaf, tüccar, memur ve cemaat heyetleri birer birer gelip onun elini sıktılar, öptüler. Ulema, şeyhler yerden selâm verdiler, baş eğip el öptüler.

Bütün bu samimi tazim merasimi esnasında, kahraman kumandanlar Başbuğlarının arkasında bir yarım kavis teşkil etmişlerdi. Bu şanlı kavsin arkasında da bütün Bursa'ya kucak açan ilk kurucuların kubbelerden kavsi vardı. İlk iki kuruluşun tadım ruhunda tılsım gibi saklıyan Bursa şimdi de yeni ve ebedî kuruluşun gü-

nünü en arkada, başı göğe değen Uludağın, o gelenekler mahfazasının bağrına beş asır mesafeyle bir kere daha koyuyordu.

*
**

Genç kızlar ve erkek çocuklar divanhanede birer ruh gezintisi halinde döndüler. Birer birer gelip Kurtarıcının elini sıktılar, öptüler. Aralarında bu günü hatırlayamıyacak kadar küçükler bile vardı. Çoğunun güzel başlarını Mustafa Kemal'in eli okşadı.

Sonra bu çocuklar hep bir araya toplandılar; muzaffer Başkumandan'a, kendi havasını ve vatan havasını okudular. O'nun donuk ve dokunaklı sesinden, hiç unutamıyacakları sözler dinleyip çekildiler.

Gazi Paşa da bütün muzaffer kumandanları bir arada buluşturan sofrada, Bursa'nın ilk ekmeğini yedikten, dâstanî Uludağ'ın ilk suyunu içtikten sonra otomobiline bindi.

Kendisini bir daha görelim diye yağmur altında hâlâ bekleşen mahşer gibi halkın sonsuz alkışları arasında, şehrin öbür ucundaki evine doğru yola çıktı.

Fakat, nihayete yakın bir zafer tâkının altında mevkibini bir an durdurdular. Musevi çocuklarının İbrânice ilâhileri arasında Musevi cemaatleri bembeyaz bir koç kesti. Ve Musevi kızları ikinci bir demet çiçek verdi.

Gazi, böylece, şehrin Çekirge kenarındaki Yağcızade Cemal Bey köşküne girdi. Bursanın misafiri oldu. Yirmi dört saatten beridir, Bursa üçüncü Kuruluş kahramanlarının da diyarı olmuştur.

Yüzbinlerce şükür olsun! Dünyanın en şanlı milleti olan Türklerin engin neşeli bir gününü de Bursa'da gördüm!.

Bursa, 30 Ekim 1922

(Varlık, nr. 412, 1 Kasım 1954, s. 5-6)

Denemeden hatırata, mensur şiirden hikâyeye, şiirden röportaja kadar bir çok edebî türde eser vermiş olan Ruşen Eşref Ünaydın'ın yazılarında millî hayatımızın ifadesi önemli yer tutar. O, ele aldığı her konuyu millî değerlerimiz, kaybolmak üzere olan millî hayatımız açısından işlemiştir. Bu değerler soyut ifadeler içinde değil, somut örneklerle verilmiştir. İstanbul, Boğaziçi, Millî Mücadele hep aynı endişe ile onun yazılarına girdi.

O, âdeta yeniden varoluş noktasında, yazıları ile Türklüğün kimliğini tespit etti. Bunu yaparken de Türkçeyi titiz bir kuyumcu ustası sabrı ile işlemeyi bir an bile elden bırakmamıştır.

1120 - TL.
ISBN 975-17-0199-6